

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FODOR ANDRÁS versei 865
TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, I.*) 867
PÁSKANDI GÉZA versei 875
GYURKOVICS TIBOR verse 876
KALÁSZ MÁRTON versei 877
BÉKÉS PÁL: A labirintus (elbeszélés) 879
RÓZSA ENDRE verse 884
VASADI PÉTER verse 886
JÉKELY ZOLTÁN: Caroline és Andor (*Feljegyzések és észrevételek
Széchenyi napjainak-éjeinek két kísértetéről, III. rész*) 887
BENJÁMIN LÁSZLÓ versei 895

*

Versről versre

- BENJÁMIN LÁSZLÓ: Mindig másutt jobb (A versről a költővel
Domokos Mátyás beszélget) 897

*

- BORI IMRE: Jugoszláviai szemle 907
SÁRKÖZY PÉTER: „Minek a selymes víz, a tarka márvány?”
(*A Nyugat-nemzedékek Itália-élménye*) 914
ORAVECZ IMRE versei 924
D. SZABÓ LAJOS verse 925
HAJNAL GÁBOR versei 926
LANCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika 927
ARADI NÓRA: A kispasztikáról 932

1981

OKTÓBER

KRISTÓ NAGY ISTVÁN: Mintaszerű műelemzés (*Németh Lajos: Baalbek*) 936

HERCEG ÁRPÁD verse 938

*

TÜSKÉS TIBOR: A költő és monográfusa (*Rába György: Babits Mihály költészete*) 939

FUTAKY HAJNA: Kossuth Lajos azt üzenté . . . (*Cseres Tibor: Én, Kossuth Lajos*) 943

BÉLADI MIKLÓS: Egy botcsinálta katona emlékirata (*Bárczy János: Zuhanóugrás*) 946

*

BAKONYI ISTVÁN: Kálnoky László: Egy hiéna utóélete és más történetek 949

RÓNAY LÁSZLÓ: Beney Zsuzsa: A második szó 950

CSORDÁS GÁBOR: Hervay Gizella: Száműzött szívárvány 952

CSÜRÖS MIKLÓS: Bisztray Adám: Más lett a béke 954

KERÉK IMRE: Szepesi Attila: Pitypang-királyfi 957

BEZZEG JÁNOS: Győri László: Tekintet 959

KÉPEK

BANGA FERENC rajzai 883, 894, 896, 935, 948

EF. ZÁMBÓ ISTVÁN rajza 931, VARGA HAJDU ISTVÁN rajza 942, LANTOS FERENC rajza 945, BÜKKÖSDI KÁLMÁN rajza 960

Műmellékleten

A VII. országos kisplasztikai biennálé anyagából

1. BORSOS MIKLÓS: Aphrodité

2. BERCZELLER REZSŐ: Mozdulat

CSÍKSZENTMIHÁLYI RÓBERT: Grácia I–III.
(*Nádor Katalin fotói*)

JELENKOR

XXIV. ÉVFOLYAM

10. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

81-3587 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BIZSE JÁNOS festőművész szeptember 2-án Pécsen elhunyt. 1920-ban született Pécsen. A Képzőművészeti Főiskola elvégzése után tanított, s egyik alapító tagja a képzőművészek dél-dunántúli területi szervezetének. Becsült festő és grafikus, haláláig a pécsi Grafikai Műhely vezetője volt. Folyóiratunknak is munkatársa; fájdalommal búcsúzunk tőle.

*

HUNGAROLÓGIAI ÉRTESÍTŐ, 1981. Megjelent a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóiratának III. évf. 1-2. száma. A kiadvány a magyar irodalomtudomány, a nyelvtudomány és a néprajztudomány 1979. évi bibliográfiáját tartalmazza.

*

JÓZSEF ATTILA – NORVÉGÜL. Medrent hjerte (Tiszta szívvel) címmel megjelent Norvégiában József Attila válogatott verseinek norvég nyelvű fordításkötete Sulyok Vince válogatásában és szerkesztésében. Előszavát és függeléként közölt bibliográfiáját is Sulyok Vince készítette. A harminckilenc verset Astrid Hjertenaes Andersen, Paal Brekke, Ase-Marie Nesse és Sulyok Vince fordította.

*

SOMOGY MEGYE MÚLTJÁBÓL, 1981. Megjelent a Somogy megyei Levéltár évkönyvsorozatának új, 12. kötete, Kanyar József szerkesztésében. A gazdag, főleg reformkori tárgyú történelmi és helyismereti publikációk mellett figyelmet érdemel két irodalmi tanulmány. Dümmerth Dezső: A Csokonai-probléma és Péterffy Ida: Horváth György és fia, Ádám c. írása. Az előbbi Csokonai és Kazinczy kapcsolatáról, az utóbbi a Pálóczy Horváth család két tagjáról közöl értékes adalékokat.

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában szeptember 13-tól október 4-ig Csete Il-dikó textiltervező és Kun Éva kerámikus-tervező munkái. – A Színház téri galériában szeptember 18-tól október 31-ig Nádler István festőművész képei. – A Képcsarnok pécsi bemutatótermében szeptember 17-től október 1-ig Bojtor Károly festőművész képei. – Siófokon szeptember 18-tól október 12-ig Szirmayné Bayer Erzsébet kiállítása.

*

BOTÁR ATTILA: Időkerülő és SZÉKI LÁSZLÓ: Madárjósolat c. versgyűjteményét közös kötetben adta ki a Veszprém megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya. Mindkét költő versei elé Szokolczay Lajos írt bevezetőt.

*

BANGA FERENC grafikusművész e számban közölt rajzait lapunk számára készítette. A művész 1947. július 20-án született Újpesten, 1967 és 1972 között a Néprajzi Múzeum restaurátoraként dolgozott. 1974-ben Derkovits ösztöndíjas lett. Rendszeresen szerepel munkáival hazai kiállításokon, a külföldön rendezett magyar grafikai bemutatókon és a nemzetközi biennálékon. Művei – senkivel össze nem téveszthető stílusukkal – groteszk, varázsos, kusza vonalkötegeikkel mindenütt sikert arattak. Díjakat kapott a Művészeti Alaptól, a KISZ KB-tól, a Szegedi Városi Tanácstól, elnyerte Makó város Tanácsa képzőművészeti emlékérmét. 1979-ben a miskolci Országos Grafikai Biennálé nagydíját kapta. Tagja a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének. – Banga Ferenc művészetéről nemrég jelent meg kötetben Németh Lajos tanulmánya a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata gondozásában.

FODOR ANDRÁS

Miért érdemes?

Czigány Györgynek

*Mikor először láttad,
hogy ez a játszótér, ezek az arcok,
e sejtelmetlenül zsibongó elevenség,
mint az ijedten elszakadt film,
belédermed majd az elmúlásba,
gondoltad, hogy a tovább gördülő
idő kegyetlenebb lesz,
mint ez a sújtó zökkenés?*

*Hogy napról-napra kell majd
leltároznod a veszteséget,
hogy az örökös romlás
félelmét lélegezve
a zuhanás kilincse mindig
ott didereg majd tenyeredben?*

Miért érdemes mégis?

*A meztelen mozdulatért,
mely visszabűvöli ránk
az anyaöl forró hatalmát;
a duzzadón elszánt ígékért,
a megnevezés mámorában
kilobbant szavakért;
amért utcai rakodás zajában,
nyitott ablakon át sokáig
hallani még fiunk
göndör ezüst-sziácsként rőpködő
tuvola-dallamát . . .*

*Azéért, ahogy a hõsi
jóság ártatlan-vakmerõen,
akár a lángba ejtett papiros,
mégegyszer föl tudja mutatni
kinyiló tenyerét.*

Tópart, 981

*Eldobott halcsont, eltiport lepke.
Megrettent bizalom szellemcsapjára kötve
lombárnyékban pihegve álldogálnak
az utak bádogrepülõi.
Kék-sárga hulladékfogók mellett a járdán,
nyakába kanyarítva
viszi az apa fiát.
Asszonya harag nélkül
törölgeti le szoknyájáról
az ostyatölcsér mézes cseppjeit.
Csónak farában bontott hajú lány.
Leláncolt könnyű bolyák kocogása,
forgó moszat, hinár, a víz
örökös tikk-takkjába takarózva.
Orsópergésbe csendülő üveghang,
bokrok mögül a meztelenség
hangtalan kiáltásai.
Vonatok hegy alá tolult
elsistergõ futása.
Vitorlaszárnyként duzzadó fehér ing:
keresztbe billeg át a vízirendõr
a beúszó hajó
hintázó hullámüstökén . . .
És blúzok repesõ
zászlói, még a fekete selyem
gyásza mögött is kihívó öröm:
a folytatás iker-ígérete.*

*Vidd el az arcod idegen tanú!
Szemed ne sértse, vallassa tovább
az önfeledtség édenét.*

Bakony

Emlékek és találkozások

Ki tudja, hányadszor járom az utat Badacsony és Bakonytamási között? Legelőször lovaskocsin tettem meg, közel ötven évvel ezelőtt. Azután jónéhányszor vonattal, autóbusszal. Egyetlenegyszer kerékpáron, és megint csak egyszer gyalog, távoli ágyúszó kíséretében. Huszonöt éve pedig mindig csak gépkocsin. Az útirányban válogathatok, mehetek Devecseren–Pápán keresztül, Városlőd–Farkasgyepű vonalán, kis kerülővel Veszprémnek, Zircnek, mindenütt pompás tájon.

Harminchét éve választottam második hazámnak ezt a napsütötte, szőlős hegyoldalt. Alig múlt el azóta esztendő, hogy néhányszor meg ne látogattam volna szülőfalumat. Utamnak gyakorta volt családi természetű oka. Keresztelők elébb, rokon gyerekek iskolai ballagása, lakodalmak. Az utóbbi időkben leginkább temetések. Nemcsak a Tamásiban élő rokonoké. Szomorú hűséggel utolsó útjukon hazaköltöznek Tamásiba a család tagjai, ha távol élnek is, ha öreg éveikben szegényen kell is megtakarítaniuk a költséges temetésre valót. Heten nőttünk fel testvérek, öten közülünk ott fekszenek már nagyapámék kriptája mellett, szüleim sírkerítésén kívül, vagy belül. Unokák is, sőt dédunokák, és ezeknek már más nevű hozzátartozóik. Kisebb kertnyi sírkő, fakereszt a falu fölé emelkedő dombon. A temető már kicsit odébb lépett, de kegyelemből megtartatott ez a külön kis sírkert.

Ezúttal nem rokonlátogatás a célom, nem a termékeny elérzékenyülés a síroknál, melyet próbáltam néhányszor tanácsstalanságomban. Nem is nyomkeresése gyermekkori gyönyörűségeimnek. Nem futok enyhülésért, üzvetve valamely csalódástól a szívemet körülvevő tájba. Gondjait akarom inkább fellelteni szülőfalumnak és amelyen át újra meg újra szépséges utam vezet hozzá: a Bakonynak.

Fiatal koromban szerettem volna minél nagyobb darabot megismerni a világból, el is kalandoztam jónéhány országba akkori szerény lehetőségeim szerint, még azon túl is, legényes erőfeszítéssel. Mint annyi más fiatal, szerettem volna feleletet lelni a lét legfőbb kérdéseire biztonságot nyújtó eligazodás végett. El is tapogatóztam, hol gondos aprólékossággal, hol türelmetlen sietéssel néhány nagy gondolkodó rendszerében, egyre inkább megbizonyosodva, milyen rövid az élet ehhez is, ahhoz is. Öreg koromra kielégítetlen az a vágyam támadt, ássak mélyre legalább szűkebb hazámban.

Azért indulok most harmadszor két hónapon belül, de máris úgy tetszik, felmérhetetlen óriás hegység a Bakony, megszámlálhatatlan, megismerhetetlen sokaság lakja, történelme pedig feneketlen szakadék.

Nem kell többet utaznom Badacsonyból jó negyedóránál, túlhaladva Tapolcán máris a Bakony délnyugati sarkán találom magam. Ha északnak tekintek, Sáska fölött látom az Agártetőt. Olyan írója pedig nincs a tájnak, sem tudósa, aki a csodálatos panorámát nyújtó Agártetőt ne számítaná a Bakonyhoz. De olyan sem, aki oda számítaná a Tapolcai Medencét gyönyörűséges bazaltkoronás kúpjaival.

Ha országúton körül akarom keríteni a Bakonyt, Devecseren át Pápára kell utaznom, onnét Kisbérre, majd Székesfehérvárra a Vértessé alatti, visszafelé Veszprémen át Nagyvázsonyot kikerülve az Eger patak régi malmokkal megrakott völgyén, hogy elválasszam hegységünket a Balatoni Felvidéktől. Megtehetem néhány órán belül, s itt állok megint az Agártetőnél. Ebben a karikában minden hegy-völgy, minden patak, minden erecske, minden szurdok-szakadék régi ismerősöm. Minden faluban akad rokonom, barátom, vagy ha nem, hát mindenfelé volt valaha ügyesbajos dolgom.

Szólottam az imént Sáskáról? Hát onnét vittem Badacsonyba negyvenötben az első választási malacot egy hátikosárban, azt a síró-rívót, azt a rugdalózót, nagy reménységgel, hogy akad annyi lucerna a pince tetején is, amennyi ennek kell, ha nem, hát tejesfű a réten. Akad annyi moslék-maradék a konyhán. Megérik az árpa a Szigeti-mezőn, a kukorica is mire gömbölgődni kell. A szegény ember reménységének jó ízére emlékszem, meg a szilvalekváros csuszáéra, amellyel megvendégelték a malacka volt gazdáit, hozzá még a szilvapálinka illatára. Szilvaillattal emlékszem Sáskára azóta is. Tudok róla, hogy van ott egy ember, aki magánszorgalomból régészkedik és elmélete van a közeli pálos kolostor-romokról s egyéb maradványokról. Nem találkoztam még vele, de majd megkeresem. Szeretem a szorgos amatőröket, mentesek ők a szakma előítéleteinek bilincsetől, szárnyalhat a képzeletük, titokzatos szálak kötik őket a tájhoz és a történelem szeletéhez, melyben munkálkodnak, ha pedig legendák bűvöletében élnek, valahol a mélyükön, a lényegükben a legendák igazabak a száraz igazságnál.

Odébb kissé, Haláp határában múlik el a Bakony délnyugati vége. Halápon tíz, vagy tizenöt évvel ezelőtt olvasókkal találkoztam, ott a kis művelődési ház szűk lépcsőjén felmenet karon fogott a termelőlövethet egyik vezető embere, tőlem lehetett elnök is.

– Ne haragudjék már, hivatalom szerint úgy illenék, hogy ne üljek kukán ezen a találkozón. Egyszerű juhász voltam még fél évvel ezelőtt, de most így fordult, mert mire való a mi földünk igazában? Csak juhászkodásra. Ahhoz értek is, az igaz, és mondásként akinek az isten hivatalát ad, ad észt is hozzá. Csakhogy mindenre az atyáúristen sem gondolhat. Például az ilyen író–olvasó találkozóra. Mondja meg hát, mit kérdeznek, ez lesz a legtisztább munka.

Nem elveszett ember s nem véletlen nyerte rangját – gondoltam. Ajánlottam neki egy kérdést gyors és átabota fogalmazásban ott a lépcsőn. Ő viszont nem siette el a dolgot, kivárta, míg hézag lett a feltett kérdések között, akkor felállt, mint aki hivatott rá, hogy közbe lépjen, ha kátyúban a szekér. Átforgatva a saját stílusára olyan színes öltözetben tette fel a kérdést, olyan szabatosan, hogy öröm volt rá válaszolni. Sőt feleletem után még részletekbe is ment. Párbeszédünkön felbátorodtak mások is, egyszóval életet vitt a lanyhuló irodalmi eseménybe. Félek, hogy ha ma is jelentős állásban van, azóta megtanulta a mezőgazdasági káderek előadásmódját, nyakatekert idegen szavait és fordulatait, szépelgését és értelem-bújtató erőfeszítését, melyek együttesen – úgy vélem – manapság legfőbb rontói nyelvünknek. Ami a legrosszabb, elkövetői a falvak népéhez szólva egyenesen a gyökereket károsítják.

Valóban, a Bakony délnyugati lejtőinek s úgy, mint Haláp határának legnagyobb része is csak birkalegelőnek való, legföljebb még katonai lőtérnek. Felülről, a dombokról nézve mégis különlegesen szép táj: holdbéli táj. Láttam nemegyszer őszi napnyugtában, kékeslila párában, melyet támasztott talán az

erdők közül leguruló estéli hűvösség, sziklák, elszórt kövek, kopasz halmok és a lenyugvó nap könnyen megbomló színei.

Beleillenének a birkák e tájba, bár több teremne benne bárány, mint kavic; úgy szép, ha juhász e hegyoldal gazdája, hadd szelídüljön. Eötvös Károly azzal kezdi a Bakonyról írott remek művét, hogy mindenekfelett az itteni magyar köznemesség előtt akar fejet hajtani, meg is tartja szavát hűséggel két köteten át. Csakhogy már néki is vissza kellett ballagnia jó fél évszázadot, hogy e valóban fontos társadalmi réteg dicsőségeiről szólhasson, akár megyegyűlésekről, akár országgyűlésről, akár szabadságharcról mesélt, anekdotázott. A kiváló író, ügyvéd, politikus életének virágkorában nagy lendülettel feltörő hazai kapitalizmust már nem a magyar nemes urak építették. A régi dicsőség jutalmaként utódaik legfeljebb közhivatalok íróasztalainál kuksoltak, ott sem érdemeik, hanem összeköttetések szerint. Kiszolgálták alázatosan a hazai ipar és kereskedelem ügyes lovagjait, akiknek már nem volt szükségük kutyaőrre, csak észre, pénzre és olyan serénységre, amilyen a magyar nemesnek régen nem volt sajátja. Am régi szólás-mondás, hogy az úr a pokolban is úr: irodistiként is úri öntudattal fogadta a nálánál sokkal gazdagabb s gyakorta sokkal okosabb emberek tiszteletadását, sőt a művészekét is, sőt az írókét is, akik, még a legjobbak is, ha néha éles kritikával is, mégiscsak róla szóltak, ha nem a parasztságról később. Így maradt el valami különös szemérmetességből a hazai kapitalizmus kialakulásának regénye, pedig voltak annak bőven regénybe illő alakjai, és ha kissé megkésett is ez a folyamat, páratlan lendület jellemezte, szédületes gyorsaság, nagy sikerek, nagy bukások, zseniális üzleti vállalkozások, nagy szélhámosságok, nagy haccacaré s nagy tragédiák, míg példának okáért Budából és Pestből megszületett a kontinens egyik legnagyobb iparvárosa, kialakult nagy vonzáskörű társadalma. Majd arccal a világváros felé fordulva átváltozott lelkiségében a kastélyok, kúriák egykori Magyarországa.

Ki manapság járom a Bakonyt, nem turistaként, nem is tudósként történetét vagy kincseit kutatva, hanem mindenekfelett az emberekért, akik benne élnek, munkálkodnak; nem írhatok a reformkor vitézlő nemeseinek dedunokáiról, sem azokról, akik Nyugat-Európa mögött jócskán elkésvé, de annál nagyobb sietséggel megteremtették a Kárpát-medencében a tőke uralmát, mert azóta a nagy kerék megintcsak fordult jókorát. Sőt nemhogy csak fordult, hanem perdült, kevergett, kevert és az örvényből mohos lapátjai kiemelgették az emberanyagot, melyből az új társadalom rendje, hierarchiája, gúlája felépült. Mert egy ilyen eléggé kerek egységében az országnak, mint a Bakony, fényesen áttekinthető: nem az történt, hogy egy bizonyos történelmi múltú osztály alul került, a másik felül válogatás nélkül, hanem, hogy kik tudtak megkapaszkodni a nagy kerék lapátjain. Ami pedig a legfeltűnőbb, akik egyszerű építőkövei maradtak az új toronynak, semmiben sem hasonlítanak azokhoz, akiket egykor úgy hívtak, proletárok, vagy úgy, hogy három millió koldus. Sem abban, hogy lázadnak lelkükben, sem abban, hogy megalázkodnak a mindennapi kenyérért. Akik a földön hatalmaskodó erőgépeken ülnek, akik rángatják testüket az erdők mélyén üvöltő stílfűrészszel, vagy leszállnak a hegység számos aknájába, keresetükben gyakorta nem maradnak el azoktól, akik rangos hivatalban ülnek. Akik ma istállót takarítanak, palántát dugdosnak a gépek után, vagy csemetét ültetnek, bozótot ritkítanak tempós munkával, szerény jövedelemmel tesznek-vesznek az ipari üzemekben is gazdag vidéken; lehet, hogy valamely más, nem hivatalos csatornáján szövevényes gazdasági életünknek, közhasznú, fáradhatatlan, szorgos tevékenységgel jobban gazdagod-

nak, mint a híres nagyfizetésűek. Azt pedig, hogy kinek ki volt a nagypapája, nem kérlek senkitől, aki szorgalommal megtermelt áruját a piacra viszi, vagy ha akarom: begyűjtöbe. Az a képlet is hol van már, melyről egykor szó volt, hogy fenekestül felfordul a falu, a szegények átveszik a hatalmat a gazdag parasztok felett, a cselédek pedig uraságaikon. Ha megvizsgálom nagy mezőgazdasági egységek vezetőinek névsorát, ott találok köztük bőséggel régi tekintélyes gazdák gyerekeit, olyanokét sokszor, akiket egy időben kuláknak neveztek, sőt fontos helyeken megglehetem egykori uraságok unokáit, sőt magas beosztásban nagyiparosok leszármazottait. Viszont az a történet is szájról-szájra jár éppen ezen a vidéken, hogy van itt egy erdész, megbecsült egyszerű dolgozó, akit vendégül látott, mint kedves rokont a holland királynő. El is ment tisztességgel, kapott is rá szabadságot, vissza is tért egy forinttal sem gazdagabban sem holland pénzben, sem magyarban. Mit kezdjek hát a jó Eötvös Károly tiszteletreméltó rendi szemléletével? Próbálnám csak származása szerint rétegekre bontani az erőteljes ipari üzemekkel tűzdelt bakonyi erdőmezők társadalmát: belebolondulnék. Egy bizonyos, ez a társadalom, amellyel most dolgom van, először azóta, hogy a magyarok itt országot alapítottak, a nemzet egészéből alakult ki elképesztő gyorsasággal. Nem mindenképpen és mindenütt egyforma eséllyel, nem megrázkódtatások, sőt nem tragédiák nélkül, de nyilván magas hőfokon működő kohóban épp a gyorsaságért, mely nagyon fontos volt s általa bizonyos előnyt nyertünk e század első feléig hozzánk hasonlóan elmaradott országokhoz képest. Megvan-e a záloga annak, hogy ezt az előnyt megtartsuk? Azt hiszem ezt kéne kutatnom kikerekített szűk területemen. Mindegy már, honnét jöttek, akik alkotják e társadalmat, honnét hozták képességeiket vagy gyengeségüket, erényeiket, hibáikat, vagy bűneiket. Bizonyára könnyebb és hálásabb feladat volna folytatni a történeteket Eötvös kisebb-nagyobb nemes urairól, ma is gyűjthetnék belőlük akár társzekérre való, régi levelekből, periratokból, szájhagyományból.

A Bakony belsejét, vadban gazdag gyönyörű erdeit királyi adományból régtől fogva nagy urak birtokolták, ha nem maga a király, vagy királyné; továbbá egyes hajlandóságukból gazdag egyházi intézmények. Ám a hegység széleibe köröskörül beleharapdáltak a Dunántúl jól ismert nevű nemes családjai, gyakorta náluk is kisebb urak, akár egyénenként, akár mint nemesi közbirtokosság.

Jártam egyszer valahol Haláp, vagy inkább Nyirád fölött ezen a kopasz, kavicsos, buckás, hullámos hegyalján, kódorgó keréknyomokon. Ápolatlan, macskamézes mandulafákra leltem ott és nagy területen levendula-ültetvény nyomaira, a jelek szerint évtizedes elhagyottságban. Mindjárt tudtam, nem a környékbeli gazdák egyike verte pénzét ebbe a telepítésbe, hanem valaki úri ember a régi időkbel. Különösen a két háború közötti gazdasági válság kínjaiban kezdtek kisebb uraságaink különféle romantikus kísérletekbe. A parasztok izzadságos, megfeszített munkával, ezek makacs kísérletezéssel igyekeztek átlábolni a szűk esztendőket. Ám ezekről is meg kell vallanunk, kötődésük a földtulajdonhoz nemcsak jövődelem eredetű volt, úgy a vérükbe ivódott nemzedékeken át, ha nem jobban, mint a parasztoké, akik benne verejtékeznek. Sok közülük az egykori jobbágyokkal egy sorban markolta a kaszát s az eke szarvát, különösen ezen a vidéken. Eötvös Károly legendás megyei választó nemesi pedig akkor, amikor öreg fejjel könyveit írta róluk nagy szorgalommal, szép számmal bő gatyában szántottak, ha templomba járáshoz felhúzták is a zsinóros nadrágot.

Nem kellett sem régi telekkönyvekben kutatnom, sem periratokban, igaz-e a feltevésem a levenduláról, szóbeszédből is megtudtam egyet-mást a terület régi urairól, ha hézagosan is. Egyszer, régen a nemzedékeken át törökkel vívódó híres Gyulaffy család perembirtoka volt, aztán két Gyulaffy lány férje, két sógor pereskedett érte sokkal hevesebben, mint amennyit a birtok ért, az egyiket Eszterháznak hívták, ne kutassuk, a kiterjedett család melyik ágának sarja, ember legyen, aki köztük eligazodik. A másik sógor sem volt akárcsi, Pusztamiske egykori neves uraságai, a Saáryak közül került ki. Perszóniás valaki volt, ahogy itt emlegették. No, hát ebben a perben, mikor már minden kötél szakadt, az Eszterházy a Saárykon túltevő huncutsághoz folyamodott: azt terjesztette róla, hogy jetatúrás, hogy boszorkánykodik, az ördöggel praktizál, erre pedig számos tanút vonultatott fel. Ott helyben folyjon ki a két szemük, ha nem látták, hogy hintáját, ha birtokát járja, baloldalt, de mindig csak baloldalt s mindig azonos magasságban egy minden varjúnál feketébb és hatalmasabb varjú kísérte. Kétségtelen, a Saáry uraság kebelbarátja, az ördög volt az varjú képében. Miről tudták, hogy az ördög volt? Hát hiszen látták saját szemükkel a varjút, mint az egyszeri ember a fekete kutyát. De hogy az ördögöt látták-e magát? Micsoda kérdés? Hogyan látták volna, mikor benne volt a varjúbán is, a kutyában is. A hagyomány szerint a bíróság helyt adott a sok eskütételnek.

Valamiképp mégiscsak kerültek Saáryak ebbe a birtokba, s tőlük került valaki Héderváryhoz. Hogy ezt is mi szálak fűzik a régi nagy Héderváry családhoz, nem érünk rá kutatni. Mindenesetre ez a Héderváry szívesen adott el nagy területet olcsó pénzért, mert nem is ért többet, de akadt, aki vette, mert nem mindegy, hogy száz holdas a gazda vagy ötszáz holdas akkor sem, ha az ötszáz nem ér ötvenet. Azt mondják, a levendula meg a mandulás már dr. Bénárd Ágoston birtoklása alatt létesült. Ez a név mintha valamikori képviselőválasztásról maradt emlékezetemben, vagy egyszerűen csak visszacseng benne a kiváló jogtudós, Bénárd Emil hire. Azt a mandulást, azt a levendulást mindenesetre csak olyan ember telepíthette, ha sikerült, ha nem, akinek volt szíve és földmivelő kedve. Mért vette meg a második világháború legeslegvégén a birtokot egy Madarász nevezetű? Annyi volt benne az optimizmus? Egyesek szerint jó volt ez a táj arra, hogy üldözötteket bújtassanak benne. Ha pedig így van, hát ilyen a történet a boszorkánypertől idáig.

Azért mondom, nem szabad kutatnom egyetlen birtok történetét sem, mert mind megannyi regény. Csak egy keveset még a szomszédos Dobosról, mely nevezetes templomromjáról ismeretes, és közvetlen mellette ott áll a turista-térképen: Hertelendy kastélyrom. No, ez aztán szép kis rom. Ezt ugyan nem az idő vasfoga rombolta-cifrázta, nem a tatár dúlta, sem a török, nem a császár parancsára robbantották fel, mégcsak a villám sem sújtotta, sem bombát nem pazarolt ide senki repülőgépe, hogy legalább ilyen emlék volna. Rég bajszos legény voltam, mikor ezt az úri házat építtette egy romantikus lelkű fiatal házaspár. Azért ide, mert az asszonyka igencsak sokadik gyereke volt a vasi főispánnak és jobb híján csak az isten hátamögötti Dobos pusztá jutott néki a hozománnyal, jó darab erdővel s használható szántófölddel. Ezen a pusztán előbb, ha jól tudom, nem is lakott uraság. Igen, a pusztá! Az Alföldön a Hortobágyot jelenti és más nagy legelőket, a Bakonyban kisebb birtok-központot néhány cselédházzal, istállókkal s egyéb szükséges épületekkel, vagyis majort, de nem majorságot, mert az meg aprójószág, kisállat. Szomorú emlékü szó a pusztá, sok régi magyar falura ragadt a törökvilágban a bakonyi végeken, mikor elfutottak lakói, vagy elhullottak. Üresen álltak, omlottak házai, gaz verte föl föld-

jét, puszta maradt gyakran évszázadra, vagy tovább, van olyan, nem egy, amelynek helyét sem tudjuk már, csak a neve maradt meg nagy urak, püspökök adólistáin. Az elveszett magyarok helyébe idegenek jöttek, hogy legyen mégiscsak valaki, aki visszahódítsa az erdőtől az egykori szántókat és légyen adófizető. Alig akad falu a Bakonyban, nagyon kevés akad, amely legalább egy-két évtizedig ne lett volna puszta, prédiüm; elpusztított, felprédált nyomorúságos romhalmaz szélfúta homokba takarózva, vagy fák alatt korhadva, míg fel nem támasztották rendszerint idegen nyelvű szorgalmas, tisztességes szegények, kik őrzik máig századokkal ezelőtti alakjában magukkal hozott nyelveket.

Hertelendy kastélyrom, ez így szépen fest, ha beírja naplójába a lelkes turista a piros jelzés mellett. Lendületes szó a Hertelendy, nem is akármilyen család, akad belőle egy csokorra való alispán, főispán, világhírűvé vált huszár, dandártábornok, ki Ulm-nál aprította Napóleon franciáit, neves szabadsághős a negyvennyolcas forradalomban, még költő is, vakon világljáró. Szegény is, gazdag is erre a századra szétszórta az országban Vastól Torontálig. Dobos azonban a Békassy lány öröksége volt, nem is mindennapi, mert egyenes úton származott a Szegedy családtól, mely adta a Kesergő és Boldog Szerelem ihletőjét, Rózát. A kastély pedig! Hát jó, nevezzük kastélynak ezt a tájban remekül elhelyezkedő rangos építményt; mert nem attól kastély egy épület ezen a vidéken, hogy mekkora s milyen, hanem hogy ki lakta. Hogy miképp lett rom, abban pedig nincsen semmi a régi dicsőségből: széthordták pimaszul, lelketlenül, nem vigyázott rá sem ember, sem isten, még a Saáry ördöge sem. Láttam épen egykor, szinte még újonnan, legalábbis kívülről, láttam mikor berendezése nem, ajtaja sem, de tetőzete még volt, bele lehetett állni az eső elől, végül valóban fantasztikus, siralmas és megrázó romokat alakítottak belőle a tolvajok. Mert vannak olyan idők is, amikor az erdőből lopni nagyobb bűn, fáradtságosabb is, mint elhordani a kastély gerendáit.

Úgy fordult, hogy már a ház romos korában jártam ott véletlen a valamikor birtokos család tagjaival. Azt hittem, nagy siralom következik majd a romok láttán. De nem, tudomásul vették, mint az egész nagy világégést, egy cseppet az örülden felháborodott tengerből. Am cserkészve az egykori virágos kertek és gyümölcsös területén haragtalan, mondhatnám gyermeki örömmel fedezték fel évelő növények, gyümölcsfák, díszbokrok maradványait a bozótban. Aztán gombát kerestek a környező erdőben, mert tudták minden fajtának a lelőhelyét. Volt köztük egy Angliából hazajött, aki nem hajladozott, csak járt egyenes léptekkel egyenesszárú pipával szótalan, el-elmosolyodott a fellelt és felmutatott trófeákon barátságosan, a szíve is átmelegedett a rokonok öröme, mint gyermekén. Persze könnyű az angol úrnak, mert igaz, hogy összeomlott a világbirodalom, de áll a kastély nagyszerű tölgyfagerendáinak bilincseiben hatszáz év óta.

Nem megyek Devecseren–Pápán keresztül a hegyet kerülgetve, hanem neki a közepének, Nyírádnál befordulok jobbra, Halimba felé a bauxit vörös útján, mert beporoztak ott már aszfaltot, árkot rókaszínűre a súlyos járművek. Csak egy rugaszkodás és még Szóc előtt, megintcsak jobbra, kis tábla mutatja a bekötő utat: Szociális otthon. Jártam oda egyidőben gyakorta, mert ott végezte életét az anyósom. Ha Devecsernek indultam volna, akkor meg elhaladnék egy elfekvő kőház kapuja előtt, melyben legidősebb nővérem hunyt el. Körülbelül egyidősek voltak, néhány évvel nyolcvan fölött hagytak itt bennünket. Mostanában már nem az otthonukban születnek, rendszerint nem is ott

halnak meg az emberek. Intézményesítettük e két legfontosabb eseményt. A születést már többé-kevésbé tisztes színvonalon. Bakonyban ismeretes vőfély köszöntők szinte elmaradhatatlan része: „Háromszor legszükségesebb az ember, először mikor születik, másodsor, mikor házasodik, harmadsor, mikor a test a lélektől elválik.” A házasságkötés szertartásával sincs különösen baj, mégkevésbé a lakodalommal, hacsak nem annyi, hogy e fogadalom nem mindig bizonyul szentségnek. Viszont, úgy hiszem, a nagy kaszás joggal elégedetlen s méltatlankodik. No, hiszen virágban nincs hiány, halotti beszédekben sem. Hanem, hogy miképp készítjük fel a lelkeket a legnagyobb utazásra! Bizony nagy zavar, zűrzavar, sőt kapkodás észlelhető manapság ebben a dologban. Pedig a Halál, ha van annak is lelke, minden bizonnyal a megbékélteket szereti cipelni, ehhez pedig nem elég, ha gyakorta előfordul is: az utolsó ketet, vagy más papi vigasz. A társadalom összessége többé-kevésbé magára váltalta a halni készülők gondját, csakhogy természetesen vannak ennél fontosabb teendői is.

Hogy is haltak meg a régiek?

Békeidőben, döntő többségben a saját ágyukban, selyem párnák között, szerény, tiszta fekhelyen, vagy foltozott vászonban, még ha rongyok között is. A család körében akkor is, ha kiesett kezükből a munkaeszköz, akkor is, ha tehetetlenek voltak évekig. Akkor is, ha szeretetben viselték gondjukat, akkor is, ha kényszeredetten. A család életéhez hozzátartozott a sürgölődve tevékenykedő öreg, úgy, mint a nagy beteg. Ha voltak szeretetházak, akár államé, akár egyházé, a nyomorult szegények kerültek abba, vagy a tehetősebbek közül azok, akiknek nem volt az égvilágon senkijük. Ma van sokkal nagyobb számban szociális otthon, többnyire lakályos, odavaló személyzettel ellátott, tiszteséges étkezéssel, szórakozási lehetőségekkel, ha nem is kellő férőhellyel. Itt tisztaság van, gondjukat viselik, társakra is lelnek egymásban – mondják, akik kellő utánjárással elhelyezik öregeiket a szociális otthonban –, nem is volnánk képesek ezt nyújtani mi otthon. Így vigasztalják magukat és egymást, mégis, akarva-akaratlanul büntudatot kell leküzdeniök. Mert a meglevő helyekre nem okvetlen a legrászorultabbak jutnak, hanem gyakorta inkább azok öregei, akiknek van összeköttetésük. Összeköttetésük rendszerint a módosabbaknak van. E módnak pedig megfeszített munka az ára, ők érnek rá legkevésbé viselni az öregek gondját.

Változott a világ, bizony változott, de nem változott az öregek természete. Mert ha állami otthonban élnek is, ha ott a halni készülő nagy családjában, akkor is minden gondolatuk a saját családjuké. Tőlük búcsúznak. – Isten veled hazám! Ez csak a kivételesek búcsúja!

Gyakorta megfordultam én ebben a szöci otthonban, mely bizonyosan a jobbak közül való, gonddal szervezett. Nagyonbrészt kis házacskákban élnek a lakói kétágyas szobában. Nagyonbrészt a betegek. Szép táj, jó levegő, és ott van elegendő látszatós helyen a halottas kamra is, az előírásnak megfelelő. Lakói közül jó néhányat ismertem régen személyesen, még többnek a családját.

Sorsukkal megbékélve igazában csak azok éltek ott, akik elhagyottságból kerültek oda, vagy családjukkal folytatott gyilkos harcból. Néznek, néznek vásárnap a kapura és várják a látogatót. Mert hiába, hogy megvan minden tárgyi adottsága az együttélésnek, az öregek nem egymáshoz kötődnek, hanem utódaikhoz. A világhoz minden gondolatukkal, még ahhoz is, amit majd itthagynak maguk után, s amelyből időelőtt kiszakítottak. Mikor érkeznek az autóbuszok, mikor a gépkocsik?

Számosan akadnak még köztük, akik hasznosan eltevékenykednének. Végeznének tán még annyi munkát is a nyugdíjukon felül, amely elég az élelmükért. De nincs helyük odakinn. Különösen, ha a fiatalok városba költöztek, mint ahogy költöznek szenvedéllyel lakótelepekre, esetleg éppen annak a háznak az árán, melyet ezek az öregek építettek, vagy megtartottak, ott pedig, minden hiába, nincs hely a gyerekeknek is meg az öregeknek is.

Hol éltek és haltak valaha az öregek? Természetszerűen a családban. Persze a család berendezkedése akkoriban más volt. Másmilyenek voltak a házak, más az emberek igénye. A módosabbaknak cselédjük volt, ha más nem, egy kis szolgáló. A szegényeknél még az ágyhoz kötött is hasznosíthatta magát, ha mással nem, hát szemmel tartotta az unokákat, mesét mondott nekik, vagy dúdolt, vagy gügyörészett, ha még tudott labdát kötött, játékot faragott. Természetadta bensőséges kapcsolat alakult ki az öreg szülők és unokák, sőt dédunokák között. Így nyertek a kicsik kincseket a távolabbi múltból, és így maradt jövője a halni készülőknek is, mert a jövő jelen volt a kicsinyekben. A természetnek ez a törvénye ma is érvényes, ma is él a családok százezreiben. Ezt a törvényt megváltoztatni nem, csak megerősíteni lehet. Kikerülni sem lehet, csak betölteni valamiképpen, ami szintén lehetetlen bármi gazdagon berendezett intézményekkel is. A családi élet berendezkedéséből maradt ki valami alapvetően fontos, és a mind gazdagabb jövőért loholó lelkekből is.

A régi családokban mindig akadt legalább egy asszony, akinek főfoglalkozása volt a család gondozása, a kenyérkeresőké, az iskolásoké, és a betegeké, vagy tehetetlen öregeké is. A fejlődés mostani sodrában, az anyagi jobblét lázas hajszolásában minden kézre szükség van a termelő üzemekben. Ebbéli elragadtatásában alig-alig akad is valaki, aki szívesen élne csak a háztartásban. A gyermekek nevelése, igényes öltöztetése, jólétüknek megteremtése többszörösét igényli munkában a réginek. Még az iskola munkájába is alaposan bele kell dolgozniuk a szülőknek. Hol jut hát gondjukban, lakásukban hely az öregeknek, különösen akkor, ha azok nincsenek segítségükre, vagy ha lennének, nem elveik szerint. Igaz, úgy is van, hogy az öreg szülők nem hagyják el semmiért régi kuckójukat, így lesznek elhagyatottak a meggyengültek, s így kerülnek állami otthonba.

Voltak bizony régen is házsártos szülők különösen a vagyon, vagyonka birtokában, akkor is, ha ez nem több volt szegényes háznál. A megrögzöttség pedig mind erősebb lett az erek meszesedésével. Ezt is el kellett viselni s nem is volt mindig túl nehéz, a gyermekek játékaikkal be-beszaladtak az ágyhoz kötöthöz, az életet vitték magukkal, mely többet ért sokszor minden gyógyszernél: a gyermek, aki a halált nem, csak az életet tudja. Nem feledhetünk ki egy valami nagyerejűt az életükből: a szeretetet.

Az elfekvőkben talán higiénikusabb körülmények között halnak meg a halni készülők és gyorsabban. Mert sokaknak szorítja el ott a torkukat a kivettség bánata az étel előtt is. Tudom, akkor is, ha csak leteszik éjjeliszekrényükre az ebédet és elviszik sajnálkozással, ha érintetlen maradt; akkor is, ha kanállal etetik, mert nem mindegy, ki adja szájukba az ételt. Tudom, kezemmel tapasztaltam, hogy aki nem vett magához ételt napokon át, elfogadta azt a gyermeke, unokája, vagy testvér kezéből megenyhült tekintettel. Azért mondom: a halál, ha nem lepi meg, óhatatlan zavarba hozza életigenlő társalmunkat.

(Folytatjuk)

A felfedezés diadalmas hangja

*Hol a felfedezés diadalmas hangja –
a minden koroké?
„A semmiből egy új világot . . .”
Régi könyvek heurékás kezdő szavai,
a Nyájas Utókor hízélgésre nyíló
elefánt-fülei
s szent színe előtt?
Hol rostokol diadalmas hangja
a felfedezésnek?
Csak kis közönyök, fanyalgó felszín
hangyabolyában – mák a gubóban –
csak ott nagy a nyüzsgés!
És nem baj már, ha nem fedezek fel soha semmit,
csak halljam diadalmas hangját,
s tudjam: e szélhámosnak
gyakran tűnő végtelen végvárai közt már
nem múlhat el ez a mindig egyszeri zengés!*

Túrtaiosz

(N. L.-nek Túltra)

*Spártának Athén küldj katonát!
Küldünk: jó hozzátok Túrtaiosz, a dalnok,
harc előtt ő buzdit diadalra,
jobban döndüljön a dárda, fusson a nyíl.
És megjött a sánta dalos, és a gúny nyilai
valóban kiröpülnek, sőt – korán: hadiszerencse előtt.
De amint Hephaisztosz bócán is jó volt a pörölyre –
Túrtaiosz ritmusa úgy verte acéllá szíveinket,
s midőn elbicegett, kiabáltuk mi, elhagyatottak:
Zeusz, markunkból mért ragadod ki,
akit te adtál egeidből – e szent csodafegyvert?!*

Apám a ködben áll

*Apám a köd állóvizében áll
mint javakorabeli karcsú férfi
alig merek már a hegyekre nézni
apám a köd állóvizében áll*

*Lőrésnyi magas ablakomból egy-két
hegyet látok: gazdag sörényüket
erdőbozontjuk vastag épület
és tanulom a természeti leckét*

*Rigó ordít a kertben Orditozzon
Hogy gyűlölöm élestekete hangját
amiben édes gyász van nincs igazság
– röhögnek a rigók a ronda dróton*

*Hogy meghalt az Apám! Hogy meg tudott!
hogy kapkodta az oxigénpalackból
a nyálas oxigént és bezzeg akkor
hogy hallgattak ezek a dög rigók!*

*Most örülnek hogy egyedül maradtam
ez nem természeti naivitás
ők tudták már hogy nekem senki más
föl nem bukkanhat ebben az alakban*

*Ők tudták már . . . Mig oxigénért küzdött
csöndben ültek Tudták ha riogatnak
bárdot veszek és bezúgom az ablak
üvegét és lekasabolom őket!*

*Most énekelnek kéjesen Dalolnak!
Vigasztalnak! Fütyülik hogy tovább!
Csúfolódnak hogy ugye akkorát
nem tudsz szenvedni! Holnap újra holnap!*

*Göndörödik a természet álám
hegyek sörénye nőstény-alkonyatkor
ébresztgetni egy óvatos harang szól
s Apám a köd állóvizében áll*

*Nem mozdul Teste könnyű s óriási
nem hív int legyint hogy megint az ablak
ködnégyszögében magam megrohadjak
– haláltusáját nem tudom kívánni.*

Napló

CSERÉPHIMNUSZ

*Gyermek nap, elfogadhatod
szájamból a megrágott életet,
a szép szót!*

Öregebb

*volnék nálad – mennyivel? Csak tudom,
nem tanítlak: mi a
formátlan íz benned,*

*mi ma
fölhevitő sugallat, nyelvről nyelvre át –*

*s mi a
fertőzés fölntartó szépítkezése
csöndben,
csontban*

*bennem, majd név-pólyálta név-
teleneidben.*

MENEKÜLŐ

*S álmomban nyelvem menetelt a hóban –
verve: nyoma szakadt.*

*„Körbe habogtál a fehérben; mindig ugyanazt
a lámpafényt láttad – ahova nem akart
lelked eljutni. Ott tudta a tűznél hóhéraid. A völgyben
megforgott a kakasszó, a harangszó.
Bennem egy füttyszó, pusztai kísértet,
vitt volna, virradatra
tehetetlent.”*

*Sírá-
somba rogyva
távo-
lodott.*

Cédulák Ahmatovából

1

*csiga a világ
fűszálára
fölmászik az eső
a fényre*

*csordultig
nem is fájdalommal
a szív alkonyati
edénye*

2

*fölzúgnak az est
nehéz fái
eső-ház súlyát
még itt érzik*

*a szív mozdulatlan
edényét
világaink
kútmélynek nézik*

Enigma

*Érsz haza összehavazott
estémbe. Lejtős lábnymod
bennem, ködvitt lehelleted.
Megéltetlek; ma még lehet.*

Mese

*megbújnék pulzusütemedben,
bőröd felől rám kéklő gömbben –
ma telhetetlenül parány vagyok*

A labirintus

(*Lakótelepi mítoszok*)

Bevágta, kulcsra zárta maga mögött az ajtót és már-már az ugróiskola figuráira emlékeztető kecske-szökkenésekkel a lépcsőházban termett. Jókedve magasra csapott, mint mindig, ha Lucához indult; előre izlelgette ölelését. „Luca szép, Luca jó, recece” – dudorászta – „van neki, van neki” – folytatta – „na miye van neki, egy rimet az istenért, egy rimet ropogóst! Van neki, van neki perece” – Elvigyorodott saját bakugrásain és máris bedobban a lift kopott furnírdobozába, itt is jó hangosan bevágta maga mögött a fekete lengőajtót. – „Luca lába, homlokába” – énekelte és benyomta a Fsz jelzésű gombot. Szinte térdre rogyott, olyan hirtelen indult meg a lift – fölfelé. – „Begolyózott, begolyózott dililift” – hümmögött és az órájára nézett, fél kilenc lesz öt perc múlva, jó lenne, ha nem hülyéskedne, kilencre Lucához akar érni, „Lucához, Lucához, gyönyörű lábához, pricc, pracc”. A lift nyögve megállt, ő újra benyomta a Fsz-t de a doboz nem mozdult, azután mégis összeszedte magát és nyekeregve még egy emeletet mászott fölfelé.

– Zanyád – mondta. Ki akarta nyitni az ajtót, de észrevette a lift falára erősített hámló foncsorú tükröt, amelynek eddig háttal állt, odalépett, megigazította hullámos barna haját, egyenesre húzta a halványkék ing gallérját. „Lucához, Lucához.” Kivágta a fekete fémaajtót és a lépcsőháznak vette útját, hogy majd gyalog leszalad tíz emeletet – feltételezte, hogy a lift a tizedikre hozta fel. De nem látta a lépcsőt. Jobbra és balra ugyanúgy folyosók nyíltak, mint más emeleteken, így a hatodikon is, ahol lakott, a liftakna a lépcsőházból nyílt s a fülkéből szinte azonnal a lépcsőre lépett, aki kiszállt. Nem akart hinni a szemének, ide-oda pillogott, aztán villámgyorsan visszalépett a lengőajtó mögé, a liftbe és szaporán nyomogatni kezdte a Fsz gombot. Az elektromos impulzusok elakadhattak valahol, a szerkezet csak nyögött, reszketett, de tapodtat sem mozdult. Nem volt mit tenni, ismét kilépett a fülkéből, végigjáratta szemét a jobbra és balra nyíló folyosókon. „Elindulok; csak történik valami. Talán inkább... balra.” A folyosó falát végig vajsín faajtók burkolták, ezek mögött húzódtak a gáz- és vízvezetéki csövek, elektromos kábelek. Szellemes megoldás, ha valahol elromlik egy vezeték szükségtelen a falbontás, a falapok nyitogatásával gyerekjáték ráakadni a hibás pontra. A vajszínű szerelőajtócskák sorát nagy, barnára pácolt bejárati ajtók tagolták, egymástól egyenlő távolságra. Növekvő rosszérzés lett úrrá rajta, léptei elbizonytalanodtak, majd zavartan megtorpant. A lift két oldalán rendszerint nyolc-nyolc lakás helyezkedett el, kettő-kettő egymással szemközt, egy folyosó tehát négy lakásnyi hosszú, a végét tágas üvegablak zárja. Most azonban egyszerűen nem látta a folyosó végét.

Hirtelen sötétbe borult minden. Letelt a három perc, az automata kikapcsolt. A vajsín és sötétbarna ajtók egyneművé olvadtak s a vakfeketét csak lassan váltotta fel valami meghatározhatatlan forrásból szivárgó szürkés derengés.

gés. Óvatosan hátrált, teste végiglibabőrödött, ahogy szeme az ismeretlen, szürkébe enyésző folyosó végét kutatta. Vissza. Vissza a lifthez, ahol újra megnyomhatja a világítás piros gombját. Míg hátrált, szemét mereven előre, a folyosó fenyegető végtelenjébe fúrta, érzékeinek számítása szerint már régen el kellett volna érnie a liftakna fekete ajtaját s mellette a piros gombot, de még mindig semmi, meggyorsította lépteit, szinte már futott hátrafelé, háborús dokumentumfilm a tévében vagy hol, a japánok végigmeneteltették az amerikai hadifoglyokat a Fülöp-szigeteken, háttal, mint a rák, senki sem élte túl, fálnak ütközött. Riadt tapogatódzás; terpedő tenyere alatt vakolat szemcséi – a liftakna sehol. Jobbra újabb folyosó nyílt. „Ilyen nincs, a ház alaprajza nem ilyen, itt nem lehetnek kanyarok, csak nyílegyenes, átlátható járatok.” Azonnal az új folyosóhoz ugrott s megállás nélkül ismételte: „Ilyen nincs, ilyen nincs”. Sietős léptei lassú kocogásba váltottak, fejét jobbra-balra kapkodta, mindkét irányban újabb, még újabb folyosók nyíltak, homályos üregek, melyek végén nem derengett világosság, mindegyik vezethet kifelé, de torkollhat újabb vakvágyanba is, istenem, melyiken, melyiken.

Kutatta a kijáratot s már minden érzékszervével tudta, hogy csak egyetlen kijárat létezhet, a kanyarokat, szögleteket és zsákutcákat csak megtévesztésül emelték köré, de ki, és miért? Össze kell szednie magát, ha a szabadba akar jutni, a ház elé, ahol frissen felkarózott ujjnyi akácokkal viháncol a szél és harmat gyöngyözik a buszmegálló előtti térség ritkás fűvére.

Tájékozódni igyekezett a rengetegben, memorizálta a megtett utat, hogy ha akar, visszajuthasson a kiindulási pontra, s ha kell, újra kezdhesse az egészet. „Először jobbra fordultam, azután balra, azután a másodikon megint jobbra.” Ahol több folyosó is összefutott, töprenkedően megállt, nekirugaszkodott valamelyik iránynak, de újra meg újra visszatorpant, mint golyóstoll a rejtvényűség útvesztő-feladványának csomópontjaiban. „Ha itt most jobbra, akkor a következőnél is jobbra, így párhuzamos irányba kerülök... zsákutca. Vissza. Hogy is? Először jobbra fordultam, azután balra s a másodikon megint jobbra, tehát visszafelé éppen ellenkezőleg, vagyis balra, a másodikon jobbra, vagy hogyan is?” A politúrozott barna faajtók egykedvűen siklottak el mellette, alig-alig sötétlettek ki környezetükből, a folyosók közönyös egynemű szürkéjében a névtáblák, igen a fekete alapon arany betűcskékkal sorjázó nevek tájékozódási pontok lehetnek: Barlay, Bella, Bencsó, Benyik, egyiket sem hallotta soha, Bors, Both, Bozsa, Böröcz. Egyszer unalmában végigolvasta a lakók névjegyzékét a földszinten, egyik sem szerepelt közöttük. Először érzett félelmet, mióta utat vesztett. Futni kezdett, találomra vágatott a cickakkos járatokon, mindenütt ugyanaz fogadta, kusza folyosószövevény, leágazások és zárt, végig zárt hosszú üregek, fal, padló, fal, mennyezet. Lélekszakadva rohant, rég elvesztette már utolsó biztosnak tudható pontját is, csökönyösen ismételte: „jobbra, balra, a másodikon jobbra, az vissza annyi, mint...” Egy-egy sarkon lefékezett, igyekezett azonosítani: ez volt az, innen indult... de valamennyi sarok éppen olyan volt, mint a többi.

Egyszerre éhséget érzett, hihetetlen, mardosó éhséget, mintha tükkel döfködnék a gyomrát, egy villanásra szinte látta, hogy gyomornedvei más táplálék híján gyomorfalának esnek és megemésztik, röhögő savmolekulák lakmároznak húsából, beh jó falat, szólt az egyik. „Itt fogok éhen veszni” – verejték ütött ki a testén, tátott szájjal kapkodta a levegőt, úgy száguldott egyik saroktól a másikig, egyik folyosóról a másikra, inge kigombolódott, kitéremkedett nadrágjából, köpönyegként lobogott utána, arcáról, melléről verejték csepegett

a linóleumra, egy sarkon túl élesre vette a kanyart, elcsúszott, oldalára zuhant.

Nem tápázkodott fel. Négykézláb folytatta útját, így könnyebben szaladt; kezével a fal tövét tapogatta, magasra emelte orrát és valahonnan mesziről, falak sokaságán túlról ételt szimatolt. „Túróscsusza.” Lábait villámgyorsan kapkodva száguldott a fal mentén, fényes fekete gomborra a levegőben „Lucám csuszával vár, lába, lába, homlokába”. Körme szaporán kopogott a linóleumon, eddig ismeretlen érzék szabott irányt futásának, már tudta, világosan tudta, melyik sarkon merre kell kanyarodnia-fordulnia, hogy a csuszához férközhessen. „Nem is túróscsusza, inkább marhapörkölt, gombamártás, magvak, vaníliakrém, búzaszem, szemecske, nekem van, a tücsök bezzeg egész nyáron hegedült.” Ahogy most fejét a földnek szegve cikázott a folyosókon, bajsza hosszú szálai a padlót söpörték s információk tömegét továbbították tudatába, gombszeme rebbenve kutatta a kanyarodókat, sebesen s mégis félénken fordult az újabb járatokba mindig menekülésre készen, hátha hatalmas, ismeretlen ellenség rejtetik a fal mögött, mardosó éhsége pillanatra sem szűnt, mintha napok óta nem evett volna, ugyanakkor bizonyos büszkeség töltötte el, milyen sebesen, céltudatosan süvit célja felé, az élelemmel törődött, semmi másval, csak minél hamarabb gyomrában tudhassa, „Mindegy micsoda, csusza, pörkölt, búzaszem, akár hulladék morzsa is lehet, fontos csak a feladat, hogy megtaláljam, Luca vár velem, Luca recece”.

Fokozódó sebességgel, a kanyarokban egyre óvatlanabbul, biztonságára sem ügyelve száguldott, minden porcikájában érezte, nem lehet már messze a cél, káprázó szeme előtt étel párolgott, s csak most ébredt rá, hogy mióta megkezdte futását, ketyegést hall valahonnan, stopperóra ketyegését, siettető, intő tiktakkolást. Újabb erőfeszítésre nógatta fáradt izmait, szintidők villantak fel agya legtávolibb zugaiban, elvárások, melyeket az ő sebességéhez fűznek, összeszedte magát, kettőzött erővel röpült tovább, hegyes pofácskáján gomborra torpedóhegyként hasította a levegőt, s ekkor végre a célegyenesbe fordult; tudta, nincs több akadály; boldog volt, felszabadult, megfelelt a várakozásnak, s valami azt súgta, hogy jó, sőt kiváló eredménnyel teljesített, nemhogy felülmúlta a szintidőt, de talán rekordot javított, a stopper kegyetlen, korbácsoló ketyegése most elégedett volt, nyugtató, a folyosó végén várta a megérdemelt jutalom: „Pörkölt, csuszám, magvaim, Lucám”, s az étel felé loholva immár lassuló ütemben elhagyta maga mellett a liftajtót. Ezt a felfedezést most csak mintegy mellékes körülményként vette figyelembe, pedig a fekete lengőajtó szinte kínálta a menekvést „mindegy, előbb enni!”

Néhány lépés választotta el a táltól, már szájában érezte az első falat ízét, amikor a stopper ketyegése a semmibe enyészett s helyette homályos mozgólódás, meghatározhatatlan, lompos súrlódás támadt a folyosó végtelenjében, nyöszörgő léptek, mintha valami élőlény... Egy másik, egy nálánál nagyobb, egy hatalmas... Szoborra merevedett s megint hátrálni kezdett, óvatosan, padlón kopogó körme zajt ne verjen, két lábra állt, így settenkedett vissza a lift felé. Megfordult halkán, puhán nekiiramodott... a liftajtó ismét eltűnt. Kétségbeesetten kutatta, aztán újra belevetette magát a barnára politúrozott ajtók, névtáblák, fa, linóleum, szellőzőrács hálószerkezetébe, lift seholy. Háta mögött a kétes mocorgás, ahogy tanácstalan futása lelassult, kissé mintha közeledett volna. Nem mert hátrafordulni. Az első oldaljárat felé tartott, jobbra a folyosón, balra a következőn, s most talán halkult a zaj. „Ki lehet az? Vagy micsoda?”

Egy helyütt négy folyosó torkollott egybe, tanácstalanul toporgott a ke-

resztesződésben, tétován mozdult egyik majd másik irányba, de minduntalan visszalépett. Most, a kétségbeesés lélegzetvételnyi szünetében igyekezett újra elfogadható rendbe gereblyézni gondolatait: először meg kell keresnie a liftet, a lift mellett becsönget valamelyik lakásba, a lakók csak ismerik az utat, másként hogy juthatnának ki innen nap mint nap?

Közvetlen közelében támadt fel az iménti mocorgás, borzalom dermesztette minden porcikáját, gigászi lény szuszogását hallotta, bűz csapott orrába, tenyere élén loncsos bunda érintése, mintha mancsok lépte, paták koppanása... állat, állat, állat. Eszelősen vetette magát az első kézre eső folyosó felé, lélekszakadva száguldott a homályban, jobbra, majd újra jobbra kanyarodott és ismét jobbra, s megint a lény, nem mozdult előbbi helyéről, tudta, hogy ide érkezik vissza, őt várta, de miért? Hátravetette magát és továbbvágatott jobbra, balra, jobbra, sipoló tüdővel megállt. Fülében vér dobolt, igyekezett visszafojtani zihálását, de hiába, lihegése elfedett minden mást.

A folyosó egyik kanyarulatában ajtó, alatta kéesszürke fénycsík, a tévé vibráló szürkéje, szinte rávetette magát úgy dörömbölt, nagyokat csapott öklével a barna deszkára. Belülről lassú motoszkálás s az ajtó közepébe épített kukucskáló kerek nagyítólencséjében szem nyílik, kerek, rezzenetlen, tenyérnyi halszem bámul rá hosszan; egy szem az ajtó közepén. Felkiáltott és elrohant. És megint a kusza járatok, nem eresztik, sosem szabadul, balra és jobbra és jobbra és balra, hirtelen éles fájdalom hasított lábába, teljes hosszában elzuhant, arcán a linóleum sima érintése, orrában a linóleum savanykás műanyag-szaga.

Lihegve feküdt egy ideig, lassan kászálódott térdre, a lábát tapogatta, keze kutatóan kapirgált visszafelé, ujjai hideg fémet érintettek, megragadta. Egy kard. Kékes acélú, rövid, széles pengéjű kard, markolata egyszerű kereszt, a kétélű penge közepén gondosan munkált vércsatorna, ujsa gyakorlottan tapintotta: frissen köszörült. A folyosó végéről sötét, meghatározhatatlan tömeg óvakodott feléje. Görnyedten állt, jobb lába elől, a bal támasztékot keresve feszült, két kézzel markolta fegyverét, úgy szegelte mereven előre, a meztelen felsőtestéről lassan csordulózó izzadság átitatta ágyékkötője vásznát, bőrszíjakkal erősített saruja szilárdan tapadt a linóleumhoz, rettegett és várt. Várta a felé süvítőt. Szemközt a susorgás egyre erősödött, sötét test imbolygott felé, bikaszarv villant, üvöltés harsant, orrlukból kicsapó pára fojtogatta, állat, állat, állat, pengéje remegő húsba szaladt, testén idegen szőr lúdbőrös érintése, fájdalomüvöltés. Vissza-kirántotta és megint előredőfte fegyverét, freccgő, meleg folyadék, a vércsatorna működik. Oldalt ugrott s eszelősen, vakon végig a következő folyosón jobbra és balra és balra és jobbra, meztelen lábszáran idegen vér iszamós patakja, kardja pengéjén lucskos szőröcsomó, háta mögött dühöngő fájdalom ordít és hörög. Gyorsan. Ki és el.

Folyosók, ajtók, nevek. Hodina, Hodovszky, Hoffer, Hoklics, lábtörők, foltosak, rongyosak, háncsból, gumiból, szövetből, szürkén, minden ajtó közepén csészéaljnyi szem, rezzenetlen kerek halszemek követik menekülését.

Balra lépcső. Szinte felbukik, úgy rohan lefelé, odalent még sötétebb, újabb folyosók, a lift még mindig sehol. Derekához nyúl, ujjai körülmotozzák verejtéknedves ágyékkötőjét, a fonalat keresi, az egyetlent, a kivezetőt, bénult réműlettel tapintja újra körbe testét, fonala sehol, térdre rogy, homlokát a hűvös linóleumhoz szorítja. „Hercegnő hol vagy? Ariadné! Fonlad nélkül elvesztem! Hercegnő!”

Újabb lépcső, bukdácsol lefelé, a sebesült, dühödt lény követi szuszog-

va, nyomában van, vére hullik, feje, karja, lába kopog a lépcsőn, gurul lefelé, egyre lefelé, mélyre s még mélyebbre, hangok üldözik, lihegés, vérnek szortyogása, szőrök érintése, nyomában az állat, az állat, az állat, hosszú, egyenes folyosó végén lámpák hideg fénye imbolyog, feltápáskodik és rohan, eszelős futtában elveti kardját, fegyvere pengve marad el, elöl növekszik a fény. Távolodó szuszogás, lassuló lélegzet.

A folyosó végén nyílik a kapu, levegőt kapkodva bukik ki rajta.

Lehunyt gyötrött szemét. Tátogott, mint a víz alól felbukók, hatalmas lélegzetet vett, mégegyszer és mégegyszer, tüdejét repedésig szívtá. Lecsapta a verejtéket homlokáról. Remegő kézzel nadrágjába türte átizzadt ingét és viszszanézett. A kapualj közömbösen szürkéllett mögötte.

„Luca szép, Luca jó, recece” – hörögte maga elé még ziháló tüdővel. Az órájára nézett; pontosan fél kilenc.

A buszmegálló felé botorkált. „Van neki, van neki perece.”

Helyneves kibeszélő

Csorba Győzőnek szeretettel

*És tetovált rajzként a Barbakán
mellszór közül köszönt elő egy tar bakán.*

*Egy tavaszon a Lámpás-völgyben
alászállottam egy cilámpás hölgyben,*

*míg végtére – a világ kicsi, lám! –
felütöttem fejem a Misinán.*

*Patacson
óborral csobbant kulacsom,*

*Makáron
murcitól esett eszemben a károm.*

*Sikongva
Sikonda
gőzölgő vizét lesi konda,*

*Harkány
csupa laffadt hasú boszorkány.*

*Pécsett
törtem el először a mécsest,*

*itt orditoztam focimeccseken,
s barangoltam némán a Mecseken.*

*Málom
felé már az Alsó-Malom utcán
elnyomott az álom,*

*Keszüben
dudáltam én is kesztyűben.*

*Tettyén
a sziklán fönt a petty: én!*

*Helesfán
rózsatövisbe akadt egy szeles lány,*

*s a zivatar jól a nyakadba csördít,
mire eléred Cserdit.*

*Kishajmáson a
zabtabla fele mácsonya,*

*Ortűn
Orfeuszként lépek a porctűn,
Eüridikém nyakán kakukkfűillat-partűm.*

*Mohácson
morzsánként ettem csak kalácsom,*

*Hosszúhetény:
szilvapálinka és szilváslepény,
dalolok éj-nap, bőtorkú legény.*

*Pereked
táján az ember el- és bereked,
s ritka, ha nem kell vereked-
ni,*

*s aki a Zengő ormain tapod,
kemény barackul nyomják kobakjára
a lemenő napot!*

*Zengővárkony
neve maga is merő mákony,*

*de csak Mecseknádasd
felé, a nagy hajtűkanyarban
állt a kocsink tótágast.*

*Pécsváradon
azt a menyecskét máig várhatom,*

*közel van oda Hird,
ki hozna róla hírt?*

*Már más tájon ver (ha ver!) a verőfény;
Őcsény helyett erre Perőcsény*

*van, és sokunknak fő a pác ott,
ahol ma élek . . .*

Szüret

*Az ég kék rögei között
vadkaprok csillagoznak.
Arrafelé nagy munka van;
csobog a szent tenyészet.
Az ámbra kertek vérgyümölcsseit
lángelme érleli:
a jószág szüretel.*

*Itt meg tikkadt aszály van.
Lessük tetők alól
a szétdúlt kazlakat.
Az ősi nedvnek
híre-csöppje sincs.
Falaink csontig hámlanak.
Itt-ott erecske tör föl
s mohos kövek között
bukdácsol vékonyan.
Hát nő a gaz,
sárból kiüt s amott
csalán pöfteszkedik
hugyos homokban.*

*A fa kidőlt.
Amikor földhöz ért,
hatalmasat robajlott.
Most csöndje ől,
s gödréből nyirkos
csapda lett.
Táncolj csak, szolga,
éljenezz. Tettesd, mohó,
hogy tunya vagy.
Akár korom a koromra,
ereszkedik
nesz-éjre nesz.*

CAROLINE ÉS ANDOR

(*Feljegyzések és észrevételek Széchenyi napjainak-éjeinek
két kísértetéről*)

III.

ANDOR KILÉP A SZÍNFALAK MÖGÜL

Bécsben, 1821. február 22-én, társasági eseményekre, találkozásokra, (Selinával is!) majd a hasonszenvi (homeopatha) gyógymódra vonatkozó észrevétel – és Hardegg grófnak az ausztriai lötenyésztő szisztémát bíráló megjegyzése közt, szinte elrejtve, vagy odavetve, de talán a homeopathiával összefüggésben – egyetlen mondatocska jelzi, hogy unokaöccse sorsát figyelemmel kíséri: „– A kicsi Andornak rossz a lehelete, nem fog sokáig élni.” Ez az aggodalmas következtetés itt túlzónak, indokolatlannak látszik; előérzet sem tételezhető fel, hiszen egy 9 éves gyermeknél ilyesmi gyomorrontás, vagy fogszuvasodás következtében is észlelhető. A vészti jósló feljegyzést inkább a Caroline halálából fogant önvád és büntudat válthatta ki.

Szintén Bécsben, 2 és fél év múlva (1823. november 23-án kelt feljegyzésében anyjával való beszélgetése után, új menyasszonyjelöltje, Henriette Liechtensteinra vonatkozó terveiről), Andort szintén csak futtában említi ugyan, viszont itt bírálja először nyíltan a fiú apját – nem véletlenül 3 héttel annak Zichy-Ferraris Emilie-vel tartandó esküvője előtt! Íme: „Andor nem megy Montpellierbe, mert ez Pálnak kényelmetlen. Egek, micsoda egoista!” Ez az indulatos megjegyzés bajosan értelmezhető. Ha a 11 éves gyermek nevelővel való utaztatásáról volt szó – oda-vissza cca 1000 angol mérföldön át, szárazon és vizen – akkor igazságtalan; de akkor is elfogult, ha a fiút például nászútnak tervezett vállalkozásukból hagyták volna ki...

Sokkal jelentősebb az 1824. március 21-ről való feljegyzés. Cenken, Montaigne esszéibe temetkezve, egy-két nap alatt az I. kötet 256 oldaláról vagy húsz, többé-kevésbé telitalálat-értékű megállapítást s „aranymondást” jegyez ki – közülük egyet – mely a nevelésre, oktatásra vonatkozik – a 12 éves Andor szellemi fejlődéséről való gondoskodás jegyében: „– azt is szeretném, hogy számára (a tanítvány számára) olyan nevelő választásáról gondoskodtassék, akinek inkább világos, – mint teletömött a feje.”

Andor neveltetésének gondja a szaporodó, 1825-től immár az egész nemzetet szolgálni kész gyűrközések és tettek mellett, a fiú kamaszkodó éveiben sem hagyja nyugton. Bártfai Sz. L. szerint valószínűleg az ő befolyására került Széchenyi Pálékhhoz nevelőnek (a már régebben is ott nevelősködött) Gévay Antal történetíró, bécsi udvari levéltáros, és marad újra Andor mellett 1826-tól négy esztendőn át, mikor is Tatay János – szintén Széchenyi híve és ügyfele – váltja fel, s foglalkozik 1836-ig a fiú nevelésével.

De Bártfai Sz. L.-nak óvatosan fogalmazott fentebbi feltételezését, Széchenyi gondoskodását illetően, a következő 4 évben egyetlen naplójegyzés sem támogatja. Mintha fogadalmától a Crescence-hullámmal egybeeső politikai viharok messze sodorták volna; serdülő éveiben a fiú kívül esik nagybátyja látómezején.

Az Andort említő új adat szintén Cenken kerül a naplóba. Széchenyi, Bécsből hazatoppanva, jószágigazgatójától lesújtó, nagy takarékoságra kényszerítő tájékoztatást kap vagyoni helyzetéről... „Nagy szerencsétlenség ostoba alakokkal sokáig összekötve lenni! – állapítja meg a cenki uradalom alkalmazottainak rovására, s két szünetjel után, még abban a sorban, más témára ugorva folytatja: „Hogy magam győződjem meg Andor felől, elutaztam – minden ügyes-bajos dolgom otthagytva –

1830. november 1-én Apátiba. Andor jobban tetszett nekem, mint gondoltam. Magammal hoztam Cenkre.” Két napig maradtak, de nem sok hasznuk lehetett egymás társaságából. A november 2-ikai feljegyzés ugyanis a személyzet és a házigazda közt zajlott botrányos jelenetekről, valóságos hadiállapotról árulkodik. A 18 éves ifjúra nagybátyját magából kikelt, tomboló állapotban látni: jó hatással semmiképp sem lehetett... Ez a feltehetően diszharmonikus emlékü találkozás kínál némi magyarázatot arra, hogy a következő 6 esztendő naplójegyzéseiben Andorra még célzás sem fordul elő! Ehhez, a politikai gondok mellett, Crescence istennővé magasztosított lénye is hozzájárulhat, mely, Caroline emlékét homályosítva, egyszersmind fiát, Andort is árnyékba borítja. 1830 és 1836 között a naplóban Crescence vagy 300-szor, Caroline még 30-szor szerepel; de 1836 folyamán, Széchenyi házasságának évében, már csak egyetlen egyszer!

Ez év szeptember 29-én reggel 8 órakor Crescence-szal (Pestről) Cenkre indul – jegyzi naplójába – majd 1–2 olvashatatlanra törölt szó után: „... találkozunk Andorral” – és újra néhány olvashatatlan szó következik. (A találkozás talán Esztergomban – de mindenképp Nyergesújfalu előtt történhetett.) Az ilyen természetű törtélek indokainak hozzávetőleges ismeretében feltehető volna, hogy a rég nem látott, első katonai évét szolgáló unokaöccsnek véletlen viszontlátása csalódást keltett, és sértő kifejezésekre ragadtatta. Itt azonban, ebben a szöveghelyzetben Caroline emlegetése lapulhat a törlés alatt. A szüksézszerűség is ezt a gyanút (Crescence cenzorszerepű közelségét) erősíti.

Az újabb találkozás 1837. július 18-án Budán történik, amikor is Széchenyi, előző napi s aznapi egészségügyi bulletinje szerint, gyengélkedik, ill. már jobban érzi magát. S noha alkalmasint Andornak ez az első látogatása családot alapított nagybátyja új környezetében, az eseményt egyetlen tömönddel regisztrálja – (s ezt is így vezeti be: „Crescence misére megy”) – „Andor nálunk ebédel”. Még furcsább a másnapi (július 19.) feljegyzés, mely 1/2 sornyi (Viszota szerint Crescence-ra vonatkozó) kitörölt mondat után, unokaöccse második látogatását így örökíti meg: „Andor itt ebédel.” (Mintha ezt a találkozásukat is Crescence jelenléte feszélyezné, ahogyan alkalmasint az előző évbeli „esztergomi” esetben is.) Majd így folytatja: „Mérgeledöm – de lenyeltem.” A törlésre ítélt felsorban bizonyára bosszúságának okát fogalmazta meg.

Szeptember 15-én – viharos időjárású nap volt – oldallapra jegyezte fel: „Andor nálunk ebédel. Ez is egy faramuci természet.” A viszonyítás, Andort ebben az esetben, ha nem önmagával – Crescence-szal kötheti össze; előző napi feljegyzései ugyanis több, részben törölt kifakadást őriznek, felesége rovására.

1838-ban Andor négy ízben szerepel a napló eseményeinek sürgönystilusúvá sűrűsödő zuhatagában. Január 22-én a havasalföldi konzullal való kétszeri találkozás s a kaszinói választás esélyeit latolgató feljegyzés közé szorítva: „Andor megérkezett” – de honnan, s hogy náluk szállásol-e, váltanak-e szót: titok; mint az is, hogy meddig maradt s hová ment azután.

Viszont szüksézszerű szenvtelenségében is annál értékesebb, sokatmondó a március 4-ikei jegyzés Andorra vonatkozó adata. „Tompá és már nem a reggel vidám korhelye vagyok. Kikocsizom.” És az oldallapra jegyezve: „Nádasdy Lipóthoz, hogy Andor fiascójáról az anyósával tájékoztasson.” – Nos, a fiatal Nádasdy Lipót gróf a királyi tábla bírása; anyósa báró Forray Andrásné, sz. Brunswick Júlia grófnő.* A „fiasco” – a 26 éves Andor valamiféle *kudarca*, kinos esete – bármilyen értelmezésben jut is Széchenyi tudomására, a naplóban több szóra nem érdemesül; állás-

* Széchenyi a Forray házaspárral 1829 óta sűrűn érintkezett. Brunswick Júliával, Teréznek, Beethoven „halhatatlan kedvesének” húgával, kivált ennek előzvegyülése (1830) után tart fenn szoros társasági kapcsolatot; s naplójában nem titkolja, hogy leánya, Forray Júlia iránt erős vonzalmat érez... Ezt az érzést a Crescence-szerelmem homályosítja el. Júlia 1832-ben férjhez megy; anyja mindvégig a Crescence és Széchenyi közti barátság megértője és pártfogója.

foglalása homályban marad. Pedig ugyanerről az ügyről folyhat a szó aznapi, talán közvetítést célzó ebédjén is, melynek vendéglistáján az anyós az első helyen szerepel... (És ezen a ponton nem érdektelen megjegyezni, hogy Andor – akinek élete a Széchenyi feljegyzete adatok nélkül még kevésbé volna megismerhető, s aki nevét keresztapjától, *Andreas* Rasumofskytól, az 1808-ban keletkezett Beethoven-kvartettek mecénásától kapta: különös véletlenek folytán, ha csupán valami kínos eset révén is, a fiatal Beethovent istápoló, Martonvásáron birtokos Brunswick-családdal is „vonatközásba” került...)

Ugyanez év októberében, két évvel a tragédia előtt, végre három, feltehetően harmonikusan együtt töltött napról található feljegyzés. Október 15-én: „Széchenyi Andor megérkezik.” (N. b. Cenkre, 8 év után!) 16-án: „Andorral Eszterházában voltam.” 18-án: „Andorral a tavon voltam. Tűrhetően ment...” Vitorláztak, vagy eveztek a Fertő-tavon, ragyogó őszben, Andor bizonyosan érdeklődéssel hallgatta nagybátyja lelkes, szakszerű magyarázatát az angol módon való csolnakázás fortélyairól, és sikerélménnyel gazdagodva szálltak partra... Ilyenformán ajándékozá meg őket az ember egy boldog *búcsúnap* élményeivel. Nem sejtették, hogy ez a vízi „training” minő végzet-diktálta előjátéka valaminek, s hogy ez az utolsó találkozás.

Ha most Andor nyomait a naplóban követnők, 1840. szeptember 6-ig kellene előre lapozni, hogy rátaláljunk, de e feljegyzésnek értelme, a közvetlen előzmények ismerete nélkül, homályos maradna. Bártfai Sz. L. adataihoz kell folyamodni hát; őtől tudtuk eddig is, hogy Andor az otthoni nevelés befejeztével katona lett s gyorsan haladt a ranglétrán: 26 évesen (Metternichnél közbenjáró nagybátyja pártfogásának hála) az I. dragonyos ezredben kapitányi rangra emelkedett. Azonban „28 éves korában katonai karrierjének” – olvassuk tovább Bártfainál – „egy szenvedélyes kitörés vetett véget. 1840 nyarán Csákvárt állomásozik és valami sértés következtében a községi bírót megverte. (!) Az eset meggyeszerzte nagy feltűnést keltett. Fiáth Ferenc báró (Fehér megye alispánja) intézte el valahogy az ügyet, 10 aranyat adván a bántalmazott embernek. Széchenyi (Andor) halából szép damaszkuszi kardot küldött később neki (Fiáthnak). A gróf azonban nem jól érezte itthon magát az eset után.”

Az eset: katonatiszt önbíráskodása (mellesleg megjegyezve: Viszota szerint *megverette* a csákvári bírót) polgári, méghozzá hivatalos személlyel szemben, nem csak, hogy nagy feltűnést, valószínű botrányt keltett. A gróf ezredese kérelmelhetlenül a bíró mellett áll s eljárást indít a hatáskörét túllépő kapitány ellen. Az elbocsátás szégyenét legfeljebb a gyors önként-kvietálás enyhíthetné. Andornak azonban, a későbbiekből kitetszően, lehet valamicske mentőkörülménye. És azok között, kik a mentőakciót vállalják, a napló szerint fontos, talán főszerep jut Széchenyi Istvánnak. De nem világos, hogy erre maga Andor kérte-e, vagy a botrány hírére önként sietett-e segítségére. Akár így, akár úgy, a hír megrázó erővel hathatott amúgyis zaklatott idegrendszerére. Fogadalma az egyik serpenyőben (Andor istápolására, emberré, méghozzá nagyúrrá nevelésére), másrészt a hajdani Erényszövetség főfő alapítójának elitélő véleménye a durvaság elkövetőjével szemben – mely durvaságban bizonyára saját fiatalkori, szánom-bánommal naplóba rótt hasonló tetteire ismer, vagy a Wesselényiére, akit egy alkalmazottja elagyabugyalása miatt súlyosan megroított annak idején... S ha mégis úgy érzi, hogy cselekednie kell, *fogadalmához hiven* szeretne eljárni.

Caroline halálának 20-ik évfordulója, ez az évenként fel-felgomolygó, de most csak igazán gyászfekete felleg is arra kötelezi, hogy minden tekintélyét latba vetve – s a legrangosabb protektorokhoz folyamodva –, sikraszálljon unokaöccse becsületéért, s próbálja menteni, ami talán még menthető. Arról, hogy pontosan mikor, mi módon (levélben, vagy üzenet formájában) jutott el hozzá a botrány híre, s milyen volt első reakciója, nem akad feljegyzés. Ugyanis az első naplóbeli adat, szeptember 6-án, korábbi tudomásul vételre utal: „Andor megígérte nekem, hogy ha én el tudom rendezni tisztességgel – nem fog kvietálni.” – Az alatta levő be-

kezdés olyasmit szuggerál, hogy szintén az esetre vonatkozik. Avagy mi másért lett volna fontos feljegyeznie, hogy Nádasdy Lipót – Andor két évvel azelőtti fiascójának referálója – feleséggestül, minden ceremónia nélkül beállt hozzá, „um sich einiges abzuzeichnen“, ami, a szó szerinti fordítást feloldva, olyasmit jelenthet, „hogy egyet-mást kifirtasson, kiszimatoljon“. – S erre Széchenyi „illedelemmel“ – jólneveltséggel megszégyeníti őket – alkalmasint azért, mert elkeseríti a Nádasdy házaspár részvétlen, talán kárörvendő érdeklődése...

Másnap, szeptember 7-én, Andor üzenetének, vagy levélbeli kérésének eleget teendő, átmegy Budára a kvietálást megakadályozni. „Az országbirónál ebédelek” – jegyzi fel. – És 12-én is folytatja a mentőakciót. „Ledererrel Andor érdekében” – kezdődik a napi rovas, amiből nyilvánvaló, hogy ez a legfontosabb napi teendője. (Lederer báró tábornok, főhadiseregparancsnok!). És így folytatja: „Egy levél-kével meghívom az országbirót: délután szíveskedjék Óbudára jönni. Délután sokan jönnek (...) – de az országbíró és neje helyett a leányuk Ghiczyvel –”

Az országbíró távolmaradása az óbudai kirándulásról demoralizálóan hathatott; lehetséges, hogy végképp kedvét szegte a segítő akcióban magára hagyottnak: több pártfogó megkörményezésének a naplóban nem is található nyoma. Megtette a töle telhetőt, Pest-Budán nincs is hol mélyebben megalázhathatná magát. Vád nem érheti, önvád sem furdalhatja – ez idő szerint – a lelkét.

Az eseményeket időrendben követve, ide kívánczik Andor egy levelének közlése. A „*Le comte Etienne de Széchenyi etc. A Zinkendorf, p. Oedenburg, poste restante*” – címzésű levél október 1-én kelt Pápán, az I. dragonyos ezred állomáshegyén, de Sopronban – ki tudja miért – csak 10-én pecsételték le, Cenkre pedig talán még későbbben érkezett. Széchenyi október első felében Cenken és környékén tartózkodik ugyan, s naponta jegyezget családi eseményekről, birtokügyekről, a Szeder Egylet üléseiről – de a levélnek vételét nem könyveli, s azt sem, hogy válaszolt volna rá. Mintha elege volna az egészből.

A német nyelvű levél, Andor jellemére s akkori lelkiállapotára is némi fényt vetve, rávilágít az eset eddig ismeretlen vagy homályos következményeire, kivált Andor kínos, visszás helyzetére a Széchenyi-családban. Az is kiderül, hogy István bátyjától 23-án kelt levelet kapott; benne, az előzményekből kivehetőleg, az országbíróval 22-én történt tárgyalás eredménytelensége...

„Kedves Nagybátyám! (Lieber Onclé!) Nagyon örülvén 23-áról való levelednek, sietek rá válaszolni, miszerint 6 hete hathavi szabadság végett bejöttem (n. b. Pápara), s azt minden órában várom. De azért nem lesz kevésbé üdvös, vagy legalábbis nem fog ártani, ha apám szintén tevékenykedik érte. Táborozásomnak e hó 12-én vége; remélem tehát, hogy Téged még Cenken találalak.

Ezredesemnél megsértett becsületed végett jelentkezni soha nem jutott eszembe. Honnan és hogyan támadt ez a vaklármá? Nem tudom. Az ezredes szüleménye lehet, akinek talán a haja is égnek áll. Azt, hogy terveimbe senkit be nem avattam, szüleim bizonyítják, akiknek, ahogyan Magad tanácsoltad, még mindig nem a kvietálás értelmében írok. De anyám (n. b. mostohaanyja, Zichy-Ferraris Emilie) utolsó levele mutatja, hogy általad már értesültek. Ezért írásom módján nekik a mai nappal változtatok.

Kedves Nagybátyám, levelem rövidségét, ha mentségképp a szörnyű táborozás-hajszát hozom fel, bizonyára megbocsátod és megengeded, hogy a bizalmasabb közléseket cenki vagy pesti séjouromra (időzésemre, tartózkodásomra) halasszam. Zárom tehát (soraimat) rendkívüli tisztelettel mint legengedelmesebb szolgád

Andor

Pápa, 1840. október 1.”

Az ígért-remélt cenki vagy pápai találkozásra azonban nem került sor; ennek oka – ha ugyan nem maga Andor mulasztotta el, sértődötten, nagybátyja ideje-

korán való értesítését – a hírközlés lassúságában is kereshető... A Cenkre címzett levél feltételezett vétele óta kerek egy hónap múlik el, de a naplóban ennek sincs nyoma, és Andor ez idő alatt más vonatkozásban sem szerepel. A kvietálás megakadályozását célzó mentőakció kudarcát részben maga Andor viselkedése magyarázza: a gyakorlati jótanácsot megszívlelni képtelenül, ezredesét nem követi meg, s „szépen indult karrierjétől”, háta mögött a bíróverés ódiumával, 28 éves fővel kénytelen elköszönni.

A november 11-én kelt naplójegyzés mindenképp megromlott kapcsolatukról tanúskodik. „11-én Andor állítólag átutazott itt, anélkül, hogy nekünk életjelt adott volna. Ez nem nagy szívre vall. Visszatérek rá, mert írt nekem. Ha levelét az ember elolvassa, nem lesz ő a kedveltek közül való.”

Hogy ez a keserű megállapítás mennyiben jogos, csak a hivatkozott levél ismeretében lehetne eldönteni. (Ha a fent közölttel volna azonos, akkor, tekintve a bocsánatkérést célzó tanács elutasítását és annak következményét: jogosnak tarthatnók...) Persze, ha Széchenyit valami előérzet figyelmeztette volna, hogy a rossz ízt hagyó levél földi érintkezésük utolsó láncszeme: minden bizonnyal enyhébben ítélkezik.

*

Széchenyi Andor 28 éves kvietált dragonyoskapitány, 1840. november 13-án napkeletre indul. A korszaknak irodalomból is ismert és esetenként bevált receptje: szerelmi, vagy politikai bűnök, kudarcok, szenvedések, megaláztatások honi színteréről külföldre, minél messzebbre, akár tengerentúlra szökni, vagy olykor eltűnni örökre. István bátyja 23 esztendő volt, amikor először vállalkozott ilyesfajta peregrinációra... És Andor előtt bizvást nem annyira Byron távoli, mint inkább nagybátyja közeli példája lebeghetett. Utazásának eredendően magánjellegét álcázandó: magas pártfogói által felajánlott küldetésben (kurirként) indul Konstantinápolyba – írja Bártfai Sz. L. –, akinek adataira, Vízota kutatásainak eredményeivel is kiegészítve, a továbbiakban támaszkodunk. November 13-án vág neki tehát, mégpedig az István bátyja jólismert útvonalán, az Alduna felé. Belgrádnál a Dunagőzhajózási Társaság Seri Pervas (Gyors Madár) nevű hajójára száll. „November végén, Konstantinápolyhoz közeledve, a hajó hatalmas viharba kerül, úgy hogy 12 órai küzdés után december 1-én Kisázsiaiban, Arandli mellett (Vízota szerint Mudania öblében) ér partot. Az utasok közül 550 török katonából csak 10 maradt életben, az idegenek közül Philippovich osztrák alezredes s még néhányan, akiket a *Crescent* és *Lodovico* gőzösök vittek tovább Konstantinápolyba. A Crescenten utazott Petrovai-Trattner Károly mérnök-őrnagy (...), aki december 14-én Szmírnában a Pension Suisse (!)-ben találkozott Széchenyivel. A hajó további útja volt Ciprus, december 15-én Szíria, Beiruth, Szaida (a karácsonyt ott töltik) Ptolemaia, Názáret. Január 1-én érkezik Jeruzsálembe. – Utazásáról részletesen beszámolt apjához írt levelében, valamint báró Stürmer konstantinápolyi (osztrák) követéhez 1841. február 28 (!)-án írt jelentésében. Az ott (?) elterjedt pestisbe beleesvén, február 28-án meghalt. Pál gróf a damaszkuszi barátoknál (értsd: ferencesrendi szerzeteseknél) 2000 forintos alapítványt tett le a sír gondozására.”

Bártfai Sz. L. fenti adatai lehetnek hézagosak vagy tévesek: pontosabb részletek az említett *búcsúlevelekből* kerülhetnének napvilágra. De ezek ismerete nélkül is nyilvánvaló, hogy a „nyomomban az özönvíz”-lelkiallapotban kezdett vállalkozást a csákvári bíró átkával azonosuló végzet valóságos zarándokúttá minősítve át, a szerencsétlen Széchenyi Andort azokon a kisázsiai kegyhelyeken hurcolta meg, melyek bejárására valaha István bátyja is vágyakozott s melyeken milliónyi vezeklő lélek hagyta ott elgyötört testét a keresztény évszázadok folyamán.*

*

* Dumont osztrák hadnagy beszámolóját később, május 6-án a pesti *Regélő* is közli. A szívbemarkoló beszámolóból olyasmi derül ki, mintha Sz. Andor, bizonyára valamilyen katonai megbízatásban, szorosan érintkezett volna a szíriai török hadsereggel. (N. b. Szí-

A haldoklók hozzátartozóinak, szeretteiknek – számtalan tudományos és fél-tudományos megfigyelés, észlelet szerint – olykor-olykor „üzenni” képesek. Széchenyi azonban Andornak ilyenfajta jeladása nem érte el. Igaz, volt előzőleg némi okuk egymástól eltávolodni térben, lélekben, bizalomban is... Viszont lehetetlen, hogy földi vagy égi közbenjárásért az elzuhanó lélek ne kapkodott volna nagybátyja erősebbnek vélt láthatatlan keze után... Ámde a naplóban 1841. február 28-án csupán a pestbudai 11 fok hidegről szóló időjárás-bulletint találjuk, s aznap jövés-menések, intézkedések sürgőnyomdatait. „A főherceghez megyek a Malom-küldöttséggel. Két-szer vagyok nála, másodszor Kossuthért, – Desewffyhez, Moserhez, Keglevichhez stc. stc. megyek. Haza.”... Egy ilyen túlhajtott műszer hogy is rendelkezett volna kellő érzékenységgel az 1000 angol mérföldnyi távolságból indult sóhaj felfogására? Vagy – amint a november 11-ikei keserű jegyzés óta „ez is egy faramuci természet” – szinte naponta vezetett napló bizonyítja: Andort – csalódottan, kiábrándulva, egyszerűen sikerült volna szívéből kizárnia?... Mert, amíg újra felbukkan, és akkor is csak névtelenül, egy kínálkozó eszmetársításnak hála – (melyből kiderül, hogy Széchenyi a hajókatasztrófáról akkor már tudott) – másfél hónap telik el, méghozzá úgy, hogy semmi sem sugallja: unokaöccse, a hajókatasztrófa egyik szerencsés túlélte, már rég nincs az élők sorában. *Kísértetté való előlépésének a damaszkuszi halálhír a conditio sine qua nonja.* E nem kíváncsított feltámadásig nagybátyja lelkében is, a naplóban is hat hétnek, a nyomtalan elfeledtség, az ismeretlen térben való lappangás időszakának kell leperegnie.

A halálhír április 8-án éri el. „8-án L. (Széchenyi Lajos) értesít, hogy Andor február 28-án Damaszkuszban pestisben meghalt. – Mélységes hatás reám!” jegyzi fel, s lehetetlen, hogy ne reszkető kézzel. De már a következő mondat, mintha mi sem történt volna, rendkívüli lelkierőről tanúskodik: „Hajós Egylet, első ülés”... Majd két sorral lejjebb ismét a szokásos lázas aktivitás, továbbrohanás jegyében, ha kell sirokon át: „Batthyány Lajossal a gőzmalmot megnézni utazom...” 10-én majdnem az egész napot otthon tölti; a Kelet Népét írja, ez is egyfajta munkába-menekülés. 11-én, két nap óta erős náthában, „amilyen gyermekkoromban volt” – jegyzi fel. És ez után – a legfontosabb feljegyzés – végre rávilágít a gyászhir keltette, a

ria 1517-től 1860-ig a török birodalom tartománya.) Azt a részletet, mely nagybátyjára a legmeggrázóbban hatott — (a betegség negyedik napjának, az agóniának leírása stb.) — s melyből az aláhúzott mondatot naplójába másolta, így adta vissza magyarul a Regélő-beli tudósító:

„3 óra felé (a betegség negyedik napján) nevedék a fájdalom, a keléstől a mell s hátgerinc felé terjede, s a könyök mellett egy másik daganatot képezett. A gyógyász még mindig lehetségesnek tartá a mirigy-kelevény feloszlását, Andor gróf maga sem kételkedék felüdülésén, s a napot majd egyenesen felülve, majd a dívánon fekvé tölté. Fekvő helyének minden változásakor őt nekem és szolgájának az ágyból ki vagy be kellett vinni, mert egész jobb oldala mintegy szélhűdt (geláhm) volt. Szegény barátom közben-közben 5—10 percig szunyadozék, de felébredtekor mindig rémitő képek ellen panaszkodott, melyek őt üldözték. A gyógyász harmadik látogatásakor e napon nekem kijelenté, hogy most már keveset remélhetni emberi segélytől. Mély fájdalommal határozám-el magamat, hogy a szegény szenvedőt egy lelki atya jóvendőseire figyelmeztessem, kitől a vallás vigaszait fogadja-el. Andor gróf itt is elszánt és férfiasnak mutatkozék, csupán kevés megható szót monda, s kért, hogy halála felől kimélve tudósítsam kedves szülőit. Ajtatósság- s nyugalommal vevé-fel az utósó szentségeket, melyek után többé nem beszélt. A lélekzet mindig erőtetettebb lön; nem halla többé, ha nevén szólítottatott, s rövid, de heves tusa után febr. 28-án jobb életre költözött által. Korán reggel a kedves elhunytak tetemeit csendességben kelle eltemetni. Fájdalom! nem kísérhetém őt ez utolsó útján, mivel szoros veszteglésre vagyok zárva. A mart. 2-kán tartatott gyászmisén jelen voltak Jochmus tábornagy, minden európai, sőt többen a török tiszték közül is. Gróf Széchenyi Andor a syriai hadseregnél léte alatt nagy mértékben kötelezé-le maga iránt minden derék katonának tisztelet és szeretetét. Én a jelen esetet illető okleveleket kiadatom, és (ha a veszteglést kiállok) Konstantinápolyba jöttemkor általadni fogom.”

feleségére is ható, lelkiállapotra: „Éjjel 12-kor Crescence felébreszt egy árnyék miatt – melyet egy lámpa okoz.”

Április 12-én, húsvét hétfőjén Crescence-szal etc. a Városligetbe megy (a satöbbi alatt alkalmasint néhány Zichy- és Széchenyi-gyermek értendő), de Lederer báró főhadsegparancsnoknak István főherceg tiszteletére adott soiréején „*Andor halála miatt*” nem jelenik meg, s ez mind mélyebbre szálló gyászát árulja el. Három hét múlva pedig az Allgemeine Zeitung április 22-iki számában (Bécs, április 15-i keltezéssel) Andor haláláról egy szemtanú (Dumont hadnagy) tudósításában ezt kell olvasnia: *Szegény barátom 5–10 percre néha elszunnyad, de amikor felébredt, panaszkodott, hogy rettentő képek üldözték.* – „Mély benyomással volt ez rám, közli kísérő érzéseit – úgy érzem, el vagyok átkozva. Nemezis” – állapítja meg, és bizonyítékul három eddigi „áldozatát” sorolja fel – egyelőre Andor nélkül –, mint akik „szövetkeztek” ellene: Caroline-t, Gabrielle-t és Zichy Károlyt... E szövetkezést valószínűsíti benne nemsokára Andor is: május 11-én már ő is beigazodik a kísértet-menetbe... „Bizonyos, hogy meg fogok tébolyodni. – Nemezis,” – vonja le a naplóbán a következtetést. És csakugyan – mintha a jogos és igazságos bosszúállás görög istennőjének (Nemesis) fondorlata volna –, június 25-én, amikor újabb aldunai hajóútján Belgrádba érkezik, mint valami ravaszul felállított csapdába, botlik bele Andor emlékébe: egy kémszerű, gyanús alakkal találkozik (1830-ban még osztrák-magyar szökevényként látta Orsován), aki nemrég, már császári biztos minőségben, a Széchenyi-család megkérdezése nélkül, eladta a belgrádi pasának Andor hátrahagyott kocsiját – amellyel az, ha életben marad, hazahajthatott volna...

És másnap, Vukovár tájékán úgy érzi, nem bírja tovább. „A hőség rendkívül gyötör,” – jegyzi a naplóba, s utána Christiane Thunnal (Caroline nagynénje és gyámnya) szaporítva, felsorolja erinisszeit, kik szünetlen ott lebegnek álmaiban. „Visszaborzadok a megsemmisüléstől. Nem csodálkozom, ha Bedlamben (n. b. tébolyda, angolul) végezném...” – zárja a feljegyzést.

A negyvenes évek elején Széchenyinek egyik legtermékenyebb s tevékenyebb korszakában, talán a pihenést nem ismerő szakadatlan munkaláz, immár országló gondok ritkítják csoportos rémlátogatásait. Csak másfél év múlva, 1842. október 1-én követelik újra jussukat: lelkének egy-egy darabját. Történik ugyanis, hogy Bécsben, Grillparzer „*Ösanya*” c. szomorújátékának előadásán találkozik *valakivel* – kinek neve s néhány rávonatkozó szó a feljegyzésből törölve. E találkozás után „rettentő éjszaka”: Andorral a harmadik helyen ismét rátör a négytagú büntető-expedíció. „Megvilágosodik előttem..., hogy átok sújt,” – vonja le a következtetést s úgy érzi, hogy ellenséges hatalmak kezében...

S ha netán csillapulna is a gyász és önvád Andor halála miatt, kinek korai halálát erőltetettnek látszó érveléssel – „Andornak rossz a lehellete” – megjósolta volt, Nemesis istenasszony gondoskodásából a Kaszinóban egy-két esztendő múlva, február 28-án, a damaszkuszi haláleset második évfordulóján végig kell hallgatnia a *szemtanú*, Dumont hadnagy beszámolóját, Andor utolsó óráiról. „Mély benyomást tett rám,” – jegyzi fel, s aztán rátér a nap „rutin”-eseményeinek felsorolására. De a végén: „Napról napra közelebb egy lépéssel a tökéletes felbomláshoz. Bál Batthyány Lajosnál – hova nem megyek el. *Andor halála napja.*”

Ugyanez év április 29-én, szép tavaszi napon, eszébe jut Caroline és Gabrielle hirtelen halála, s rátörnek a haldokló Andor víziói, fogcsikorgatását is hallja – ahogyan átélte Dumont hadnagy szavaiból. Gonosz hatalmak játékszerének érzi magát és előlük a krisztinavárosi templomba menekül, töredelmesen járul gyóntatója elé, akitől feloldozást, vigasztalást nyer...

Az év vége közeledtén, mint már annyiszor, lelkiismeretvizsgálatot tart. December 28-án, a folyamatos német szövegből váratlanul kibukkanó magyar mondattal vezeti be látfeletét: „Közel vagyok a kétségbeeséshez.” Németül folytatja: „Caroline, Gabrielle, C(Zichy Károly) A (Andor) lebeg előttem. Szoroz kapcsolatban vagyok

velük” és berekeszti franciául „Il y a un charme ladessus.” (Rontás, varázslat van ezen.)

Ezután a naplóban Andorról csend, némaság kerek egy esztendeig; pedig alig hihető, hogy árnya közben-közben ne komorlott volna fel. Mintha a „vad rohanatban” – mely egyszersmind narkotikuma – vagy ideje nem jutna méltó fogadására, vagy sikerülne elhessentenie. Ámde az évvégi számadások idején, 1844. december 20-ának éjszakáján Andor „alakulatától” dezertálva, a többieket elsöpörn, *egyedül* jelenik meg, – s így, szemtől szemben rémületes csak igazán. És ennek a látomásnak köszönhető a napló egy másik, szintén kb. szonett-terjedelmű, majdnem verssé kristályosult olyan monológja – a rémlátó Vörösmartyé is lehetne! –, melynek beépítése nélkül Széchenyiről regény vagy dráma aligha képzelhető el, ha egyáltalán akadna még megszállott vakmerő, aki e gigászhoz méltó gigantikus mű megalkotásától nem riad vissza.

Íme:

„Úristen, milyen éj!!! Andor fogcsikorgatása miért? Fél-alva fél-ébren ez az állandó tépelődés üldöz: „Minden lénynek van egy üldözője. Ázalag-állatok! Agár – nyúl. Csalétek a halaknak. Ki üldöz minket embereket? Láthatatlan hatalmak! Halak minket talán nem látnak; legyek biztosan nem? Mivel fogódunk *mi* meg? A bűnre kínálkozó alkalommal! Avagy nem vagyok már fogva én? Minő szenvedések állnak előttem etc. etc.’ Időbe telt összeszednem magam. Infámis kód.”

Végezetül hallgassuk meg azt a sóhajtást, melyre 1845. február 26-án Caroline, Christiane etc. 1814-beli leveleinek újraolvastán fakad, miután a feltépett sebek Andor emlékét vérzik eléje:

„Ó, Istenem, hogyan tudtam én ennyi szívtelenséget elkövetni?”

Megtanultam

*En megtanultam ezt a mesterséget
és lássátok, felszabadultam én már.
Atkalandoztam kilenc vándorévet,
de mire megy, ki vándorolni vén már?*

*Aki a ködből javat és jogot fon
s az ázott föld fölé emel szilárd
tetőt, miért késik, hogy rámmutasson:
– Jőjj ide, állj meg s ezt és ezt csináld!*

(Fórum, 1947. augusztus 8.)

Vesztett csata után

*Mindent megnyertem mások ellen
és elvesztettem a csatát,
győztem halálon és szerelmen,
mindent megnyertem mások ellen,
győztem halálon és szerelmen,
a sírban kéne már hevernem,
mert elvesztettem a csatát,
mindent megnyertem mások ellen
és mások írják meg a fát:
Mindent megnyert ez mások ellen
és elvesztette a csatát,
itt rothad a mélyben a jellem,
aki legyőzte önmagát.*

(Új Idők, 1948. január 10.)

Meghalni fiatalon

*Nőjenek meg a pici lányok, szüljenek gyermekeket,
hajoljon a férfi agg kora felé, válják belőle lassú, meg-
fontolt ítéletű vén,
dobogjon a föld szíve tiszta, egészséges ütemben,
gyarapodjon a béke.*

*Mindenki célja után fut s akár eléri, akár nem,
a napok teltével közel és közelebb tudja magát,
csak én ténfergek haszontalanul, nem tudva: hová? s mit
akarjak?
s miért kering ereimben a vér?*

*Semmilyen mesterség titkait nem feszegettem,
rest voltam a bölcsesség zárait nyitogatni,
lányok után se szaladtam,
aki szeretni akart, közelebb jött.*

*Semmire se voltam jó s nem leszek már ezután sem,
munkám nyomait semmi sem őrzi.
Hajoljanak a dolgos férfiak csendes öregség felé,
békére növekedjenek az asszonyok kisdedei.
Nekem már csak egy dolgom van a világon: meghalni fiatalon,
hogy legalább töretlen termetem s ifjú vonásaim emlékét
adjam azoknak,
akik haszontalanságomban is szerettek
és néha megcsókoltak engem.*

(Kortárs, 1948. június)

VERSRŐL VERSRE

BENJÁMIN LÁSZLÓ: MINDIG MÁSUTT JOBB

A VERSRŐL A KÖLTŐVEL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. – Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

Mindig másutt jobb, s mindig mást csinálni, de zárt kapu várt mindenütt, s ezért nem tudtam én a helyemet megállni, s így róttam fel kettétört, elvetélt, darabos eszméket, mikén a rim mankó volt csak, titkos jel a talon, hogy elvetődött vándor társaim lássák: sehol se vár ránk oltalom. Sehol se vár szép tűz, cinkos fedél, emberek közt embernek nincs segítség, s ha hozzányúlunk ahhoz, aki él, azért teszik csupán, hogy kiterítsék. S ha sáros homlokod térdűkre nyomnád, csel ez! — gondolnák, s kit se hatna meg. Ezért gyötör a sír utáni honvágy, s csak öngyilkosság gyógyíthatna meg.

Ez iszonyatos így, ha nincs megoldás, és vállamon, mint nyomasztó adósság, a kérdés: ha rámtör, s nem ért a kortárs, mit ér akár az örökkévalóság? Mire ment a legszebb szavú athéni, ha a germánnak görögül beszélt? — Csak egy nyelvet szeretnék én beszélni, de olyat, amit mindenki megért: a szabad emberi közösség nyelvét, mely az enyémnél vígabb, s nehezebb, mely elveti magányos évek terhét, s törvény nélküli Törvényhez vezet. Én elvesztettem, hadd leljem meg ismét a tant, mely épít és átalakít, s lerázva a múltat, mint rossz rögeszmét, hadd jussak a szabad Torkolatig, hogy ott, ahonnan immár messze hallik, mondhassam el haragos vagy szelíd hangon — ahogyan a témához illik — a közösség roppant közhelyeit.

DM: — Noha antológia-darab, szinte bizonyos, hogy Benjámin László nevét még költészetének jó ismerői se társítanák kapásból ennek a versnek a címével. Az ő neve a köztudatban inkább azokat a verseket vonzza reflexszerűen, amelyekről nemcsak azt tudja mindenki, hogy Benjámin László a szerzőjük, de a verscímek hallatán visszhangozni is kezd bennük — bennünk — az a kor is, amelyben keletkeztek. Mint például a *Tavaszi Magyarországon*, a *Számadás*, vagy az *Örökké élni*, amelyek a legszélesebb nyilvánosság előtt mondták ki, jelszó-tömörrel szinte, de költői szóval, egy történelmi tavasz hiteit és reményeit. Vagy azok a verscímek tapadnak elválaszthatatlanul az ő nevéhez, mint például az *Álmodtál Gulliver*, a *Köznapi dolgok ígérete*, a *Ne szégyenkezz, ne legénykedj*, s legkivált az *Egyetlen élet*, amelyek az ötvenes évek első felében nyomdafestéket kapott költészetben ugyancsak először mondták ki, ugyancsak a legszélesebb nyilvánosság előtt, s ugyancsak a költői szó erejével azokat a komor tanulságokat és tapasztalatokat, amelyekre azoknak az éveknek a történelme szolgáltatott okot. A köztudatban: az olvasókéban, de talán még az irodalomtörténet-írókéban is, ezek a versek olyan szétbonthatatlan történelmi konstellációba kerültek korukkal, hogy annak tartalmait, jellegét, politikai történetét minden pusztá évszámnál hívebben és pontosabban hívják elő ma is emlékezetünk mélyéről. — De túlzás-e, ha feltételezem, hogy ezekhez az évszámok helyett is használható versekhez is *innen*, ettől az 1946-ban született verstől vezetett el végeredményben az út? A benne megfogalmazott lelkiállapot és belső döntés logikájának a fonalán. Mindenesetre úgy érzem, hogy a *Mindig másutt jobb* egy sorsszerű elhatározás, belső döntés megvallásával („mondhassam el haragos vagy szelíd hangon — ahogyan a témához illik —, a közösség roppant közhelyeit”) egyértelmű, a szemlélyes életnek és a történelemnek akkoriban hihetőleg többféle lehetőséggel is kecsegtető keresztútján (többféle „kétely kapujában”).

BL: — Azt hiszem, hogy majdnem mindegyik versemre, ismertekre vagy kevésbé ismertekre érvényes, amit az említett versekről mondtál. Pontosan: az érvényes

rájuk, hogy korhoz, sőt gyakran korabeli pillanatokhoz kötődtek, és saját életem különböző mozzanataihoz, úgyhogy ha elsődleges jelentésükön túl mögöttes területükről is beszélni akarnék, óhatatlanul el kellene mondanom részletes önéletrajzomat, s legalábbis valamelyest a kor történetét. Ez persze lehetetlen, de mielőtt erről a versről és általában verseimről beszélünk, a harmincas-negyvenes évek munkásmozgalmáról mégis csak mondanom kell valamit. Akik tölem olvasnak és rólam olvasnak, azok nagyjából tudják, hogy úgyszólván gyerekfejjel kerültem a munkásmozgalomba. Amiről általában nem tudnak a maiak és egyre kevesebben vannak — egyre kevesebben vagyunk —, akik tudják, az, hogy milyen volt a korabeli magyar munkásmozgalom? Hiányos, sőt egészen torz képek vannak erről forgalomban: részint száraz brosrák, vagy adatokkal, dokumentumokkal dolgozó történelmi iratok szólnak erről, amelyekből azonban természetesen hiányzik az egésznek az emberi oldala, a mindennapok leírása, színessége, bensősége, résztvevőit alakító hatása; vagy pedig — s ez a másik véglet —, hogy ponyvákat ismernek róla, főként olyan fiatal szerzőktől, akik nem éltek a korban, s háborús ellenállási történetek alapján próbálják rekonstruálni...

DM: — ... mások tematikus brosráiból a saját ponyváikat...

BL: — ... mondjuk így! általában nem túl sikerült, ponyvaízű ellenállási történetekből. Így aztán náluk a munkásmozgalom kalandregénnyé, méghozzá rossz fajtájú kalandregénnyé válik, sohasevolt fogolyszöktetésekkel, fegyveres csatákkal, revolverhősökkel. Nagyon csekély mértékű fegyveres ellenállás Magyarországon is volt, a német megszállás, főként pedig a nyilas hatalomátvétel után, rendkívüli körülmények között, néhány hónapig — aki ezt összekeveri a munkásmozgalom évtizedeivel, az se a történelmet, sem a mozgalmat nem ismeri. Nem hiszem például, hogy korábban akadt olyan munkásmozgalmi ember, akinek revolvere lett volna, dehát ezt csak úgy mellékesen... Milyen is volt ez a munkásmozgalom? Először is: magyar munkásmozgalom volt, s ezt nemcsak magyarsága miatt hangsúlyozom, hanem azért is, mert erősen különbözött a polgári demokratikus országok mozgalmaitól, ahol a munkásmozgalom irányzatai, pártjai élesen különváltak és többé-kevésbé szabadon működtek, és különbözött a nyílt diktatúrák mindenestül törvényen kívülre helyezett, föld alá szorított mozgalmától.

DM: — Ebben a vonatkozásban tehát a „magyar” nemcsak nemzeti, de legalább annyira társadalompolitikai, társadalomtörténeti jelző is.

BL: — Nem tudom, hogy Kelet-Európa más országaiban meddig volt olyan viszonylagos mozgási szabadsága — mondjuk úgy: fél legalitása — a szociáldemokrata pártnak, mint nálunk; egy ideig Romániában talán, és Jugoszláviában. A húszas-harmincas évek magyar munkásmozgalmát az jellemzi mindenekelőtt, hogy levert forradalmak után egzisztált, gúzsba kötve, rendőr- és csendőrgyűrűben, egy paraszti többségű, mezőgazdasági ország fővárosában és néhány nagyobb városában tömörülve. Egy legális, de állandó zaklatásnak kitett, agyon-rendszabályozott pártja volt, a szociáldemokrata párt; a kommunista párt illegálisba kényszerült, s mindez számos frakcióval körítve. A forradalmakban megvert, megtizedelt, gyöngye munkásosztály mozgalma volt ez. A húszas évek végére a fehér terror, a börtön- és halálbüntetések, a tömeges emigráció okozta bénultságból kezdett már kikászálódni, amikor aztán jött az újabb nagy ellenforradalmi roham Európa-szerte: a fasizmus megerősödése és rátenyerelése a munkásmozgalmakra. Ennek az újabb visszaesésnek az idején, a harmincas évek elején lettem én a mozgalom résztvevője. Tehát egy gyöngye, levert osztály nagyon szigorú határok közé szorított mozgalma volt ez, de azért a társadalom elég nagy körére kiterjedt. Számszerű adatokat nem tudok hirtelen mondani, de statisztikákból emlékszem, hogy még a legnehezebb háborús időkben is százezer körül mozgott a szakszervezetek tagjainak létszáma. Ez alig több az ország lakosságának egy százalékánál, de a munkásosztálynak — az akkoriak — igen tekintélyes része. A har-

mincas években túlzás nélkül becsülhetjük legalább százötven—kétszázezer emberre a mozgalom résztvevőinek számát. Volt persze a mozgalomnak egy külső és egy belső köre. A külsőhöz számítom azokat a munkásokat, akik tagjai voltak a szakszervezetnek, fizették rendszeren a járulékot, ha a szervezet gyűlésre hívta, sztrájkra szólította őket, megtették kötelességüket, egyébként azonban éltek a maguk kis életét, nem nagyon érdekelte őket a mozgalmi munka. Vagy ilyenek voltak azok a szociáldemokrata párttagok, akik elmentek a pártnapokra, meghallgatták a heti beszámolót, esetleg előfizettek a *Népszavára*, de pártmunkát nem végeztek. De volt a mozgalomnak, volt minden szervezetnek egy belsőbb köre — számokat nem tudok mondani, mindenesetre több ezer, vagy talán több tízezer embert jelentett ez országosan — a legaktívabb emberekből. Nem nagyon ismertem én azokban az években sem a szociáldemokrata pártvezetésben történeteket, sem az illegális kommunista párt életét; csak úgy beszélek a továbbiakban, saját tapasztalataim alapján, mint az egykori magyar munkásmozgalom fiatal közembere, akinek különösebb tisztsége sohasem volt. (Legmagasabb „funkcióm” már a háború alatt töltöttem be: egy szociáldemokrata pártcsoportban választottak vezetőségi taggá; nem sok vizet zavartam.) A mozgalmi fiatalok közt nagyon kevés volt a szociáldemokrata, annak ellenére, hogy mind a legális, mind az illegális mozgalmi munka a szociáldemokrata párt, mint egyetlen legális párt keretei közt, különböző szervezeteiben folyt. De nagyon kevesen voltak a kommunisták is, különösen a párttagok, hiszen az illegalitás szűk korlátok közé szorította a pártszervezést. A többség tehát, mint magam is, nem volt szociáldemokrata, sem kommunista, hanem szocialista mozgalmi ember, akit mindkét felől értek ideológiai hatások. Röviden szólva: szocialistáknak tartottuk magunkat, anélkül hogy nagyon firtattuk, elemeztük volna — akár magunkban, akár másokban — hogy árnyaltabban mit is jelent a mi szocializmusunk.

DM: — Ennek magyarázata lehet az is, hogy nem ideológiai érdeklődés vitt el a mozgalomba.

BL: — Azt hiszem, ritka ember volt, talán kisszámú értelmiségi, akit ez vitt a mozgalomba. Az ideológiát rendszerint a mozgalomban ismertük meg, oda pedig a legtöbb személyes kapcsolatok alapján kerültek, hiszen — ha már itt tartunk, hadd mondjam meg — minden aktív munkásmozgalmi embernek nem is kötelessége, hanem természetes benső igénye volt az, hogy közvetlen környezetében, családjá, ismerősei körében, munkahelyén megnyerjen másokat a szocialista eszmének és mozgalomnak. Aktív résztvevőinek a munkásmozgalom nem kötelességszerű feladatokat teljesítését jelentette, nem azt, hogy élelem világomat s időnként mozgalmi munkát végzek. Ez életforma volt, a benne élők mindennapjait, erkölceit, magatartásformáit meghatározó, amelynek nem volt külön magánéleti és külön közéleti szférája: ki-ki minden idejét, erejét, képességeit a mozgalomnak adta. Nagyon színes életforma volt ez, s nem azt jelentette, hogy mindenki éjjel-nappal konspirált volna. A mozgalmi közösségekben éppoly természetesén élt mindenki, mint mások: közeli barátságok kötődtek, szerelmek szövődtek, nem maradtak ki az életből a játékok, a szórakozás, a sport, a művelődés közös és magányos formái. Az élet középpontjában mégis a politika, a mozgalmi munka állt, ez azonban nem redukálta, ellenkezőleg, tartalmasabbá tette az életet, azzal, hogy a napi munka örömét s azon túl egy távolabbi cél ígértét adta.

DM: — Olyan élet lehetett ez, amelyben az *életforma* és az *életcél* egybeesett.

BL: — Természetesen, hiszen az életforma, a mindennapos mozgalmi munka, még ha az ember tudatában volt is annak, hogy sokat nem mozdit az ország s a világ sorsán, megadta azt az érzést, hogy azért valamiképp mindez beletartozik egy távolabbi jövő előkészítésébe. Én mindig nagyon átéreztem ennek a mozgalomnak a gyöngeségét, és amikor már verseket írtam s azokban szembesítettem magamat és a mozgalmat a világgal, mindig ott lappangott a versekben a magyar munkásosztály megvertségének és gyöngeségének tudata és rossz érzése. Ennek ellenére se tartottam hiába-

valónak azt a munkát, amit végeztünk. Már az maga, hogy megnyerünk embereket egy eszmének és egy gyakorlati munkának, eredmény volt. Ennek a magyar munkásmozgalomnak jellegzetességei közül kettőről kell feltétlenül beszélnem: demokratizmusáról és messianizmusáról. A vita, a szabad vélemény nyilvánítás életeleme volt a mozgalomnak, nem is lehetett ez másképp ott, ahol minden tevékenység a résztvevők önként vállalt fegyelmére épült. Parancsokat osztogatni itt nem lehetett, kifelé éppoly szabad út vezetett, mint befelé. Aki viszont nem tudta a fegyelmet vállalni, előbb-utóbb óhatatlanul a közösségen kívül találta magát. Nagyon erősek voltak a mozgalom messianisztikus vonásai. Talán gyöngeségéből, elnyomottságából is eredt; szinte mindenki, a legvilágosabb fejű, jól képzett, valójában gondolkodó emberekben is éltek, rájuk is hatottak a messianisztikus elképzelések — hogy azt ne mondjam, képzelgések.

DM: — Egyik uralkodó vonása lehetett ez a magyar munkásmozgalomnak, mert erről mindenki megemlékezik, aki részt vett benne. Veres Péter ír például — nem is egy helyen — erről a messianizmusról, amiben ő egyébként nagy erkölcsi, társadalmi energiaforrást, lendítőerőt is érzett.

BL: — Persze, hogy erőt adó volt; csak hát utóbb sok keserű csalódás forrása lett, hogy a messianisztikus remények illúzióknak bizonyultak. Én tizenöt éves koromtól vettem részt a mozgalomban, huszonegy évesen kezdtem el a folyamatos, rendszeres írói munkát, a verselést, a mozgalom régi, kipróbált közembereként. A kulturális munka igen sokszínű, kiterjedt volt, akkoriban eléggé aránytalanul nagy része a mozgalmi munkának, ami nem feltétlenül pozitívum: a közvetlen politikai és gazdasági harcok elfojtottsága fejeződött ki benne. Végeztem én persze politikai munkát is, a mozgalom minden napszámomunkáját, a röpcédula osztástól kezdve sztrájktrórkkel folytatott, némi kockázattal járó eszmecseréig, de igazából a kulturális munkában éreztem otthon magam. Többféle okból, de mindenekelőtt azért, mert nem voltam politikus alkat. Két olyan tulajdonság vagy képesség hiányzott belőlem, és hiányzik máig, amelyek nélkül nincs politikus: az egyik az előbeszéd, a szónoklás és a diszkusszió képessége, a másik a szervezőképesség. Dehát én eleve nem tartottam magam politikusnak. Írásban viszont meglehetősen pontossággal és világossággal, terjedősséggel tudtam kifejezni magam s a mozgalomban az ilyen képességek se mentek veszendőbe. Már három—négy évvel azelőtt, hogy nevémmel jegyzett írásaim megjelentek, íráskészségemmel nem egészen haszontalan munkát végeztem a mozgalom több szervezetében. Egyedül vagy másokkal jeleneteket, komoly és parodisztikus, prózai és verses szövegeket, faliújságokra bökös, a korabeli kulturális életet érintő glosszákat írtam (elég csipős humorom volt, amitől néhányan féltek is) — tehát költői pályámnak voltak előzményei, szűkebb körben már tizenhét—tizenkilenc éves koromban írástudó embernek ismertek. Nem úgy indultam tehát, mint „elkötelezett” költő. 1937-ben írt verseim jelentek meg először nyomtatásban, s én — akár magamról írtam, akár bármiről — annak a mozgalomnak eszméit, szellemiségét, erkölceit fejeztem ki, ez oly magátólértetődő volt, mint az, hogy magyarul írok — nem éreztem ennek az „elkötelezett” voltát, hiszen másképp nem is tudtam volna írni. Ha a költő valóban születik, akkor én mint költő huszonegy éves koromban a magyar munkásmozgalom csecsemőjeként születtem. Természetes anyanyelvként hoztam magammal mindazt, amit a korábbi esztendőkből ettől a mozgalomtól kaptam. Úgy szólván minden versemnek itt az előzménye, innen kiindulva érthető és magyarázható ez a most már több mint negyven esztendő pályája, innen vezetett az út ehhez a 46-os versemhez is. — Kicsit lámpalázás vagyok, ha rátérek most már erre a versre, mert kezdettől fogva nem igen próbáltam se magamnak, se másoknak megokolni, hogy miért írok általában s hogy egy-egy versemért miért írtam? Ez a vers 46-ból való, nem emlékszem már, hogy elejéről vagy végéről, és fogalmam sincs róla, hogy volt-e valami közvetlen kiváltója — nálam nagyon gyakran indulati előzménye van egy-egy versnek. Annyit mondhatok csak, hogy a negyvenöt—negyvenhat—negyvenhetes időszak elég nagyszámú verse közül való, ti. nagyon nehéz, keserves életszaka-

szom, egyben azonban nagyon termékeny időm volt az a három év. Sok verset írtam akkoriban, közben volt egy év, amikor nem is csináltam egyebet, „szabadúsztam”, annyira jöttek a versek, hogy kénytelen voltam engedni nekik, és meglehetősen nehéz életkörülményeket vállalva megpróbálkoztam a kötetlen írói pályával. Azt mondtam, hogy életem nagyon keserves szakasza volt ez: 1944 végén frontszolgálatból vetődtem haza, rengeteg személyes veszteség ért, hozzátartozóim, barátaim veszttek el, magam is meglehetősen ziláltan kerültem vissza, s talán nem kell részleteznem, hogy az országot magát milyen állapotban találtam — mindenesetre olyan országot, s olyan társadalmi körülményeket, amelyek nem hasonlítottak arra, amit vártunk. Mi szocialisták tudtuk természetesen, legalább 1933 óta tudtuk, hogy világháború előtt állunk, inkább az volt a meglepő, hogy 1939-ig váratott a kitörése, mert mi korábban gondoltuk az idejét. Az se lepett meg, amilyen állapotban az országot és Pestet, nagyon szeretett szülővárosomat találtam a frontról hazajövet. Hadd mondok el közbevetőleg, hogy Pest romjai nem voltak ismeretlenek előttem. Nemcsak azért, mert egybeült már láttam romokat, hanem 1936 és 1939 között Kelenföldön, egy Daróczi utcai gyárban dolgoztam; benn laktunk akkor a város közepén és rendszerint gyalog mentem s jöttem — és mindennap, amikor hazafelé mentem a gyárból, a Gellérthegyen át, le a Hegyalja úton, az Erzsébet-hídon keresztül (amelyet nagyon szerettem, s mindmáig a legszebb Duna-hídnak tartom), mindig megjelent előttem kényszervízióként, mindig a budai hídfőnél Pest felé nézve, a romokban heverő város képe. Naponta vizszatérő gyötrelmes kényszerképzetként. Úgyhogy amikor 45. januárjában hazajöttem és először megláttam Pestet, ismerős — igen, azt kell mondanom, hogy „ismerős” — romokat találtam. Az sem volt meglepő, hogy milyen nyomorúságban él az ország. Gyökeresen megváltozott persze a politikai élet és a munkásmozgalom. A munkássz-tálynak most már két legális, nagy pártja élesen elkülönülve, szövetkezve is meg vetélkedve is, afféle mostohatestvéri kapcsolatban, a hatalom részese lett. De nem szeretnék belemenni a korabeli politikai viszonyok részletezésébe. Visszajöttem a megváltozott országba, és azt a régi, bensőséges, nevelő közösséget, amelyben tizenöt évig éltem, nem találtam többé.

DM: — Ez magyarázhatja meg, számomra is, a vers utókora számára is, annak a szorongásnak az eredetét, ami ezt a versprózát az első szavától az utolsóig átítatja. — Nem tudom, gondoltál-e azóta erre, de a *Mindig másutt jobb*, a címével is és a formájával is Baudelaire *Fájó Párizs*ának egyik prózaversét idézi; azt, amelyiknek angol címe van — *Anywhere out of the World* (Bárhova, csak kívül a világon), s valamiképpen még érzelmileg is, mert a tiédnek is az elvágódás nosztalgiája az ihletője, vagy mint mondogd: a visszavágódás a régi közösségbe; abba, amelyet itt hagy-tál és a háború után nem találtál meg többet. Gondolom, a vers befejezése is erre vonatkozhat: „eljutni a szabad Torkolatig, hogy ott, ahonnan immár messze hallik, mondhassam el haragos vagy szelíd hangon — ahogyan a témához illik — a közösség roppant közhelyeit.” De miért jelentett ennek a vágyódásnak a megvallása, és következményeinek a vállalása ilyen megszenvedtető elhatározást akkoriban a szocialista költő számára? Hiszen az a költő, aki „a magányos évek terhétől” megszabadító közösség után vágyódik ebben a versben, az nem annak az embernek a nosztalgiájáról beszél, aki sohasem tartozott ilyen emberi közösséghez. A te napi sorsod, életed ugyanis — elmondtnad — mindig közös volt azokéval, akik — hogy egy jóval későbbi, 1970-ben írt, emlékezetesen szép versed az *Emléknél többek* megfogalmazását idézzem — „a szegénység uniformisát viselő . . . igaz emberek: hajdani mestereid. Te csakugyan a „szegénység bőkezű asztala” mellett nőttél fel, természetes helyed volt a szegénység asztala mellett . . . Ugyan miért ne lett volna a háború után is?

BL: — Vissza kell térnem a messianizmus dolgára — nem ok nélkül emlegettem az előbb. Nem hiányzott belőlem a politikai és történelmi érzék, nem vártam tehát, nem gondoltam, hogy az országnak abban a keserű állapotában az élet itt egy-csapásra megváltozik. Abban viszont hittem — s ez a messianizmusnak egy másik oldala —, hogy a hatalomváltás, különösképpen pedig a közelmúlt szörnyű tapasztá-

latai nyomán, az emberek gyorsan megváltoznak, tehát a gondolkodás, az erkölcsök, az emberi kapcsolatok közeli átalakulását reméltem. Nem arra a régi, szűk közösségre vágyódtam, amelyen a történelem keresztüllépett, hanem annak a most már legáltalábbis nemzeti méretű kiteljesedésére. Persze nem ez következett, hanem meglehetősen csúnya párharcok, hatalmi harcok ideje; láttam ezeket, láttam, hogy az ország keserves helyzetének következményeit, a legnagyobb terheket változatlanul a munkásosztály viseli, úgy éreztem, hogy az ország nagyhatalmi harcok játékszere, s hogy mindazt, amit az előző fasiszta, reakciós politika főzött, az új demokratikus hatalomnak s az ország népének kell lenyelnie. A csüggedés és a bizakodás váltólázában éltem akkoriban, hiszen erre is, arra is volt ok, mert a súlyos terheket viselő munkásosztály igen keményen dolgozott azért, hogy rend legyen végre, „rend a romokon”, aminek nem láttam egyébként a perspektíváját.

DM: — Tehát akkor ebbe a versbe egyfajta jövő-szorongás is beleszivárgott!

BL: — Nemcsak ebbe a versbe, hanem verseknek a sorozatába, mégpedig az én korábbi gyakorlatomtól, lírai realizmusomtól eléggé elütő versek sorozatába. Az 1946—47-es esztendő terméséről van főként szó, de a háború alatt született már néhány ilyen, tehát az én szabályos, hagyományos formáimtól eltérő, rimes vagy rím-telen, laza, kötetlen szabadvers. Ez is közéjük tartozik, bár egy kicsit megtévesztő a külseje, mert prózaszerűen van szedve, de belső rímekkel él...

DM: — ...makáma...

BL: — ...makáma, igen. Nem tudom már, hogy lett ilyen; gondolom, azért írtam végül is folyamatosan, mint a prózát, mert így kíváncszott. Nem hiszem különben, hogy nagy fontosságot tulajdonítottam annak, hogy így, vagy rimes sorokra bontva írom le. No, ezek a versek, amelyekről beszélek, olyanok voltak, mint én magam; szerkesztetlen voltam akkoriban én is, széteső, bizonytalan. Hiányzott ezekből a versekből az a fogalmiság is, az a szentenciózus fogalmiság, amely, gondolom, általában jellemzi a verseimet. Homályosabbak voltak, kevésbé érthetők, belső bizonytalanságot, pontosan meg nem fogalmazható érzésvilágot tükröztek vissza. Nagyon kevés maradt meg belőlük; ez megmaradt véletlenül, egy könyvbé mentve. Ezek a versek, hogy úgy mondjam, a kutyának se kellettek. Sok lehetőség nem is volt még abban az időben a publikálásra, nem kellettek akkor az én verseim, nem kellettünk mi — hogy utalást tegyek barátaimra is. Majdnemhogy azt kell mondanom: abban a rettenetes gazdasági-társadalmi helyzetben magam is tele voltam kételyekkel a költészet irányában. Korábban is elég sok kétely élt bennem, nem nagyon bíztam a szó hatásában, saját szavaiméban különösen nem. „Mit jelenthetnek ezek a versek ebben a rettenetes romhalmazban, tömegnyomorban, éhségben, járványok közepette, mi szükség a versre és mi szükség rám?” — kérdeztem magamtól, miközben tudtam, hogy ez a legtöbb, ha nem az egyetlen, amit én adhatok. Hát ezek se voltak kedvderítő gondolatok.

DM: — Láttá valaki egyáltalán ezt a verset? Mutattad? Olvasták?

BL: — Nem hiszem, hogy kéziratban bárki olvasta volna. Én eldobtam ezeknek a verseknek többségét. Abban a két esztendőben írtam vagy hetven-nyolcvan verset, ezeknek töredéke maradt meg, az a néhány, ami akkori saját kiadású könyveimbe belefért. Ezt a verset nem láttá senki, nem jelent meg se lapban, se folyóiratban, de kézírata megmaradt valahogyan. 44-ben, a német megszállás előtt készülöben volt egy könyvem, aminek kéziratát megőrizte valamelyik barátom; azt én kiegészítettem néhány, negyvenöt—negyvenhatban írt verssel, s ez a könyv úgy jelent meg, hogy régi barátom, Révész Ferenc, aki akkor a szociáldemokrata párt kulturális osztályát vezette, a párt pénzén kiadatta. A borítón „Népszava kiadás” olvasható, de ez egyedül

Révész kiadása volt, úgy emlékszem, hétszáz példányban jelent meg, Révész előszavával. Az előszó nem azért került a könyvbe, mintha Révész ambicionálta volna (ha akar, írhatott volna utólag kritikát), hanem mert ez volt az egyetlen módja, hogy a Népszava nevét adja a könyvhöz, mivel egy pártvezető is írt bele. A példányok felét kaptam én, ami nagyvonalú mecénási gesztus volt, másik felét, hogy a könyv kiadását valamivel indokolja, Révész különböző pártszervezeteknek adta, amelyekben szavalóversenyek meg pártmunkák jutalmaként osztogatták. Három vagy négy recenziót kaptam erre a könyvre, általában visszhangtalan maradt. Kassáknak vittem egy példányt: ő éppen az akkor még vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztályfőnöke volt; nagyon mulatságos volt számomra Kassákat egy hivatali íróasztal gazdájaként látni (nem sokáig bírta ki ott!). Odaadtam neki a könyvet, végigfutotta és megállapodott ennél a versnél, amely külsőleg prózának tetszik. — Sok ilyen van benne? — kérdezte. Anélkül, hogy elolvasta volna, elégedett gesztussal jelezte: lám, igazi verseket is ír ez a fiatalember, nemcsak rimes „rutinverseket”. No, Kassákról szólva: abból a sorozatból az a néhány vers maradt meg, amit ő közölt mint az *Alkotás* és az akkori *Kortárs* szerkesztője. Hosszantartó keserűséget, kilátástalanságot fejez ki ez a vers — meg a többi is — és a közösség utáni vágyat — nem a régi közösség utáni nosztalgiát, hanem az új, a nagy, a régóta várt megszületésének az igényét. Mondom, nem emlékszem ennek a versnek a keletkezésére, de nagyon magamra ismerek belőle: „én elvesztettem, hadd leljem meg ismét a tant” — mert nagyon jellemzőnek tartom (s ez későbbi versekből is kiolvasható), hogy elsősorban saját magamat ítélem, saját felelősségem keresem, s csak azután másokét. Ez bármily bonyolult helyzetben így volt mindig. De azért ebből a mondatból, ennyi év után, nemcsak azt olvasom ki, hogy én elvesztettem valamit — a „tant”, amely itt sok mindennek az összefoglalása —, hanem azt is, hogy valami elveszett. Tehát ez nem csupán önbírálat, hanem azoké is, akik velem együtt elvesztették, s azoké, akiknek a kezén elveszett.

DM: — Ez nagyon fontos megjegyzés, mert arra figyelmeztet, hogy ebben a versben olyan „közhelyek” kimondására vágyik valaki, amely közhelyek még nem meglevő, kikristályosodott szövegek, hanem: utópiák. Vágyódás ez annak a biztonságnak a megszerzésére, amit egy megszilárdult — vagy visszanyert — világkép adhat meg a költőnek. Ezt azért hangsúlyozom, mert úgy gondolom, hogy ez a magatartás, vágy, kíváncsi, nem feltétlenül a szocialista költői magatartás újdonsága. A versedben emlegetett történelmi „athéni” is nyilván kimondta a maga kora közhelyeit, hiszen az eposz-írók és a költők már az ókortól kezdve a múlt-teremtés, a történelmi tudat-teremtés szándékával mondták ki saját közösségük mítikus, kultikus, morális és történelmi közhelyeit a költészet eszközeivel és erejével. Ugyanez a vágy kap hangot ismét ebben a versben. A problémát tehát később is az okozhatta, hogy az ötvenes évek elejének a lírája általában a közösségnek inkább csak azokat a közhelyeit mondta, mondhatta ki, amelyek a „tavasz Magyarországon” vagy az „örökké élni” képzeletköréhez tartoztak, s hallgatni kényszerült a közösségnek azokról a komor közhelyeiről, amelyeket szintén a te költészeted mondott ki az ötvenes évek közepeitől kezdve: „a köznapok ígézetét, izgató magánügyét”, „csapzott lelkű Gulliver ébredését” — „a nyomott jelenben”, az ötvenes évek első felének hétköznapijában élő emberek tudatának, életérzésének keserves közhelyeit. Tragikus interferencia keletkezett tehát néhány évvel a *Mindig másutt jobb* születése után; a nemkívánatos közhelyek és igazságok elől a költészet — a te kifejezésseddel — „a tetszés szerint színezhető jövőbe emigrált”. (Bár nem tudjuk, hogy a történelmi „athéniai” sora: elmúlt századok sok-sok szépszávu költője kimondhatott-e *mindent*? Nem tudjuk, hogy őket vajon fojtogatta-e, s mennyire, a kimondhatatlan, a néma kín?) De 1946-ban, amikor ezt a verset írtad, és ezt a vágyat megfogalmaztad, hogy „én elvesztettem, hadd leljem meg ismét a tant, mely épít és átalakít”, nyilván már valamit sejteni lehetett, s ez a szorongás már valamit ki is fejez abból a jövőből, amellyel kapcsolatban bizonyos kételyeket leginkább azok érezhettek, akiket a magyar munkásmozgalom nevelt.

BL: — Természetesen, és azokról a kételyekről nem is egy versem szólt akkoriban. Talán utalok egy másikra, a még korábbi, negyvenötös *Három kétely kapujában* címűre, amelyben először fogalmaztam így, hogy — kétely. Egyébként az is csak véletlenül jelent meg Földeáknak egy Pesterzsébeten kiadott kis, jelentéktelen és ismeretlen lapjában, mert kiadót arra se találtam. Valóban a kételyek, a keserűség, a csüggedés ideje volt ez számomra, és a kételyek legalább annyira, de talán sokkal inkább a jövőre vonatkoztak, mint a jelenre. Ne menjünk most bele abba, hogy e három éves periódus aggodalmai, fenntartásai, kételyei, gyanakvásai mennyire voltak indokoltak; mindenesetre — megint közemberként, hiszen egy újság beosztott munkatársaként dolgoztam — nagyon sok rossz tapasztalatot szereztem. Mégis, a csüggedésnek vagy kételyeknek e három esztendeje után, amikor azt hittem, hogy leszámoltam már a korábbi illúziókkal (anélkül persze, hogy a messianizmusról filozofáltam volna) újra visszatértek ezek az illúziók. 48—49 tulajdonképpen az a két év, elég rövid idő tehát, amikor nem egészen alaptalanul úgy éreztem, hogy az a szocialista nemzeti közönség mégiscsak reális, megvalósítható, mégpedig a nem is nagyon távoli jövőben megvalósítható lehetőség, s nem csupán sok ember pusztá ábrándja. Az élet akkoriban bizonyos mértékig, s nem rossz értelemben, megváltozott. Talán személyes sorsom változása is közrejátszott abban, hogy derűsebben néztem a világot: akkoriban kezdtek elfogadni, mint költőt (bár eléggé sértő módon), akkor jutottam el először külföldre, és láttam, hogy számos országhoz képest — olyanokhoz is, amelyek jóval kevesebbet szenvedtek a háborútól, mint Magyarország — az itthoni életviszonyok igen jóknak voltak mondhatók. Úgy éreztem, feltámadó reményekkel, hogy itt mégis az a régen áhított világ készülődik: a sok rossz vagy kétes jelenség mellett sok olyan változás történt a társadalomban, ami erre engedett következtetni, például az, hogy megnyíltak az iskolák a munkás- és parasztyerek előtt. Azért emelem ki éppen ezt, mert a versben emlegetett „zárt kapuk” között volt kamaszkoromban a középiskoláé és természetesen az egyetemé is. — Említettem, hogy elég sértő módon kezdtek engem forgalomba hozni; egyszerűen „eltörölték” a múltamat, az irodalompolitika és a kritika nem vette tudomásul, hogy tízesztendős költői múlt van mögöttem. Elég gyakran emlegettek, de egy egészen fiatal, új, nálam egy generációval fiatalabb társaság tagjai közt, mintha azelőtt sohase írtam volna, holott már harminc év fölött jártam s 48-ig három könyvet adtam ki. És az ítélezések furcsaságát jellemzi, hogy a *Tavaszi Magyarországon* című verset, amelyet 48-ban, már az előbb említett, oldottabb, bizakodóbb állapotban írtam, a *Fórum* című folyóirat szerkesztőjétől, aki egyébként jóakaróm volt, azzal kaptam vissza, hogy „ez egy szocdem vers”. Kérdeztem, mitől szocdem vers, mert nem értettem, de más indokot nem tudott mondani, csak azt, hogy olyan „weimari hangú” — nem Goethére célzott persze, hanem az akkoriban eléggé pejorativ hangszíval emlegetett weimari köztársaság irodalmára.

DM: — Ki hinné el, hogy erre a szállóigévé vált versre ezt lehetett — elutasítólag — mondani?! Ennyire változékony volna a költészet politikai minősítése?

BL: — Ennyire változó, bizony. Mindenesetre ez a vers aztán többmillió példányban, különféle lapok, könyvek tömegében megjelent Magyarországon, külföldön is ez a legtöbbet fordított versem, s nemcsak mint a szocialista költészet egyik mintapéldáját, hanem mint egy időszak legjellemzőbb kifejezését is emlegetik. Azt a verset, amelyiket én akkoriban előszörre mint „szocdem” verset kaptam vissza. De nem ez volt az egyetlen eset, s nemcsak abból az időből emlékszem hasonlókra. *Egyetlen élet* című könyvemről megjelenése idején az volt a minősítés, nem is egy akkori vezető politikai minősítése, hogy „polgári mocskok” — holott ma már eléggé elismert könyvem. S hogy még egy későbbit is mondjak: a *Vérző zászlók alatt* 1962-ben csak egy hosszú farokkal jelenhetett meg, amelyben meg lett magyarázva, hogy miért nem sorolható ez a vers a szocialista költészet fogalmkörébe — aztán nem kellett több egy évnél, hogy ez is a szocialista költészet példatárába kerüljön. Úgyhogy bőséges tapasztalatokat szereztem a költészetet illető politikai ítéletek forgandóságáról, amiből azt a következtetést vontam le, hogy legjobb saját elképzeléseim szerint csinálni a magam dolgát.

DM: — A minősítéseknek, a verseket övező társadalmi, politikai visszhangnak ezek a módosulásai arra figyelmeztetik az embert, hogy a „közösség roppant közhelyeinek” a kimondására vállalkozó költői magatartás állandóan eleven dilemmákat és drámai helyzeteket támaszt. Mi történik ugyanis a költővel? Azokat a verseket, amelyekben megfogalmazza a közösség közhelyeit, amelyek nagyon gyakran — láttuk — inkább sóvárgott, vágyott elképzelések, mint társadalmi realitások kifejezései, több tehát bennük — születésük pillanatában — az utópisztikus elem, mint ahogy azt a műltra visszatekintő irodalomtörténész feltételezné, a kor elfogadja vagy elutasítja. Vagy: először elutasítja, aztán elfogadja, vállalja és azonosul vele. A költő azonban feszeng, mert egyetlen költő sincs — történelmileg nem is lehet — abban a helyzetben, hogy egyszerre „mindent” kimondhasson. Akkor sem, ha ars poetikája egyébként a „nyílt szó, födetlen arc”, mint a tiéd. A költő, ismétlem, feszeng, mert amit a közösség — előbb vagy utóbb — elfogad és vállal, mint saját korigazságát, azt ő esetleg csak az igazság egyik felének érzi, töredékesnek, s úgy véli, hogy valami benne szorult, s egyre jobban kínozza, hogy nem mondta, nem mondhatta ki, „az igazság túlsó felét” (ha ugyan szabad egyik közismert versed, a *Mi van a Hold túlsó felén?* címűt így kifacsarnom). Különösen éles és marcangoló lehet ez a dilemma olyan költő számára, aki — mint te is — nem tudja elképzelni a költészetet anélkül, hogy a személyes életének eseményei és gondolatai föl ne csillanjanak benne, sőt. Önéletrajzi lírai alkatánál fogva mindent elsősorban a személyes tartalmakon keresztül akar és tud versebe foglalni; ettől van verseinek a fűtöttsége, indulata, emberi hitele és — nem mindig esztétikai indulatokat is kiváltó érdekessége. Nem éppen ez az egyik oka a költészetet történetében megfigyelhető ár—apálymozgásnak? Annak, hogy termékeny korszakok váltakoznak a teljes hallgatással?

BL: — Mielőtt érdemben felelnék a kérdésre, annyit még el kell mondanom a 48—49-es időszakról — amikor azokat a verseket írtam, amelyeket beszélgetésünk elején említettél —, hogy akkor már kezdett érvényesülni, de még nem uralkodott el egészen az a valóságtól elrugaszkodott politikai voluntarizmus, ami később aztán minden józan szemlélet, minden felelős bírálat elfojtásává, az elkerülhetetlen kudarcok miatti örökös bűnbakkereséssé, a hatalommal való visszaéléssé, egy szűk csoport önkényévé fajult. No, tisztában vagyok azzal — utólag persze —, hogy akkori verseim e voluntarizmussal szinkronban születtek, az én föléledt messianizmusom és a politika voluntarizmusa valamiképp rimelt egymással; de azok a versek nagy tömegek, főként a munkások sokaságának akkori, nem alaptalannak látszó reményeit is kifejezték: kezdetben, 48—49-ben, megvolt még materiális és morális fedezetük. Abban az időben, és később méginkább, nagyon elszigetelten, az irodalmi élet ketrecében éltem, olyannyira, hogy első nagy s nyilvános konfliktusom az akkori politikai vezetéssel 51—52-ben irodalmi s irodalompolitikai ügyekben támadt. Amikor aztán kezdtem nagyon kényelmetlenül érezni magam, jöttek a hallgatás hosszú periódusai, amit közben mégis írtam, az rekedt volt, rossz, csikorgó, a gyakorlat folytatása, de már belső át-fűtöttség nélkül. Azok is beletartoznak életművembe, nem szándékozom utólag átírni, megszépíteni őket. Java verseimet azonban úgy írtam, hogy bennük szembesítettem magam a világgal: erős önkontroll volt mindig bennem, kicsit mindig kívülről néztem magam, kívülről mértem, hogy rendbenlevő-e, amit éppen csinálók? Tehát elsősorban magamnak írtam a verset, a mindenkori élethelyzet összegezésére s kontrolljára, s úgy gondolom, voltaképpen egész életemben egyetlen, folytatásos verset írtam, önmagammal feleselve, vissza-visszatérve korábbi dolgokra, tíz vagy még több év távlatából is cáfolom, bírálom vagy esetleg igazolom magamat. Talán az a pontosabb kifejezés, hogy egyetlen ciklust írtam eddig: minden versem, legalábbis a jó versek, összetartoznak, kiegészítik, magyarázzák egymást; ezért szoktam egyébként könyveimben időrendben elhelyezni a verseket, úgy érzem, más csoportosításban az egésznek a folyamatosságát törném meg. De visszatérve az 53—54-től írt versekre, amelyekből néhányat cím szerint is említettél: akkor már ott tartottam, hogy ezúttal véglegesen és végtelenül összeomlott illúzióim romjain keressem a felelősséget, és ítélek a magam módján, vagyis mindenekelőtt ítélek saját magam felett. Csak-

hogy ebben az ön-ítéletben akkor is, mint mindig, tágabb kör ismerhetett magára; ha én, az országos politikától, az ügyek intézésétől távol álló költő saját felelősségemet hánytorgattam, magamat szidtam itt lent, akkor ott fent sziszegtek, mert tudták, hogy róluk van szó elsősorban. — Nem, korábban se, azóta se mondtam ki „mindent” — de nemcsak olyan dolgokról hallgattam, amelyeknek kimondása kockázattal járt volna; ha úgy gondoltam, azokról kell beszélnem, vállaltam a kockázatot, ezt tán nem kell neked magyaráznom. Nem hiszem, hogy egyetlen költőnek mindent ki kellene mondania — nem hiszem, hogy egyetlen költő képes volna erre; egy kor irodalmának kell nem mindent, de minél többet kimondania, megközelíteni a teljességet. Mert elérni nem lehet. Azokat a „roppant közhelyeket” nem föltétlenül szükséges kimondania annak sem, aki szocialista költőnek tartja magát. Nem! Vannak alkati különbségek, a világ költői megközelítésének vannak különbségei... Egyszer, időtlen idővel ezelőtt, valakinek a könyvéről szólva azt írtam, hogy nagyon furcsa volna egy turbékoló oroszlán vagy egy bömbölő galamb. Senki se írhat jót alkata ellenére, egyszer-szer sikerülhet, de tartósan nem. Hozzáteszem, hogy én eredendően szemlélődő, visszahúzó, befelé forduló, semmiképp se harcok alkat vagyok, látszólag tehát saját véleményem élő cáfolata; de hát, ahogy az elején elmondtam, engem kamaszkoromtól alakított a szocialista közösség, és azt gyanítom, hogy az állandó önkontroll kényszere éppen azért fejlődött ki bennem, mert alkatom, természetem ellenére lett belőlem közösségi ember. Írtam hát az egyetlen vers mindenkori folytatását, ahogy a kívülvilág adott körülményei, meg saját érzéseim éppen diktálták és sohase jutott eszembe olyasmi, hogy na most mindent ki kell mondanom. Némelyek szerint egyhúráú költő vagyok; valaki, akinek a véleményére sokat adtam, azt mondta egyszer, hogy nem engedek ágakat kinőni magamon. Lehet, hogy igazuk van, bár én azt hiszem, hogy verseimben több van annál, ami úgy első látásra kivehető belőlük. Korhoz kötöttségük, politikai töltésük mellett vagy mögött, közvetve és közvetlenül nem kevés szó esik bennük az emberi élet és a tárgyi világ állandóbb s talán rejtettebb mozzanatairól. Én legalábbis így gondolom. De a felületen is, a verseknek csak közvetlen jelentését érzékelő olvasók előtt is, ha más nem, kirajzolódik az az egykori munkásmozgalmi ember, aki mindig kritikával nézte önmagát s többnyire a kort is, és aki a szocialista gondolkodású, erkölcsű emberek egy vagy talán több nemzedékének kifejezője tudott lenni. Van ebben a hosszú ciklusban tehát egy mindenki számára első látásra felfogható kor- és személyiségtörténet, így aztán e tekintetben nincsenek különösképpen hiányérzeteim.

DM: — Annak ellenére, hogy ez a vers, amelyről beszéltünk, már a címével is az elégedetlenség verse?

BL: — Hát azért a „nem bánom” messze van az „elégedett vagyok”-tól. Az elégedetlenség örök emberi tulajdonság; bennem is megvolt mindig. Valóban: mindig másutt jobb! Az ember mindig törekedjék többre és másra — megteszi ezt fölszólítás nélkül is — és ne törődjön bele, hogy a külön, a teljesebb élet kapui zárva maradjanak előtte.

DM: — S azt gondolom, hogy tudatosabb ez az igény olyan költőben, aki már költői pályája indulása előtt átitatódott azzal a hittel és reménnyel, hogy a társadalmon — egyben s másban — alakítani is lehet.

BL: — Valószínűleg így van, mert az ilyen költő, bár a pályája keserőségekkel és csalódásokkal van kirakva, nem éri be pusztán az „önmegvalósítással”, hanem valami mást is meg akar valósítani. Én legalábbis így fogtam hozzá valaha; ha a költői pályának csak saját személyem „rimmel csinosítása” — ezt egy éppen negyven éve írt versemből idézem — lett volna a tétje, akkor talán bele se kezdek, vagy nagyon hamar abbahagyom.

JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

EGY NAPLÓRÓL

A horvát kultúrának olyan szenzációja van, amilyen a magyar kultúrában volt negyven esztendővel ezelőtt, amikor Justh Zsigmond naplóiba betekintést engedett a végrendelet. 1977-ben bonthatták fel ugyanis a zágrábi egyetemi könyvtárban Izidor Kršnjavi kéziratának csomagját, és ismerkedhettek meg az akkor ötven esztendeje halott naplóíró hagyatékával, a 2900 oldalas német nyelvű naplóval, kezdték lemásolni, majd fordítani. A sajtó alá rendezés munkája is befejeződött már, és 1981-re ígéri az egyik zágrábi kiadó a Kršnjavi-naplók integrális szövegének kétkötetes kiadását. Előzetesként az *Oko* (Szem) című zágrábi kulturális hetilap közölt belőle szemelvényeket tiz folytatásban.

Az életrajzi tájékoztató szerint Izidor Kršnjavi 1845-ben Našicen született, Slavenska Požegán járt iskolába a ferencesekhez, Vinkovcin 1863-ban érettségizett, majd az eszéki gimnázium tanára lett. A bécsi egyetemen 1868 és 1870 között tanult. S mert művészambíciói voltak, előbb Bécsben, majd Münchenben végez festészeti tanulmányokat. Törvényszerűen Olaszországba is ellátogat, s ott ismerkedik meg a horvát kultúrában és művelődéstörténetben oly nagy szerepet játszó djakovói érsekkel, Josip Juraj Strossmayerrel, aki oltárképeket rendel nála, majd hazaviszi, és segíti, hogy 1878-ban a zágrábi egyetemen tanári kinevezést kapjon a művészettörténeti tan-székre. Ekkor kezdődött Izidor Kršnjavi oly sokoldalú és heves vitákat, konfliktusokat hozó pályafutása. 1882-ben Zágrábban iparművészeti iskolát alapít, 1884-ben pedig ő a horvát művészet nagy budapesti tárlatának a rendezője és szervezője. Egy esztendővel később Kállay Béni Boszniába hívja, hogy a szarajevói múzeum statútumát dolgozza ki, s felkínálja neki a múzeum igazgatói állását.

1884-ben lépett a politikai pályára is. Ekkor lesz Strossmayer Néppártjának a listáján képviselő, majd a párt disszidense, amikor az oly hírhedett Khuen-Héderváry Károly bán szolgálatába szegődött: vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. Ez azt is jelentette, hogy szakított a horvát nemzeti érdekeket képviselő törekvésekkel, és a „magyarophilekhez” csatlakozott, ami természetesen Strossmayer haragját hívta ki. Khuen-Héderváry Károly mellett a leggyűlöltebb emberek egyike lett Horvátországban, s egészen máig ott látják nevén a szégyenfoltot. Ivan Krtalić azonban, aki a Kršnjavi-naplók elé a bevezetőt írta, ugyanakkor kiemeli, hogy „még ma is nehéz olyan kulturális intézményt találni Zágrábban és Horvátországban, amelyet ne Izidor Kršnjavi alapított, kezdeményezett, támogatott vagy fejlesztett volna”. A szerző kitűnő realpolitikusként tartja, akinek az volt a véleménye, hogy „bőlcsebb a kormány tagjaként valamilyen miniszteri karosszékekben ülni, akármilyen is az, és úgy dolgozni a nép érdekeiért, mint a Saborban (a parlamentben) oppozíciós politikai szalmát csépelni, és a pártvezérek társaságában a »Corso« kávéházban pávaskodni habos tejeskávét mellett, az »Oesterreich—Ungarn in Wort u. Bild«-del a kézben”. Tény, hogy szerette a hatalmat. Ezt mutatja a jelszava is: „Jobb egy csipetnyi hatalom, mint egy maréknyi jog!”. Azt is hozzá kell tennünk azonban, hogy az életrajzírója szerint Kršnjavi nem élt vissza hatalmával, hanem a legnagyobb építők közé emelkedett — a horvátországi iskolahálózatot ő építette ki többek között, egy sor intézmény székházával egyetemben. Nem gazdasági, hanem politikai logikával gondolkodott, és a magyar—horvát rendezetlen, sok vitát kiváltó közös pénzügyek kérdésére építette vállalkozásainak pénzelését. Ahogyan ő mondta: az építkezések számláit Pestre küldi. Azaz: az ő építkezéseinek költségei csökkentik Horvátország összjövedelmét, ilyenképpen csökken Horvátország közös pénzügyi kötelezettségének az aránya is. Életrajz-

írója szerint Kršnjavi azt vallotta, hogy a pénzt nem Pesttől kell kérni, hanem előre el kell költeni.

Közben jelentős iskolareformot kezdeményezett. Ivan Krtalić szerint az ő „találánya” volt a reálgimnázium. Ez az iskolatípus Horvátországból terjedt előbb a Monarchia más országaiban, majd innen került Európába. Felsorolni is nehéz lenne különben mindazt, ami Izidor Kršnjavit foglalkoztatta: egyik méltatója szerint egyszerűbb felsorolni, hogy mit nem csinált, mint azt, ami érdekelt — a népköltészeti gyűjtéstől a Dante-fordításig.

Természetesen Khuen-Héderváry embere volt, akit azonban Khuen végül is elejt 1895-ben. Az alkalmat az akkori magyar-ellenes zágrábi diáktüntetések kínálták, amelyeket a bán Kršnjavival hozott kapcsolatba, emiatt le kellett mondania. A valószínűleg közrejátszott Ferenc József zágrábi látogatása is: Kršnjavi megnyerte a császár rokonszenvét, s ez volt, ami Khuen-Héderváryt irritálta.

Az elmondottakból talán kitetszik, hogy a Kršnjavi-naplók elsődrendű forrásanyagot jelentenek a Khuen-Héderváry Károly korszakának a jobb megértéséhez. Kršnjavi egészen közelről szemlélte Khuent, s igencsak otthonosan mozgott Zágrábban éppen úgy, mint Héderváron vagy Pesten. Naplója az időszzerű események krónikája, szerzője pedig kitűnő megfigyelő és jó leíró, ezért tarthatjuk a közölt és megismert részletek alapján már a századvég „tükrenek” a Kršnjavi-naplót, amelyet nyilván a magyarországi történetírás is tanulmányoz majd.

ÖTVEN SZERB REGÉNY

Az egyik legnagyobb belgrádi kiadó, a Nolit, az évszázad vállalkozására készülök: egy hatalmas könyvsorozatban akarja megjelentetni a szerb irodalom minden jelentős alkotását. Elsőként az ötven szerb regény sorozata indul meg, amelynek a prospektusát már megjelentette a kiadó, és az első huszonvalahány regényt az 1981-es esztendő végére ígéri. Egy ilyen vállalkozást természetesen irodalomtörténeti — kritikai előmunkálatoknak kell megelőznie, a szerkesztőknek a szerb regény történetét kell tulajdonképpen megalkotniuk, újra elolvasva a feledésbe merült, a köztudatból kihullott alkotásokat is. A jelek szerint a felfedezők bátorságával jelölték ki az újraközlésre érdemes műveket. Nemcsak az 1801-ben megjelent első szerb regény (Atanasije Stojković: *Arisztid és Natália*) jelenik meg ugyanis újra, hanem az első modern szerb regény, a hetvenöt esztendővel ezelőtt született *Úttalanság* is. Íróját (Veljko Miličević) is, a művet is elfeledte a kritika és az irodalomtörténet-írás, úgyhogy most valóban felfedezik. A jelek szerint érdemes lesz elolvasni például ezt a terjedelmében nem nagy alkotást, amelynek főhőse egy gyűlölt falusi erdőse fia, aki jövevény csupán a városban, éppen ezért megrekedt valahol a város és a falu két világa között: a városi életbe nem tudott beilleszkedni, a faluhoz pedig igazán soha nem is tartozott. Frissen írt méltatásában (Politika, 1981. május 30.) olvassuk, hogy ebben a regényben keveredik a hős személyes gyökértelenségének a tudata a társadalom kiúttalanságának a tényével. De még olyan nagy írók életműve, mint amilyen Borisav Stanković is volt, tartogat meglepetést. Eddig egyregényű alkotóként, a *Tisztátlan vér* (magyar nyelven *Gúzsbakötött élet* címen olvasható) alkotójaként ismertük, most a *Mladen* című befejezetlen regénye is a köztudatba kerül. Soha nem emlegetett élő íróval is megismerkedhetünk majd, a sorozatban ugyanis megjelenik Milka Zičina 1940-ben írt *Mindenki lánya* című regénye is. Az irodalmi lexikonban kellett a szerzőről és munkásságáról informálódunk, holott még 1961-ben is jelent meg műve.

Egy ilyen nagy vállalkozás, mint amilyen az Ötven szerb regény, vitákat, s mi több: heves polémiákat kiváltó jelenség is. Éles támadások pergőtűzébe kerültek a sorozat szerkesztésével megbízottak. Igazi haszna azonban az irodalomtörténeti szemléletnek lett, mert mintha tisztázódott volna a „kettős honosság” írók kérdése — általánosabb érvennyel, ha a reakciókból ítélni lehet. A jelenség nem ismeretlen a magyar irodalomban sem, hiszen olyan nevekkal kapcsolatban merült fel, mint pl. Janus Pannonius vagy Vitéz János, illetve Zrínyi Miklós. Klaniczay Tibor egyik tanulmánya azután tisztázta, hogy lehetséges egy-egy író két vagy több irodalomban való jelen-

léte is, s ahogy nem voltak kizárólagosak az írók, nem lehet kizárólagos az irodalomtörténet-írás sem hovatartozásuk megítélésében. Ugyanerre a következtetésre kellett jutniuk azoknak is, akik az ötven szerb regény sorozatának egyes címszavai felett töprengtek. Az elfogult „nemzeti” szemlélet sajátos „határpereket” provokál a „kettős honosság” kérdéséből, a józan ítélet, amely az objektív valósággal számol, a kapcsolatteremtés tényét üdvözli.

BOSZNIA ÉS HERCEGOVINA IRODALMÁRÓL

A zágrábi *Oko* (Szem) című lap egyik utolsó számában közölte Slobodan Blagojević tanulmányát Bosznia és Hercegovina irodalmának kérdéséről. A szerző a XX. századi boszniai-hercegovinai líra antológiáját készítette el, s ennek a könyvnek az előszavából vett részletet a tanulmány, amelyet olvashattunk.

Itt is „határperekről” van szó, köztük a fentebb emlegetett kettős honosságú írók kérdéséről is. De nemcsak őrök! Egy irodalom definíciójáról, modelljének „kinézéséről” is. Szemmel látható, hogy a „nemzeti irodalom” fogalmának újraértékeléséről beszél a szerző, mert a régibb, s hagyományosan polgári felfogásával mitsem lehet manapság kezdeni, ha egy olyan irodalomról van szó, mint amilyen a Bosznia és Hercegovina területén keletkezett. Mi a „közös”, mi a „boszniai” azokban az irodalmi szövegekben, amelyek ott keletkeztek, s az írókban, akik ott születtek vagy ott éltek, amikor csak különbözőségeket lehet találni? Mit lehetne kezdeni a „nemzeti” irodalmak szokványos kritériumaival, amikor például a középkor folyamán egyszerre négy írással (görög, latin, glagolita és cirillika) kell számolni, vagy hogy az elmúlt századok folyamán nemcsak szerb és horvát nyelvű és tradíciójú irodalom keletkezett, hanem a latin mellett, amely a középkori világ irodalmi „anyanyelve” volt, s éppen ezért eddig is számoltak vele, törökök, arab és spanyol nyelvű irodalmi szövegek is születtek. Látható, hogy nem lehet megbízható módon alkalmazni sem az írás, sem a nyelv kritériumait, de még a hagyományt sem, hiszen az egyetemes európai és a helyi boszniai tradíción kívül szálak vezetnek egyrészt Spanyolországig a szefárd zsidó irodalom révén, másrészt a Közel-Keletig, a török és az arab irodalomig, hiszen ezeknek a kánonjai is jelen voltak Boszniában és Hercegovinában. Nyilvánvalóan a vallási kritérium sem tud eligazítani itt, mert legalább négy vallással kell számolni: a görögkeletivel, a katolikussal, a mohamedánnal és a zsidóval — még akkor is, ha nem vesszük figyelembe, hogy a középkorban Bosznia volt a bogumilok földje, és az „eretnekségek” menhelye. A tanulmány szerzője szerint vannak értelmezői is a boszniai-hercegovinai irodalomnak, akik, látva a kérdés bonyolultságát, misztikus fogalmakkal kezdenek dolgozni. Így például ha már nem emlegethetik a „szellem” egységét, beszélnek a „talaj” erejéről, amely mágneses térben tartja a legkülönbözőbb hagyományú és beállítottságú írókat. A tanulmány szerzője szerint alkalmasabb és célravezetőbb egy „sajátos szellemi miliőről” beszélni, amely e sokféleséget egységbe foglalja, olyan módon, hogy a kötőanyagot a kölcsönösség szolgáltatja. Ezek a különböző hagyományokra támaszkodó irodalmi jelenségek egymással is kapcsolatban voltak, hatottak egymásra. Mi még hozzátennénk, hogy közös bennük a történelmi sors- és emberkép is: valamennyien egyazon világról beszéltek és beszélnek. Az sem fontos ezzel kapcsolatban, hogy a múltban maguk az írók és az irodalmi élet sem emelkedett ennek felismerésének magasába, és csak mostanában váltak láthatókká azok a jegyek, amelyek közösek. Ha a múltban arról volt elsősorban szó, ami szétválasztott, most az került előtérbe, ami összekapcsolja és „boszniai-hercegovinaiá” teszi a Bosznia és Hercegovina területén született irodalmat.

SZÁZÖTVEN ÉVE SZÜLETETT FRAN LEVSTIK

A szlovén kultúra a „szlovén nép bölcsének és lelkiismeretének”, Fran Levstiknek születése 150. évfordulóját ünnepli. A belgrádi napilap, a *Borba* (Harc), az évfordulóval kapcsolatban cikket közölt, amelyet most a *Magyar Szó* nyomán ismertetünk.

Josip Vidmar, akinek nevét eddigi szemléinkben is emlegettük már, Fran Levstiket

a szlovén nép „központi elméjének” és lelkiismeretének nevezte. A cikk idézi Speransznak (Edvard Kardeljnek) a szavait is:

„Levstik a valóságos élet talaján járt, a fejlődés útját egyengetve. A fejlődésért folytatott harc mindig össze van kapcsolva a valóság hangsúlyozásával, mert belőle is ered. Csak a reakció vész el az absztrakciókban, amelyek mögött a dolgok igazi állása rejtőzik. Levstik azoknak a demokratikus irányzatoknak a képviselője és hirdetője, amelyeket az 1848-as forradalom bukásával elfojtottak, majd pedig új formában, a paraszti és munkástömegekre támaszkodva ismét kifejezésre jutottak Levstik törekvéseiben. Levstik irodalmi és általában politikai munkássága ebben az értelemben is az egységet hirdeti. A szlovén nép önállósulását kívánja minden téren. Az egyesült Szlovénia és a demokrácia a fő elve egész politikájának. Elfogadta és továbbfejlesztette a jugoszláv testvériség tézisé, de ennek érvényesítését is csak demokratikus formában tudta elképzelni, mint a jugoszláv népek szabad szövetségét. 1860 után mindenesetre Levstik volt a legtisztább politikus elme, a legnagyobb hozzájárulást ő adta a szlovén demokratikus gondolat akkori fejlődéséhez.”

S valóban! Levstik a mai szlovén nyelv megalapítója, tehát kultúra-teremtő egyénisége a szlovén művelődésnek. Könyvkiadást szervez, megalapította a Szlovén Maticát és az első szlovén hivatásos színházat 1867-ben, az újságírást pedig a társadalmi haladásért vívott csata harci eszközének tekintette.

Talán az is jellemző adat lehet, hogy szegényen, elborult elmével 1887-ben halt meg.

Íróként is jelentős volt. A szlovén próza klasszikus alkotása az ő *Martin Krpan* című műve, amely nagyjából olyan jelentőségű alkotás, mint amilyen a magyar irodalomban Arany János *Toldija*. Martin Krpan is népmesei arányú, nagyerejű paraszt, aki legyőzi a Bécsben hetvenkedő idegen óriást, ám jutalmul végül is csak sófuvározási engedélyt kap.

EGY KÖLTŐ NYILATKOZIK

Petar Gudelj költő nagyterjedelmű, két részes beszélgetését olvastuk a zágrábi *Oko* lapjain. A középnemzedékhez tartozó költő 1933-ban született, első kötete 1957-ben jelent meg. Az irodalmi lexikon élményének szuggesztivitását, kimondottan vitalisztikus képvilágát és etikai izgatottságát emlegeti az 1960-as években írott versei alapján. Ma már hozzátennék, hogy mitosz-megszállta költő is Petar Gudelj, aki új kötetének az *Illirikum* címet adta, majd nyilatkozatában el is játszott a címmel: — Illirikum — lirikum, azaz: és-líra — mondta.

Nem kuriózumként, de az érdekesség kedvéért szabad fordításban ideirunk pár bekezdésnyi szövegét, hogy kitessék, milyen is egy költői megszállottság karaktere.

„Hogy melyik Tér az enyém? S hogy mi az én Időm? Ezt a teret és ezt az időt az én vérem világítja be. Égő vérem. Ez az idő és ez a tér, amit az én agyam világít be. Az égő agyam. Vérem és agyam világosságánál írok.

Amikor verset írok, a múltba térek vissza, az ős-anyához, az ős-hazához, az ős-nyelvhez...?

Nem térek vissza, nincs hová. Visszatérnék, ha az az ős-anyja és ős-haza nem lenne itt, a mellkasom alatt, az ős-nyelv pedig számban, ugyanaz, amellyel a szavakat és a falatokat formálom, ha az ős-anyja, az ős-haza és az ős-nyelv nem venne részt minden egyes költői tettemben. Visszatérek, ha visszatérésnek lehet nevezni az ős-anyja, az ős-haza és az ős-nyelv tudatát és tudatalattiját. Visszatérek, ha visszatérésnek nevezik a tényt, hogy soha el nem távolodtam, hogy mindig és örökké itt vagyok: az ős-hazában, az ős-nyelvben. Falba építve. A kontextusba beleszöve!”

Nyilatkozatában hosszasan foglalkozik Petar Gudelj a Földközi-tenger élményével, szinte megszállotta a mediterrán-gondolatnak. A Földközi-tenger szerinte a világ köldöke, s ezért is tér vissza szüntelenül a mediterrán mitoszokhoz, az egyiptomi—görög—római mitológikus kozmogóniához. Az a véleménye, hogy a Földközi-tenger még mindig „földközitengeriül” beszél a lakott területeken kívül, szülőföldjének karsztos természeti világában. Minden ebből lett, a bios és az ethnos, az ethos és a logos, az eros és a thanatos, és természetesen a poiesis is.

Majd egy életrajzi adalékkal folytatja:

„Hat éves voltam, amikor az én mediterrán isteneimhez méltó mítikus tettet hajtottam végre: megerőszakoltam a földet. Ősz volt, október. Préselték a szőlőt, a kecskék pedig üzekedtek. Mindenütt a kecske és a faggyú szaga érzett. Az ösztönök vak-ságában a bakkecskék nőtényeikre, az asszonyokra, a fákra hágtak. Vörösek voltak, sörényük, mint az oroszlánoké, földet ért. Úgy tűnt, mintha lángolnának, és hogy felgyújtják az októbert és a földet. Mindenki félt a bakkecskéktől és a házakba zárkóztak az emberek. Én is hat esztendő bakkecske voltam, lángoló, izzadó markomban feszülő vesszőmmel. Nem tudom, mi vonzott a földhöz. Talán érett őszi illata: át volt itatódva dohánnyal és szőlővel. Lehet, hogy a lyuk, ami a kitépett dohánytő után maradt. Lefeküdtem a földre és abba a lyukba döftem gyermek-vesszőmet. Megrendült a föld alattam, és még ma is érzem azt a rengést. S ma is tudom, hol van az a hely...”

STERIJA-JÁTEKOK, 1981.

Az idei, sorrendben 26. Sterija-játékokon bemutatott hét színmű közül csak egynek nem volt politikai éle, a hat dráma, amely az újvidéki Szerb Nemzeti Színház új és nagy színpadán volt látható, mind a *politikai színház* igényével készült. Igaz, inkább időszerűsített, mint időszerű szövegek kerültek színpadra, ettől azonban függetlenül szinte egyöntetű volt a megállapítás, hogy ennyire politizált nem volt még a jugoszláv színjátszás, mint az elmúlt esztendőben, amelynek produkciójából válogatott a Játékok megbízott szelektora. Nyilván neki kell tulajdonítani, hogy a kritika ezt a tényt hangsúlyozta mindenek előtt.

Sokkal érdekesebb azonban, hogy az idei Játékok kiélezték a klasszikus dráma-szövegekkel való rendezői manipulációk kérdését, elannyira, hogy a bírálóbizottság döntésének a kihirdetésekor igen éles és nyílt konfrontáció alakult ki, amikor a legjobb előadást illető díjat a szlovén Ivan Cankar: *Szolgák* című drámája kapta. Nem kisebb ember, mint Josip Vidmar, különben a Sterija Játékok bizottságának az elnöke, tiltakozott Cankar klasszikus szövegének „megszentségtelenítése” miatt. A rendező ugyanis nagyon szabadon bánt a szöveggel, átalakította, beleírt, idegen párbeszédekkel toldotta meg, és Josip Vidmar a szlovén kulturális közvélemény nevében mondta el tiltakozó beszédét. Szophoklész nevében nem emelte fel senki a szavát, ugyanis az egyik előadás az *Antigoné* nagyon is modernizált változata volt, méghozzá *Antigoné, Thébában királynő* cím alatt. Előterbe került tehát ilyen módon a rendezői „szabadságok” határainak a problémája, s felmerült annak a lehetősége is, hogy ezután csak mai szerzők művei kerülhetnek a Játékokra, a klasszikusokat pedig kizárják.

A Játékok nyilvános tribúnjén ugyanakkor klasszikust ünnepeltek: a Játékok névadójának, Jovan Sterija Popović születésének 175. évfordulóját. A szerb drámaíró „atyja”, az első sikeres vígjátékok írója, a szerb XIX. századi polgári világ ismerője és bírálója volt. Mi arra a furcsa emlékbeszédre hivatkozunk, amelyet a művének szentelt tanácskozáson mondott el Slobodan A. Jovanović. Nem emelkedett meghatódottsággal közeledett az ünnepelthez, hanem szókimondó, a klasszikusokkal szemben nem nagyon alkalmazott kritikával. „Nem eléggé kiteljesedett író” lát benne, s azt tartja, hogy a „befejezetlenség egyik jellegzetessége műveinek”, amelyek ezért „többet ígérnek, mint amennyit adnak”:

„Sterija sem állhatott ellen az időnek. Szövegeinek korlátai a mai néző számára meglehetősen világosak. Jól látják őket a tanulmányozói és tolmácsolói is, mint ahogyan jól látják ennek a magános alkotónak a nagyságát is, aki szinte arra született, hogy mérföldköve legyen kultúránknak és irodalmunk fejlődésének. Hogyan rójuk le neki hálánkat? Hogyan őrizzük meg a lángot, amelynek lobogása ugyan alábbhagyott, de sohasem fog kialudni?”

Az a tétele a szerzőnek, hogy Sterija rossz korban született. Eljátszik tehát azzal a gondolattal, hogy milyen műveket alkot, ha történetesen nem 1806-ban, hanem 1906-ban születik.

Érdekesekek azonban azok a töprengései, amelyek a „hogyan kell játszani Steriját ma” kérdését érintik. Két módját látja. Az egyiket archaikusnak nevezi. Ezt az „üze-

netéhez való hűség" jellemzi: úgy kell játszani, hogy hibái és erényei egyaránt kitűnjenek. A másik a korszerűsítés útját kínálja. Ezen járva Sterija szövegét a most élő nemzedékek izléséhez igazítják, azaz igencsak szabadon gazdálkodnak a szövegekkel. Ezzel kapcsolatban az előadó főképpen a „rendezők jelentős számának az exhibicionizmusától tart, akik Sterija szövegeinek révén elsősorban saját személyükre szeretnék fölhívni a figyelmet”.

S hogy ki volt Jovan Sterija Popović?

Versecen született 1806-ban, Versecen, Karlócán, Temesvárott, végül Pesten járt gimnáziumba, majd Kézmárkon jogot végzett. Előbb tanár, 1835 után ügyvéd Versecen. 1840–1848 között Szerbiában a közoktatásügyi minisztériumban dolgozik, majd visszatér Versecre, és ott él haláláig, 1856-ig. Írt klasszicista verseket, regényt *Regény regény nélkül* (Csuka Zoltán irodalomtörténetében *A regénytelen regény* a címe), romantikusan nemzeti történelmi drámákat és molière-i vígjátékokat. Halhatatlanná ezek tették nevét.

AZ IRODALOM MOSTOHAGYERMEKE

Milorad Pavićról beszéltünk már egyik szemlénkben az Angyal Endre alakját megörökítő fantasztikus novellája kapcsán. Most a belgrádi *Politika* című napilapnak adott nyilatkozatáról szólunk. A neves szerb irodalomtörténész a fantasztikus próza jeles művelője, s a lap munkatársa abból az alkalomból kereste fel, hogy az egyik kiadó megjelentette a szerb fantasztikus irodalom antológiáját, amely két évszázadnyi időszakaszt ölel fel. Pavić a fantasztikus próza ismérveiről beszél, azt fejtegetve például, hogy mindennek a mondat a kulcsa. A regények mondatai sokkal több más regénybeli mondattal vannak kapcsolatban, mint az elbeszélések mondatai, ezért a regény-mondatok „áteresztő képessége” nagyobb. Nos, a fantasztikus próza mondatai sokkal jobban különböznek mind a kettőtől, mint ahogy azok egymástól különböznek. Érinti azután a fantasztikus és a dokumentáris kapcsolatát is, fejtegetve többek között, hogy a maga szépirói gyakorlatában a dokumentáris elemekre azért van szüksége, hogy adokumentárisra változtathassa őket annak nevében, ami a dokumentáris fellett van. Szerinte a fantasztikus iránt érdeklődő íróknak két típusa van. A realisták csak kirándulnak a fantasztikumba az álmok vagy delíriumok leírásával, de vannak olyanok is, akik a reálisnak a térségein keresik művük fedezetét. A mai írók legtöbbször e típusba sorolható. Igaz az is, állítja, hogy ez a műfaj ma is mostohagyermek az irodalomnak, egyrészt mert az olvasó még mindig szeretné pontosan tudni, mit vásárol meg egy-egy könyvben, de idegenkedik a meglepetésektől. Ha ilyen éri, úgy érzi, becsapták. Másrészt a kritika sajátos viszonyulása is befolyásolta a fantasztikus irodalommal kapcsolatos állásfoglalást. A szerző szellemesen a felszarvazott férjekhez hasonlítja a kritikusokat e tekintetben: ők tudják meg utoljára, hogy felszarvazták őket. A kritika is akkor figyelt fel már a világszerte burjánzó fantasztikus irodalomra, amikor már nem lehetett nem látni jelenvalóságát.

Különbben a belgrádi *Književna reč* című ifjúsági irodalmi hetilap (magyarul szó szerint *Irodalmi szó* a címe), mint olvashatjuk, több írását szenteli a fentebb jelzett antológiának, mondván, hogy „alkotói dialógust” kezdeményez ezzel a nagyon jelentősnek tartott antológiával. A narratív fantasztikummal, a fantasztikum és a folklór, valamint a fantasztikum és a szimbólum kapcsolataival foglalkoznak.

A KÉZIRATOKNAK IS MEGVAN A MAGUK SORSA

A belgrádi *Politika* című napilapban olvastuk Rodoljub Čolaković *Feljegyzés a „Feljegyzésekről”* című több folytatásban megjelent írását az 1941-ben vezetett naplónak a sorsáról.

Rodoljub Čolaković most 81 esztendő, 1919-ben már tagja volt Jugoszlávia Kommunista Pártjának. Tizenkét évi börtönbüntetésének letöltése után, 1933-ban utazik külföldre, évekig él Moszkvában, ahol a Nemzetközi Lenin Iskola hallgatója, majd a JKP KB instruktora Bécsben. A II. világháború kitörését megelőző esztendőkből Jugoszláviában dolgozik, 1941 nyarán pedig már Szerbiában szervezi a fasiszta megszáll-

lás elleni fegyveres harcot. Szerbiából 1941 szeptemberében szülőföldjére, Boszniába megy, és ott magas rangú politikai vezetőként harcolja végig a háborút. Érdemeiért a Nép hőse kitüntetést is megkapta. Jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki. A börtönben Marx *Tőké*-jének fordításában vett részt, és ő fordította le Hilferding: *A finánc-tőke* című könyvét is. 1941-ben börtön-regényt írt *Kuća oplakana* cím alatt, amit szó szerint Megsiratott háznak fordíthatunk. Hogy erőteljes epikus tehetség volt, azt öt kötetes *Feljegyzések a felszabadító háborúról* című 1946 és 1955 között írott nagy műve bizonyítja. A népfelszabadító háború legjelentősebb emlékirata ez a műve, amelyet, mint írják a vele foglalkozók, a „forradalmi tett egy nagyon sajátos pátosza” hevit. Čolaković a forradalmat az ember maximális cselekvőképessége kibontakozásaként élte és írta meg az élet teljessége iránt mutatott különös érzékenységgel és elbeszélő tehetséggel. Egy a népfelszabadító háború napló- és emlékirodalmáról szóló tanulmányban olvastuk éppen mostanában, hogy Čolaković *Feljegyzései*... az „intenzív létezés egy időszakának tanúja”, „szárnyalása epikus”, „szuggesztíven művészi” alkotás.

Nos, az első „feljegyzések”, naplók sorsát beszéli most el a *Politika* lapjain. Elmondja, hogy a németek megszállta Belgrádot 1941. július 8-án hagyta el, s amikor a valjevói partizánosztaggal élt együtt, egy füzetbe távirati stílusban kezdte jegyezni a történeteket, mindazt, amit fontosnak tartott rögzíteni, hogy emlékeztetőül szolgáljon, amikor majd könyvét írja a háborúról. Rendíthetetlen optimizmus volt ez, mondja maga a szerző is, aki — állítása szerint — egy pillanatig sem gondolta, hogy a börtön-évek alatt a rács mögött hal majd meg, de nem kételkedett abban sem, hogy túl fogja élni a háborút, és a kivívt győzelem után a szabad országban meg is fogja írni majd könyvét. S ahogy makacsul rőta a „feljegyzéseit” a börtönökben, úgy írta füzetét tele az első háborús hónapban is. Ezeknek a füzeteknek azonban mostoha volt a sorsuk. Az első füzeteket Kragujeváca küldte, ahol a népfelszabadító háborúval rokonszenvező ismerőse városszéli házában rejtette el őket. De a ház s benne Čolaković naplója még 1941-ben megsemmisült. Boszniában, amikor már újabb anyaga tetemes terjedelmű lett, egy szimpatizáns asszonyra bízta füzetét, aki egy emeletes ház pincéjének falába rejtette őket. Amikor azonban 1942. januárjában német csapatok közeledtek Vlasenica felé, az asszony pánikba esett. Kinyitotta a rejtékhelyet, és a naplókat tűzbe vetette, majd kézen fogta két gyermekét és a felszabadított területre ment velük. Az 1941 őszen és 1942 tavaszán írott naplókat pléhdobozban egy Vlasenica melletti kocsmá árnyékszékének csatornájába rejtette — ismét csak a naplófüzetek vesztére, mert az ammóniák szinte mindent megsemmisített. Az 1943 őszenek feljegyzései egy rozszant kunyhó földjében szenesedtek meg. A füzeteket egy paraszt gondjaira bízta, aki, hogy biztonságban tudja őket, testvére konyhájának a földjébe ásta. A németek felperzselték az egész falut, leégett a kunyhó is, s mert nem voltak mélyen a földben, a hőség szenesítette el a papirost. A következő füzetek sorsa sem volt különb. Egyik részüket ismét egy parasztemberre bízta, másik részüket egy ifjúkommunista lányra. Már a felszabadulás után tudta meg, hogy a lányt 1944-ben a csetnikek megölték, senki sem tudja hát, hova is rejtette a rábizott kéziratokat. A többi füzetet őrizője, amikor a 13. SS hadosztály támadása kezdődött, az erdőben egy bükkfa odvába rejtette, de a háború után nem találta a fát többé. Talán kivágták — gondolta. Valamikor 1955-ben azonban a naplók előkerültek: pásztorok játszottak a nagyjából már rothadásnak indult papírokkal...

Azok a feljegyzések maradtak meg tehát, amelyeket írójuk szüntelenül magával cipelt. De az események rekonstruálásához is nyomban a háború végén hozzákezdett a szerző, hogy minél több ténny, életadatot megőrizhessen az emlékezet. Így, „erőltetett menetben” írta az első köteteket, s teljesítményének nagyságát talán az a tény is ilusztrálhatja, hogy az öt kötetnek több mint ezer szereplője van. Tegyük még hozzá: a pusztulásnak ez a fátuma lebegett Ivan Goran Kovačić: *A tömegsír* című poémájának kézírata felett is.

„MINEK A SELYMES VÍZ, A TARKA MÁRVÁNY?”

(*A Nyugat-nemzedékek Itália-élménye*)

Igen csábító a feladat, melyre legutóbbi Babitsról írt tanulmányában Gál István biztat: „Szép könyv kerekednék a Nyugat olasz kapcsolataiból, ha valaki rászánná erre a munkára magát.” Ugyanakkor talán már túlságosan is sokan vállalkoztak erre, illetve ehhez hasonló feladatokra. A múlt század utolsó harmadától kezdve számos tanulmány készült a magyar és az olasz kultúra kapcsolatairól, a két nép „rokonvonásairól”, olyannyira, hogy a félig pozitívista, félig szellemtörténeti módszerrel összeállított tanulmányok eredményeképp az olasz–magyar kapcsolatok valósága egyre inkább „hit dolgává” lett, ahelyett, hogy a tudomány tárgya maradt volna. Az igazi magyar italianisták, mint Szauder József, még a két világháború közti időszakban felemelték szavukat a „hivatalos” magyar–olasz barátság irodalomtörténeti késpénzre váltása ellen, hogy „vegyesházasságoknak és pohárköszöntőknek is kultúrtörténeti jelentőséget tulajdonítsanak”, hogy Kosztolányi olasz fordításairól doktori disszertációk készüljenek, „aki – ahogy Szauder méltatlankodva megjegyzi – az angolok, franciák, németek, spanyolok, négerek és kínaiak mellől nem hagyhatta ki antológiájából és egyéb írásaiból az olaszokat sem”. Valóban, ha átvizsgáljuk a Nyugat különböző évfolyamait, a „nyugatos” költők versfordításait, és egyéb írásait, beláthatjuk, hogy a Nyugat körül csoportosult írókban semmiféle rokonvonás nem található a két világháború közt virágzó magyar–olasz kapcsolatok hivatalos szószólóival. Ugyanakkor immár, kellő történelmi távlatból megállapítható, hogy a modern magyar irodalomban valóságosan létezik az Itália iránti vonzalom, a XX. századi magyar kultúrában a Párizs–Bakony mítosz mellett igen erősen élt és hat a mai napig egy másik, az előbbinél semmivel sem kevésbé vonzó mítosz, melyet Gál István igen találóan „Itália-honvágynak” nevez. Ez az élményvilág minden bizonnyal nem a XIX. századvégi nép-nemzeti iskolához tartozó olaszos fordítók, vagy a Berzeviczy Albert vezette magyar–olasz barátság akadémikus értekezéseire, hanem mindenekelőtt a Nyugat írói, Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula olasz táj és városok által ihletett verseire, Riedl Frigyes, Elek Artúr, Szerb Antal és társaik esszéire vezethető vissza. Míg Ady és művésztársai számára Párizs jelentette az igazi modernséget, az igazi étellel való kapcsolatteremtés kézzelfogható lehetőségét; egy ennél valamivel szűkebb, de talán érzékenyebb csoport számára az olasz táj, az olasz városok emlékektől terhes világa biztosította a „második otthon”, ahova mindig „haza” lehetett térni, ahol meg lehetett feledkezni a magyar valóság hétköznapijainak általuk érzett szűrkességétől, saját létük sivárságáról. A múlt korokat, műveltséget és könyvet egyre inkább megtagadó modern hétköznapiiséggel szemben egy igen értékes magyar értelmiségi réteg számára Itália vált a kultúra, a tartalmas élet szimbólumává, az élet szenvedélyévé, megrészesítő, fiatalító élménnyé, melyet kötelességüknek tartottak belülről megismerni, átélni, és örökségként átadni egy talán méltóbb és emberibb jövő számára.

Könnyen belátható, hogy a Nyugat íróinak Itália-kultusza esetében nem a „hagyományos” magyar–olasz barátság egyik megnyilvánulásáról van szó. Olyannyira, hogy igazi „olaszos” munkatárs is csak egy akadt a lapnál Elek Artúr személyében. Ugyanakkor érdemes figyelni arra, hogy milyen hosszú azoknak az íróknak és kritikusoknak a névsora, akik időnként olyan témájú írással is jelentkeztek a Nyugat-

ban, mely arról tanúskodik, hogy szerzőjük közelről ismerte és szerette az olasz tájat és művészetet, rajongással tekintett az olasz történelmi múlt kulturális emlékeire. Nemcsak Babits, Elek Artúr, Király György, Révay József és Szerb Antal bizonyulnak az olasz föld és az olasz művészet szerelmeseinek, hanem hasonlóképp Fenyő Miksa, Schöpplin Aladár, Ignótus, Fülep Lajos, az olasz reneszánsz festőkről író Juhász Gyula és Móricz Zsigmond, az olasz dekadensekért lelkesedő Kaffka Margit és Lengyel Menyhért, a futuristákat népszerűsítő Szabó Dezső, a magyar Pirandello-kultuszt kiépítő Kosztolányi, Németh László és Harsányi Zsolt, és majd később a Magyar Csillagban Passuth László, Keresztúry Dezső, Bóka László, Képes Géza, Genthon István és Szauder József. Gyönyörű kötet állna össze a Nyugat költői, Ady, Babits, Kosztolányi olasz témájú verseiből, Szabó Lőrinc Adriai-tengerhez írt megrészegült költői vallomásaiból, Juhász Gyula olasz reneszánsz festészettől ihletett verseiből, melyek mellé méltó illusztrációként illeszthetők Csontváry Kosztka Tivadar és Gulácsy Lajos olasz tájtól és napfénytől ittas, az olasz reneszánsz álmvilágát felidéző művei.

Az olasz táj, a tengerek és városok nyújtotta esztétikai élményhez teljesen organikus módon társul e vallomásokban az olasz kultúra, az olasz reneszánsz művészet varázsának ihlete, melynek egyik érdekes megnyilvánulása a Nyugat költőinek Dante, az első európai „lírai” költő irányában mutatott figyelmé és vonzódása. Igaz, Ady és Juhász Gyula századfordulón írt Dante-versei (Juhász Gy.: *Modern Divina Commedia*, Ady: *Divina Commedia*, 1898.) még Szász Károly „tudós” fordításának olvasmányélményét tükrözik, de a XX. század első két évtizedében a magyar irodalomban kibontakozó Dante-kultusz, – mely Gulácsy 1903-ban festett álm-képeitől (Dante és Beatrice találkozása, Paolo és Francesca) Kosztolányi Dante-versein át (Dante a Croce del Corvóban, Én is, A pokol felé, *Inferno*, 1907.) Babits Mihály és az „édes új stílus” költőóriásának belső azonosulásáig (Nel mezzo, *Nunquam revertar*, Dante I., II., Magyar költő 919-ben), az Isteni Színjáték zseniális fordításáig, és az annak nyomán támadt nagy Dante-élményig vezet (Tóth Á.: Dante, *Non più leggevano*, 1913; Ady: Nagy lopások bűne, 1914., Fülep L.: Dante, „Nyugat”, 1921.) – határozottan eltér, sőt szembenáll a századfordulón kialakuló magyar Dante-kutatás akadémikus-pedáns komentárjaiban kirajzolódó Dante-képével.

Ahogy Babits Mihály, – amikor néhány évvel Szász Károly teljes Színjáték-fordítása után hozzáfog a „legnagyobb lírai költemény” magyar költészetbe ültetéséhez (hogy megnézzé, van-e elég ereje „Dante nagy százhúrú hárfájának” visszhangozni szavára) –, nem a korabeli magyar Dante-kutatás eredményeire, hanem a magányos előd, Péterfy Jenő 1886-ban írt modern, szinte Crocét előlegező Dante-értelmezésére támaszkodott; hasonlóképp a Nyugat-nemzedékek Itália-mítosza sem a XIX. század-végi „olaszos” fordítók, Szász Károly, Radó Antal valamint az olasz irodalom hazai kutatói, Heinrich Gusztáv vagy Kaposi József munkáihoz köthető, hanem a század-végén Európa-szerte kibontakozó dekadens életérzést magában rejtő Itália-kultuszhoz, valamint két, nem „olaszos” magyar irodalomtörténész, Péterfy Jenő és Riedl Frigyes Itália-szerelméhez kapcsolódik.

Sem Péterfy, sem Riedl nem tartoztak a nép-nemzeti iskola olasz irodalmat népszerűsítő szárnyához, az olasz irodalom és művészet számukra elsősorban nem szakmai, hanem érzelmi kötődést jelentett, olyannyira, hogy Péterfynek „csak” Dante-tanulmánya, Riedlnek pedig egy kisebb, művelődéstörténeti munkája, a *Magyarok Rómában* (1898) köthető az olasz kultúrkörhöz. Ugyanakkor köztudomású, hogy mindketten szenvedélyes Itália-utazók voltak, akik, amikor csak teheték hűsvéti szokásuk szerint északi vidékről néhány rövid napra déli ég alá szaladtak, és ez az utazás számukra sokkal több volt, mint a korabeli lateiner magyar értelmiség szinte kötelező adriai-velencei turistáskodása, ahogy Riedl Frigyes írja Péterfyről emlékezve: „Az utazás számára nemcsak időöltés, sőt nemcsak tanulmány, hanem lelki esemény volt.” Riedl-lel és Péterfy Jenővel kezdődik azoknak a XX. századi magyar Itália-utazóknak sora, akik Olaszországba elsősorban nem tanulni vagy csupán szemlélődni, esetleg anyagi javakat gyűjteni mentek, hanem megrészegülni, megfiatalodni,

a hétköznapi élet szürkéseitől megszabadulni indultak, az út önmaguk, fiatalságuk felé vezetett.

Németh G. Béla Péterfyről írt tanulmányában a komoly szobatudósokat hatalmába kerítő Itália-mámort, gyermeki boldogság és életöröm-érzést öncsalásnak nevezi, jogosan. Ugyanakkor ez az öncsalás jelentette Péterfytől Elek Artúrig és Szerb Antalig az igazi életörömet, a könyvek világán túli egyetlen lehetőséget a művészet, a kultúra és a mindennapi élet együttes átélésére. Olyan öncsalás volt, mellyel önmaguk is tisztában voltak, mégis egy egész élet szenvedélyévé tudott válni. Nem a későbbi anekdóta-kedvelőkre gondolva írta Péterfy barátjának, Goldzieher Ignácnak Rómába: „A Pinción emlékezzél meg rólam elkárhozotról, ki szívesebben lennék ott egy pinián fenyőtoboz, mint Bpsten reáliskolai professzor.”, és nem színpadias gesztusból választotta öngyilkossága színhelyétül a Dalmáciából hazafelé tartó vonatot, hanem mert valóban meg volt győződve arról, hogy „atomjaim addig nem fognak nyugadni, míg majd post mortem Olaszországba nem szállottak”.

Riedléhez és Péterfyéhez hasonló, szinte önpusztító szenvedély vonzotta a Nyugatot nem egy kiemelkedő képviselőjét Itáliába, akik – ahogy Babits írja – „első nagyobacska pénzükön” „Itáliába szöktek”, ahol azonnal „otthon érezték magukat”. Hogy mi volt a vonzalom oka, az könnyen belátható Elek Artúr vallomásából: „Mi nem olaszok leginkább azért zárandokolunk Itáliába, hogy megtaláljuk ott azt, ami nálunk nincs, a múltnak emlékeit, azokat az ősi városokat, bennük ó utcákat, az utcákban a réges-régi házakat, melyekben valamikor tudósok, költők, művészek és hősök éltek, azok a nagyok, akiknek pusztá neve hallatára is bizseregni kezd képzeletünk”. Ezek az utazók nem a „magyar–olasz barátság” szellemében vagy az olasz nép iránti rokonszenvből zárandokoltak Itáliába. Babits írja: „Nem a népet szerették: mit ismerték a népet?, hanem a tájat, az utat, az ideált, a művészetet, az irodalmat. A szép eget, a szép házakat, a régi képeket, a régi szép latin szavakat. Mint Shelley szerették Itáliát, mint Keats, mint Byron...” Babits és költőtársai Itália-vonzalma mindenekelőtt az európai századvég dekadens életérzésének egyik jellegzetes megnyilvánulásából, az olasz reneszánsz művészet iránti rajongásból formálódott.

Péterfy, Riedl és majd a Nyugat első nemzedéke jellegzetes Itália-vonzódásának hátterében a XIX. század második felének, a német akadémikus iskola, Gregorovius, Bruckhardt (akit Elek Artúr fordított magyarra), C. F. Meyer, majd Taine, és Symonds által Európa-szerte elterjesztett olasz középkorról és reneszánszról kialakított mítosz áll, melynek alapján a századvég művészeiben kialakul az elérhetetlen szépség iránti vonzalom, mely épp az olasz művészet, a Déli és a reneszánsz világ iránti nosztalgiában fejeződik ki, és melynek fő képviselői Brahms, Nietzsche, Thomas Mann, valamint az angol preraffaelita iskola Nyugatosok által igen kedvelt képviselői, Browning, Swinburne, Dante Gabriele Rossetti és Ruskin lesznek.

Ezt az Itália-mítoszt a Nyugat írói számára az olvasmányélményeken túl a Péterfy-tanítvány Elek Artúr közvetítette, sőt egész lényével és létével sugározta, szinte beöltöztette társaiba Fenyő Miksától Szerb Antalig saját Itália-rajongását. Ő volt a Nyugat első számú „olaszos” kritikusa. Az első szám Ignótus beköszöntője után Elek Artúr olasz dekadens költészetéről írt tanulmányával indul, és egészen tragikus-szimbolikus haláláig (1944 áprilisában a munkaszolgálatos behívó kézhezvételekor tanárát követve főbe lőtte magát, úgy hogy a fejét átjáró golyó kedvenc Tasso-kötetében nyugodott meg) egész nemzedéket nevelt cikkeivel, esszéivel, fordításaival Itália, és az olasz művészet szeretetére. Ő vezette Fenyő Miksát és Móriczot először az olasz félszigetre, és az ő hívására érkezett Ady 1911-ben Rómába, és ő volt Ady római napjainak is legköltőibb krónikása.

A Párizs-rajongó Ady római élményeiről az irodalmi köztudatban Ady levelei, hírlapi beszámolóí, Elek Artúr, Fenyő Miksa és Dutka Ákos visszaemlékezései ellenére meglehetősen téves kép alakult ki, melyet legutóbb Király István igyekezett megcáfolni Ady-monográfiájában, egyúttal értő elemzését és értelmezését adva a *Nyárdélutáni Hold Rómában* című híres versnek. Király István értelmezése szerint Ady az „örök város” toposz motívumaiból építi fel versét, melynek fő élményévé a „Min-

den'' válik: „Elsősorban erről akart vallani. Nem a szépség . . . , hanem mindennek forrása, kiváltója, az univerzumélmény volt a lényegi formai meghatározó”:

Diadalok s romok,
Nap s Hold közé beszöve,
Hanyattan az Időbe
Róma sűrög-forog.
Oh, gyönyörű örökség,
Változó, ős, szent község,
Az én-élet poklából
Lelkem-testem kilábol,
Te szent, védő tető.

Áldom a nyüzsgő Rómát.
Mindennek átfogóját,
Pulyásan is nagyot.
Ma, hogyha úgy akarnám,
Alkonyi álom karján
Akár Remus vagyok.
Nézem a mai nőket,
A volt és lesz időket:
Be régen élek itt,

S be minden élet mindegy
S a Hold már ismer minket,
Vigyorog s nem hevit:
Sandítva száll Rómára.”

Ady gyönyörű verse, Csontváry és Gulácsy elragadtatott festményei, Péterfyék vallomásai egyaránt arról tanúskodnak, hogy a XX. század első évtizedei Itália-szerelmeseinek fő motíválója a Király István által kiemelt „minden”, a teljes élet, a művészettel, a szépséggel, a múlttal és jelennel való önfeledt egyesülés lehetőségének varázsa volt.

Már maga, az Itáliába vezető út is szimbolikussá növekszik. A vonat, mely az utazókat, Kosztolányi Esti Kornélját, az *Utas és Holdvilág* Mihályát a végtelen tenger és a vágyak országa felé repíti már-már nem is a térben, hanem az időben halad, az út önmagunk, ifjúságunk álmai felé vezet. Az Olaszországba-érkezés különböző lehetőségeiről, és ennek Jókaitól Szép Ernőig vezető gazdag magyar irodalmi megörökítéséről szól Szauder József remekbeszabott esszéje, a *Belépés Itáliába*. Az utat, Szauder szerint az „ámulat és áhítat” jellemezte, melyben minden bizonnyal „több volt a vágy, mint a beteljesülés, de ez a vágy tartalmasabb volt minden beteljesülésnél”.

A megérkezés pillanatának két Szauder által felülmúlhatatlannak nevezett magyar irodalmi megörökítése Kosztolányi híres *Esti Kornél* novellája, a *Csók* és Szabó Lőrinc *Trieszt előtt* című verse:

S mintha most látnám legelőször,
látom a Karsztot, a vonat
reggeli zegzug szirtfalak közt
csattog a keskeny ég alatt,

és ott ácsorgok, izgatottan,
az ablaknál, Trieszt előtt,
lesve, mikor maradnak el már
a zsúfolt ormok és tetők,

és csattog a hűvös magasság,
és fordulunk, s egyszerre csak
mintha elfűjták volna, jobbról
az utolsó fal leszakad,

és hangtalan, kék robbanásként
végtelenné nyílik az ég
s vele nyílik egy másik ég is,
mintha alánk teritenék:

A borzongató, kékhúsú tenger,
nagy, lassú barázdáival,
s rajta napfény, és felleg árnya,
s vitorlák, fehér lepkeraj. –

Be szép volt! És be szép, hogy így jött,
ilyen egyszerre az egész!
Láttam, és azóta sem múlik
az óriás meglepetés:

láttam a szépet, itt marad a
szememben, csak behunyni kell,
s ha megvakít is az irigy sors,
ezt soha már nem veszi el.”

(Trieszt előtt, 1933.)

Kosztolányi és Szabó Lőrinc a vágy beteljesülése boldog pillanatát megörökítő költői vallomásai mellé méltó társként állíthatjuk Szauder József esszéjét, melynek végén a vonat-rándítás éles gerincbe nyíllaló fájdalomából születik meg a fájdalmasan boldog érzés: végre megérkeztünk: „újságot veszek, kiabálok, füttyölök én is... Megérkeztem, finalmente”, és bízunk benne, hogy Róma felé talán bennünk is „megszületik a nyár és a béke”.

Ennek a nem hétköznapi itáliai utazásnak szinte kötelező állomásai, stációi vannak, melyek során az extatikus élmény fokozatosan az irrealitásig fokozódik. Az első momentum a megérkezés, a tengerrel való találkozás élménye, melynek vitathatatlanul legművésze Szabó Lőrinc tenger-verseivel, a Genovai kikötőhöz és Dalmácia tücskeihez írt vallomásaival, valamint Kosztolányi Dezső Esti tengeri fürdőzésének csodálatos leírásával:

„Aztán tárt karokkal dobta testét a gyöngyös kékségbe, hogy végképp egyesüljön vele. . . . Úszott előre a hullámokkal és a reggeli a széllel arrafelé, ahol az aranykőben az arany Velencét sejtette, a földet, melyet még nem ismert, de ismeretlenül is szeretett, s amint vállá ki-kibukkant a vízből, arcát rajongva emelte a túlsó latin part: Itália, a szent imádott Itália felé.”

Esti Kornél útját követve az Itália-megrészegülés következő állomása az olasz nyelvvel, az olasz emberekkel való közvetlen kapcsolat lehetősége. A nyelvvel, mely Kosztolányi szerint „oly szép, hogy nem is hétköznapiakra való”, és az olasz emberekkel, akik Chateaubriand szerint a régi erkölcsök mély nyomait és a királyi méltóság kifejezését hordozzák magukon. Épp ezért az északról jött utazó, akár Esti Kornél a kávéház teraszán, az ételnél és italnál is jobban vágyakozik arra, hogy „végre életében először olaszul beszéljen egy igazi olasszal”, és addig is újságot vesz, és, mint az *Utas és holdvilág* Mihály, boldog, mert örömet szerez számára az a „paradox ötlet”, hogy az olasz lapokat – melyeknek a tartalma „mélységesen deprimál” – „olaszul írják, azon a hatalmas és bőséges áradású nyelven, ami napi hírekbe tömörítve olyan, mintha egy folyam varrógépet hajtana”. Babits Mihályt is ugyanez a varázs bűvölte el Velencében, ahol a „zengő latin szavak bágyadt ruganyossággal szökdösnek, mint légi labdák, a lebocsátkozó rokkant falak között”.

Az út első igazi állomása természetesen Velence. Nemcsak a „díszlet-házak” avatták a várost a századforduló közép-európai polgársága nászutazása kötelező állomásává, hanem a szűk sikátorokból, a lagunák csillogó vizéből, az omladozó vakolatú palotákból sugárzó titkos „üzenet”. Ahogy Szerb Antal regénye első mondatában megállapítja: a „baj” Velencével kezdődik. Velencében, ahol „a természet és a művészet szinte átmenet nélkül egymásba folyik” (Szauder), ahol „a nyílt üzletekből gyümölcs- és olajszag áradt ki, ahol olyan a házak arca, mint a hervadozó unt szépségeké, ahol nemes piszok földi a köveket” (Babits: Halálfiái), ahol a férfi utazónak még a kaland sem hiányzik: „A nők nem érdekelnek. Velencében nincs szükségem rájuk. Miért is lenne? Velence maga is nő, kiismerhetetlen, izgalmas, téglavörösrózsaszín.” (Szerb A.: A harmadik torony), Velencében, ahova „Nem jó volt megérkezni ebbe a meleg, elkényeztetett és a világ jómódú söpredékével megrakott városba... de azért végtelenül megkönnyebbülten éreztem magam: *ott voltam*. Hogy jól vagy rosszul, boldogtalanul vagy boldogan, oly elenyésző ahhoz képest, hogy ott vagyok, jól vagy rosszul, boldog vagy boldogtalan. . . . Nem, Velencében nem éreztem jól magam, a szónak testi-lelki értelmében, de mindvégig bennem volt az az eláció, hogy itt vagyok, és hogy ez által a magasabb térben való részvétel által magam is inkább vagyok.” (Szerb A.: A harmadik torony). Velence a lét és halál küszöbévé válik, ahol a sok szépség és a mulandóság állandó érzete láttán az utazónak saját és az emberi lét végső *Esti kérdései* tolnak eszébe:

„... a vízi városban, a Riván
hol lángot apróz matt opáltükör,
merengj a messze múltba visszaríván,
melynek emléke oly édesen gyötör,

...

ott emlékektől terhes fejedet
a márványföldnek elcsüggesztheted:
csupa szépség közt és gyönyörben járván
mégis csak arra fogsz gondolni gyáván:
ez a sok szépség mind mire való?
mégis arra fogsz gondolni árván:
minek a selymes víz, a tarka márvány?
minek az est, e szárnyas takaró?
miért a dombok, és miért aombok
s a tenger, melybe nem vet magvető?
minek az árok, minek az apályok
s a felhők, e bús Danaida-lányok
s a nap, ez égő sziszifuszi kő?
miért az emlékek, miért a múltak?
miért a lámpák, és miért a holdak?
miért a végét nem lelő idő?"

Velencéből az út minden irányban Róma, az örök város, a „mindennek átfogója” felé vezet. Am addig az út tájakon és városokon visz keresztül, a Campagnán, mely a múlt ígését dalolja:

„Ma szertehullott régi gyöngysoromból
nincs már csak ívelt barna romsorok,
kiráncigáltak régi, nagy koromból
s ruhám megtépték gyáva kis korok.

...

A múltban-örököt tisztelni küldi
az unt jelen és vonzza őt a rom
s méla testemről nem csalódva gyűjti
az emlékek virágát dombomon.”

(Babits: *A Campagna éneke*)

A vonat ablakán kinézve döbbenünk rá, akárcsak az *Utas és holdvilág* főhőse, Mihály, hogy „mennyeivel több dolgot lát az ember, ha itt kinéz az ablakon, mint ha más országban néz ki”, és vele együtt úgy érezzük, hogy a táj „boldogságot áraszt magából, szerény és franciskánus boldogságot”, melynek forrása, hogy „Itt egy hegy éppen akkora, amekkorának egy hegynék lennie kell. Itt mindennek megvan a mértéke, itt minden emberszabású.” És a tájban meghúzódó városok is mesészerűek, a meghittség és az otthonosság érzetét keltik. Mihály, amikor meglátja Cortonát, úgy érzi, hogy „valamikor már sok ilyent látott, és most a viszontlátás boldogságát élvezi”, hasonlóképp Ravennában, ahol „Ifjúsága olyan intenzitással ütött belé, hogy elszédült, és neki kellett támaszkodnia az egyik oszlopnak.”

Már az is mesészerű, hogy „itt minden hely város, szabályos város, katedrális-sal és kávéházzal, sokkal inkább város, mint például Szolnok vagy Hatvan. És bizonyára egy nagy festő született benne, vagy egy nagy csatát vesztek el mellette”. Hasonlóképp „fantasztikus, hogy Arezzo csakugyan a világon van, és nem Dante találta ki”, és Sienába is azért utazunk, mert úgy érezzük, mint Szerb Antal hőse: „Ha kimondom ezt a szót Siena, az az érzésem, hogy ott megláthatnék valamit, amitől minden rendbe jönne”, és valóban, Sienában „még a kapuk is bölcssek és igazat beszélnek, jobban kinyitja szívedet Siena, hogy megteljen az élet egyszerű és könnyű mámorával és vágyával”, és ha kinézel az ablakból a város alatti tájra, akkor rádöbbenhetsz: „Ha ez a táj valóság . . . ha ez a szépség csakugyan van, akkor minden hazugság, amit eddig csináltam.” (Szerb: *Utas és holdvilág*.)

Az olasz városok nagy tanítása a művészi emlékek mellett, a „nyüzsgő” élet, az

„utca nagy és szabad vidámsága”, ahol „minden túlzás, a legesleg, felsőfok, önki-vület”, ahol „az emberek, amíg élnek, lármáznak”, mert tudják „később úgyse lár-mázhatnak” (Kosztolányi: Esti Kornél, Csók). Gál István idézi Babits Juhász Gyulá-hoz első olaszországi útja élményeiről írt levelét, melynek tanulsága szerint „A nagy halottak vonzottak Veneziába, de figyelmem nagy részét elvonták a kis élők. Talán mert a kis élők összege a nagy Élet. (Ama bizonyos Élet).” Kosztolányi Dezső no-vellájának végső tanulsága is ugyanezt az Élettel való találkozás boldogságát sugall-ja. Esti a kis koldus láttán arra gondol: „Lám . . . ezek nem koldulnak, ezek követel-nek. Régi szabad nép, a nyomorában is dicső. Mindig ott ült az élet asztalánál. Tudja, hogy az övé az élet és a kenyér is. Sokat kellene itt élnem. Ez az érzékletesség, ez az őszinteség, ez a mindent átvilágító verőfény, ez a könnyű forma, mely mögött nem is sejtett tartalom lappanghat, izgat. Vérégi kapcsolat nem lehet oly erős, mint hozzájuk való vonzódásom.” Innen, a teljes Élettel való kapcsolatteremtés lehetőségének érzeté-ből már csak egy lépés a boldog öncsalás, talán e tájban, e környezetben, e kék ég alatt más lehetünk, mi vagyunk, másként élhetünk mint eddig: „Esti boldog volt. Bol-dog volt, hogy másnak nézték, mint ami, talán olasznak is, de mindenesetre másnak, egy idegennek, egy embernek, s tovább játszhatta szerepét, kiszabadulva abból a börtönből, melybe születésétől fogva bezárták.” Ugyanezt az érzést állítja versbe Kosztolányi *Útirajzok* c. versciklusa talán legszebb darabjában, a *Bologna*-ban is:

„Rómából jöttem meg éjjel
Bolognába és kiszálltam.
Rekkenő-nehéz meleg volt
a szállóban. Tűrhetetlen
vágy fogott el, hogy szaladjak,
kóboroljak, megfürödjek,
elmerüljek, elterüljek
az idegen életekben.
Már futottam is a lépcsőn
a városba, boltívek közt,
Petronio templomához,
a titkos találkozóra.
Mindenünnen fény kiáltott,
fény sikoltott rám az úton,
mint egy emlék, mint a múltból,
fény kiáltott, hogy megálljak,
fény kiáltott, hogy maradjak.
Nem tudott az éj aludni.
Annyi fény volt, annyi ember,
annyi lány és annyi ifjú,
ismeretlen ismerősök.
Sápadt és komoly diákok,
sűrű-nagy latin hajakkal,
és az éj kávézagú volt,
jőszagú volt, mint a tündér,
apró boltocskákban sorra
forrt a kávé, bugyborékol,
s a pohárba tejszerűen

csorrant a darált jegekre
a kókuszdió nedüje.
Folyt az élet, mint a színház.
S én leültem közéjük,
nem mint néző, mint színész,
az arcomra rászorítva
útiálarcom keményen,
mintha mindig köztük élnék,
titkaik, emlékeik közt.
És mímeltem beszédük.
Caffé nero, signorina!
Élet, élet, drága játék.
Agua fresca con ghiaccio!
Játék, játék, drága élet.
És beszélgettem: Me dice?
És legyintettem: Niente!
És sóhajtottam magamban
régi szívemhez: Gioventù!
Giovinezza, giovinezza!
Dov' é, dov' é signorina?
Így dobáltam el, mi pénz volt
a zsebemben, az ezüstöt,
így dobáltam el, mi szó volt
a szájamban, a fejemben.
Hajnalgig csak üldögéltem,
elfeledtem, hol születtem,
eltemettem azt ki voltam
s játszottam, hogy én is élek.”

Az út végső állomása természetesen Róma, ahol – Ady szavaival – „Ebben a városban van elrombolva, felépítve minden, amiből lelkünk összerakódik”, ahova annyi zarándok, bujdosó menekült, ment már a századok folyamán, és ahol annyi minden történt. Babits és társai „fiús tisztelettel” járják Rómát, mintha „őseim vá-rosa” volna (*Hazám! Európa*), vagy csak ülnek egy kávéház teraszán, mint Ady vagy

Mihály, az *Utas és holdvilág* regényalakja, és várják, hogy történjék velük valami, hisz „tulajdonképpen mindig minden ott történt”, és valóban történik is: „Róma történt vele”, mondja Szerb Antal hősről. Rómában, ahol az utcákon „valami fojtott öntudat, villódzó kacérsággal vegyülő lomha érzékiség, mindenkor kirobbanni kész szenvedély érzik a levegőben” (Szauder), ahol akárcsak „egy hajnali sétán vagy egy különös, késő nyári délutánon . . . minden megtelik ritka és szavakban ki nem fejezhető értelemmel.” (Szerb A.: *Utas és holdvilág*).

Róma válik egy egész nemzedék szemében az igazi, értékes élet, és a „művészen csinált öncsalás játékos városává” (Szauder), mely immár több ezer éve hirdeti a művészet diadalát a barbárság felett, az egyetlen olyan város, ahol életre képes kelni, az ember teremtette természet, ahol – az örök város legalaposabb magyar ismerője – Szauder József szavaival: „minden kút, obeliszk, lépcső a természet fikciójával hat, a kőbe meredt természetével, mint gigantikus theatrum mundi, melynek e színpadi díszlete szüntelen nosztalgiát áraszt a valódi, igazi természet után”, ahol „ciprus és obeliszk nyújtózkodik az ég felé, s ezer meg ezer autó rohamával dacol a kőbe fagyott művészet kemény szépsége”. Róma az örök város, mely Stendhal szerint bizonyára a legszebb helyek egyike a világon a halálra készülődni.

Ahogy Párizs a XX. századi magyar művészeknek magában rejtette a modern élet és művészet és a magyar lét közötti nagy különbséget, rádöbentette őket a magyar társadalom és művészet elmaradottságára, hasonlóképp lesz az örök város és egész Olaszország egyszersmind magyar emlékektől is „gyötört”. A múlt nagysága, és a jelen közepszerűségének kontrasztja akaratlanul is magyar emlékeket rejt magában. Sokat idézik Babits *Itália és Zrínyi Velencében* című verseit, mint a századforduló magyar értelmisége alapvető Itália-élményének költői kifejeződését. Magunk részéről mindkét vers leglényegesebb motívumának a „tűnt fényt” tarthatjuk. Itália azért lesz oly rokon, mert „nemes, habár hanyag, szennyében is királyi”, és ezért „Vonzanak iveid s tűnt fényed palotái”, melyek között a „dús sikátorokon” a „vidám nép” között járó XX. századi magyar költő, akárcsak Zrínyi: „árva honára gondolt, / s döngött csizmája a márványon s lelke tombolt, / látván sok harci jelt ő s ívek oldalán.”, és épp ezért fejezheti be Babits híres versét a következő sorokkal:

„S olasz szív nem lehet emlékektől gyötörtebb
a vén boltok alatt, az ősök piacán,
mint én, ha földeden bolyongok, bús hazám!”

A Nyugat költői számára legvonzóbb épp ez a „tűnt fény”, az olasz városokban állandóan kifejeződő mulandóságérzet volt. Szerb Antal írja: „A legtöbb olasz város . . . azt az érzést kelti, hogy házai omladozóban vannak, még néhány év, és az enyészet elnyeli, mint annyi más régi várost”, mely épp dekadens mivoltában magában hordozta a poézist. Itália nemcsak szépségével vonzott, hanem minden emberi nagyság mulandóságának, az időnek egyedül ellenálló művészi szépség és halhatatlanság élményével is. Itália számunkra nemcsak a jelen Olaszországot jelenti, hanem azt a tájat és népet, mely történelmével és jelenével egyaránt hirdeti a művészet örök hatalmát, a művészi alkotás mindenkori érvényét.

A Nyugat Olaszországba zárandókló íróit sem a magyar–olasz nép közötti „hagyományos” barátság, vagy éppenséggel Mussolini feketeingesének nagyhatalmi hóbortjai csábították Itáliába, hanem az ezzel szemben megnyilvánuló Marcus Aurelius-i életideál. Kosztolányi híres versét a Michelangelo által tervezett reneszánsz térbe zárt gyönyörű szobor római üdvözlésének kéztartására építi fel. A jellegzetes kéztartás Mussoliniék hadonászó gesztikulálásával szemben a mindenkori barbárság elutasításának gesztusává válik:

„Semmi, ami barbár
nem kell soha nékem, semmi, ami bárgyú.
Nem kellenek ők se, kik titkon az éggel
rádióon beszélnek, a jócsok, a boncok,

a ferde vajákos, ki cifra regéknek
gőzébe botorkál, csűrhe silányok,
kik csalva csalatva egy jelre lehullnak
s úgy fintorog arcuk,
mint a bolondé.”

Innen jutunk el a szintén Keletről jött filozófus-koldus imperátorral való azonosulás pillanatáig, aki „nem kancsal apostol”, aki „fönséges írótlár”, akinek „az értelem égő / lámpája kezében” és megvet mindent „mi barbár / mindazt, mi hazugság”:

„Hadd emelem föl,
hadd emelem hát, tiszta, hitetlen,
kételkedve cikázó, emberi pára-
lelkem tefeléd most,
ki jöttem a pannón
halmok alól s élek a barna Dunának,
a szőke Tiszának partjai közt. Jaj,
hadd emelem föl még egyszer a szívem
testvéri szívedhez,
Marcus Aurelius.”

A Nyugat írói épp azért indultak újra és újra Itáliába, mert féltették, hogy a jelen barbársága mindazt eltörli, ami még megmaradt egy általuk emberibbnek és művészibbnek érzett korból. Erről tanúskodik a „második nemzedék” talán legkiemelkedőbb Itália-szerelmesének, Szerb Antalnak regényét előkészítő útinaplójának, *A harmadik torony*-nak nem egy fájdalmas vallomása is: „Spanyolországba szerettem volna menni, de Spanyolország történelmének ezen a legszörnyűbb nyarán, nem mutatkozott vendégszerető országnak, és két ellentmondó rádiója váltakozó buzgalommal süvítette a világba azoknak a dolgoknak a pusztulását, amelyekért az ember Spanyolországba szeretne menni. . . . Akkor eszembe jutott, hogy okvetlenül Olaszországba kell mennem, amíg Olaszország még a helyén van, és amíg Olaszországba mehetek. Ki tudja, meddig mehetek még Olaszországba, meddig mehetek, mehetünk még egyáltalán valahová . . . ” „Azért mindig úgy utazom Olaszországba, mintha utoljára járnék ott, és amikor először látom egy városát, mindig egyúttal mintha viszontlátnám is, és mintha búcsúznék is tőle. Dosztojevszkij azt írja, hogy az embernek úgy kell élnie, mintha minden perce a halálraitelt utolsó perce volna, hogy fel tudja ismerni az élet kimondhatatlan teljességét – az én olaszországi benyomásaim kissé mind ilyen utolsó szemlátomások.”

Az „utas” nem érzi jól magát a háborúra készülődő, állandóan ünneplő, feketeingektől tarkálló eufórikus országban. Egészen addig, míg el nem jut San Marinóba, ahol a többi kirándulótól megszabadulva immár egyedül eljut a „harmadik torony” árnyékába: „A harmadik torony külön áll, a hegy egyik sarkán, mindkét oldalon meredek, megközelíthetetlen sziklán, a város nem ér ideig, és az ember, amíg a gerincen végigmegy, szédül a magasban . . . Leülök a tornyom lábához, és nézem a kilátást, az én kilátásomat. Eddig osztoznom kellett a többi kirándulóval, csacso-góan együtt lelkesednem, most itt megtörténik a lelki birtokbavétel, az egész ország-rész az enyém . . . Ülök az olasz táj fölött, az alkonyatban a kékek és az ég alján a vörösek élesebbek, zengőbbek, távolosabbak lesznek, belém száll az olasz táj kimondhatatlan édességű serenitása, és mostani utamban először boldog vagyok. Boldog a szó antik értelmében, mely szerint a gyermek nem lehet boldog: teljes. Semmi sem hiányzik. A Harmadik Torony az enyém. Olaszország az enyém, nem Mussolinié. Én magam az enyém vagyok. És önmagamnak elégséges egyedül vagyok.”

A *harmadik torony* élményéből, érzésvilágából táplálkozik és épül fel a következő évben írt önvallomás-regény, az *Utas és holdvilág*, mely egyszersmind a Nyugat

első két nemzedékének Itália-mitoszát zárja le egy regény szintézisében. Természetesen Szerb Antal regényével és tragikusan befejezetlenül maradt életművével nem ér véget a XX. századi magyar költők és írók olaszországi vándorútja. Újabb érdekes tanulmányt lehetne írni a világháború éveiben született, művészetért és az emberiség jövőjéért aggódó olasz vonatkozású esszékből, tanulmányokból, Fenyő Miksa, Cs. Szabó László és Genthon István római naplójából vagy akár a felszabadulás utáni magyar költők és írók, Rónay György, Vas István, Garai Gábor és társaik Itália-vallomásaiból. Ám ennek az igen gazdag anyagnak áttekintése már végképp meghaladja egy szűkebb szemle kereteit, így ennek végén csak egy nemrégiben megjelent, igen szép és értékes „olasz” tanulmánykötetre kívánjuk még felhívni a figyelmet, az első tanulmányaival a Nyugatban jelentkező és a Nyugat költőinek egyik legmélyebb értőjének, Szauder Józsefnek postumus kötetére, a Szépirodalmi Kiadó gondozásában megjelentetett *Kövek és könyvek*-re, melyet az elemzések mélysége, az olasz táj és művészet iránti belsőleges viszony és szeretet alapján akár a Nyugat-generációk Itália-élménye utolsó lecsapódásaként is értékelhetünk.

Szauder József tanulmánykötetének gerincét a *Ciprus és obelisz*k (1963) olasz esszéi mellett a szerző római egyetemi tanársága éve alatt írt kultúrtörténeti tanulmányok, „tárgyas esszék” alkotják építészeti terekről, utakról és kutakról, templomokról és lépcsőkről, kövekről és könyvekről, de az írások igazi célja, hogy távolítsák a mai Itália-utazót a konvencióktól, arra neveljék, hogy „hatoljon a látvány fel-színe mögé, s találja meg a tisztán képszerűben is a benne rejlő mélyebb összefüggéseket.” Szauder József is a Nyugat nagy nemzedékeire jellemző humanista magatartás volt jellemző, melyet ő maga Janus Pannoniusra emlékező tanulmányában így fogalmaz meg: „a természetet, tájat elnézve, gyönyörködve is benne, csak a magunkba tekintésnek, a lélek gondjainak, az emelkedés és halhatatlanulás vágyainak kényszere lett bennünk sokkal erősebb, a mérhetetlen nagy külvilág szorítására a hitben, a mítoszban való alámerülés- és megtisztulásvágy intenzitása.” Szauder professzorban is, hasonlóan az általa tisztelt és követett nagy elődökhöz, a külvilág szorításában kialakult a különleges hajlam, hogy „szeresse a tárgyakat és a mozdulatokat figyelni és meditálni róluk”, hogy vigyázzon, hogy ne romoljon tovább az ember és táj, a művészet és a természet, a kultúra egyensúlya. Ezért szereti és félti annyira az örök város, Róma szegénynegyedeinek régi korok világát megőrző hangulatát, a Trastevere „templomok, pártházak, műhelyek között élő” kettős lelkeletű népét. A múltat a műveltséget, a kultúrát, a könyvet elfelejtő csak a pillanatnyi belefeledkezésnek élő hétköznapisággal szemben Szauder József olasz esszéi felmutatnak egy olyan világot és kultúrát, melyet kötelességünk megismerni és elsajátítani, megőrizni és átadni örökségként a jövő számára. Így válik az örök emberi kultúra szimbólumává Róma, és az egész tanulmánykötet azt hirdeti, hogy szükség van a „hitben és mítoszban való megtisztulásvágy intenzitására”, azaz, a kultúra benső megismerésére és átélésére, hogy hinni tudjunk az „emberek kettős, vergődő, de végül mégiscsak feltörő, diadalmas lelkeletében”, a művészet és kultúra erejében. Ahogy Szerb Antal írja *A harmadik torony* zárósoraiban: „Akármi is lesz Európában, bizzál magán csillagaidban. Mindig akad a számodra valahol egy Harmadik Torony. És ez elég.”

Hopi koanok

MASODIK

*a csúcs fent van,
a völgy lent van,
a csúcs és a völgy közt
félúton füves tisztás van,
a füves tisztás a mérce*

HETEDIK

*az agávė-fonál erős,
a gyapotöv erős,
a bölénybőr-bocskortalp erős,
az őzbél ijhhur erős,
a Joshua-fa erős
a kojoti-farkas erős,
a férfikar erős,
a kőház erős,
a gránitszikla erős,
de a legerősebb a nemzetség*

TIZEDIK

*a jó gazda időben letőri a kukoricát,
haza viszi a mezőről,
és hombárában féregtől, nedvességtől óvja,
a szeretet hombárában se féreg, se nedvesség,
a szeretet a jó gazda*

Eototo és Aholi a gondolkodás ösvényéről

*a gondolkodás ösvénye a felismerés sivatagából a megvilágosodás hegylancán
/ át a megértés rónájára vezet,
a gondolkodás ösvénye érzésekkel van kikövezve,
a gondolkodás ösvényén a szelidség fűvét tiporja a láb,
a gondolkodás ösvényét tapasztalatok pora borítja,
a gondolkodás ösvényén ismeretek virágai virítanak,
a gondolkodás ösvényét a tévedések szárártövisei csúfítják,*

*a gondolkodás ösvénye messze elkerüli a szenvedélyek tennsíkját,
 a gondolkodás ösvénye a bizonytalanságok erdején halad át,
 a gondolkodás ösvénye a sugallatok csapása mentén kanyarog,
 a gondolkodás ösvénye fölött a kétely napja ragyog, és a kíváncsiság holdja
 / sápad,
 a gondolkodás ösvényén az ember a tanok völgyébe és, merít a tudás
 / forrásából,
 a gondolkodás ösvényén nincsen szükség társra,
 a gondolkodás ösvényét mindenkinek meg kell találnia*

D. SZABÓ LAJOS

Egy külvárosi kert előtt

*két gesztenyefa között áll az a gyermek,
 akinek szemében már a háborús mozaik-szilánkok füstös emlékei
 keresztet raknak Európa tereire –
 különben ökörnnyál száll a lyukas csatornák hangjai között
 rozsdás rózsákkal diszitett kiskertek és ablakok imádkoznak
 az aprószemű esőben
 az ágak között ahol fennakadt még egy régi nyári eredmény
 és sok-sok visító bosszankodás a potyagólok után – kövérré
 dagadnak a rongylabdák, távoli mandolin hangjegyeitől kisérvé
 árva sárga kertek között ül az ősz
 térdeplő házak roskadoznak az érkező ködben
 és két fa között áll az a gyermek kinek gesztenye színű
 szeméből átgurult az emlékezés a Mindenségbe
 hol csillagok szűrik meg azt a percet amelyben boldog
 ki tudja mikor lesz?
 átellenben csorba napraforgók és bágyadt dáliaák
 várják a halk éjszakát
 s a hársfák felől jönnek a denevérek –
 készülődnek a fejcsüngető hideg téli hangokra
 szüette gerendák erdejében.
 A két gesztenyefa között tárt karokkal álmodik
 és lebeg az a gyermek, akinek Déva-vára leomlott ...*

Tömbösötét

*Az égi csillárok mind kialudtak
a tömény sötétben nyüszít a szél
a bánat begubózik nem beszél
mit megtettem törvénye volt az útnak.*

*Megállok mert lábikrámban elér
a fájdalom s a nyirkos hideg átjár
az éjben emlék kísértete mászkál
köröttem vacogva csúszós a dér.*

*Nem hazudnak vigaszt ezek az órák
meredek peremén állok magam
a tömbösötéten egyetlen szavam
sem hatol át a sziklák visszadobják.*

Piros kör sárga kör

Illés Árpád halálára
1980. március

*Az ösködbe betör a nap
a piros és a sárga kör
tojásszéke dereng
másutt meg telragyog
majd gomolyog sötét sértődött indulat.
Makacsul visszatér a sárga kör
a piros kör és a sárga tojás
a termékenység és az élet . . .
ösködőkben gyötrődik a lélek.
A képek előtt tünődve megállsz.
A kéz megdermedt és a szív
nem dobog már az insovány test
görcse a semmibe lazult.
És belémkondult a lélekharang
az itt maradt mű
helyette érte vádolón beszél.*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Mi sem tűnik önkényesebbnek, mint a művészet mozgását, változását a naptári évtizedek fordulataihoz kötni, hiszen a művészeti korszak ugyan miért is esne egybe a naptárral mért idővel? Mégis, nyugtalan századunkban egyre inkább szokássá vált az évtizedek szerinti korszakolás: egy korban, melynek nincs átfogó stílusiránzata, melyről azt szokás állítani, hogy már nincs művészete, csak művészek vannak, ez a művészettörténészek, a kritikusok számára olyan fogódzónak tűnik, amely megkönnyíti a jelenségek megértését és számbavételét, a lényeg megközelítését. Szinte elfogadott szlogen ma már a húszas évek művészetéről beszélni, könyvet publikálni „A művészet 1930-ban” címmel, a hatvanas, hetvenes évek művészetéről írni, sőt erről ülésszakot is rendezni.

Úgy látszik, a művészet mozgása is igazodik az évtizedekhez, mert most, a nyolcvanas évekbe lépve, századunk kilencedik évtizedét megkezdve, ismét új arculattal látszik megjelenni. Legalábbis erre enged következtetni az a kiállítás, melyet ez év kezdetén rendeztek meg Londonban „*A new Spirit of Painting*” (Új szellem a festészetben) címmel a Royal Academy of Arts-ban. Christos M. Joachimides, Norman Rosenthal és Nicholas Sarota, a kiállítás rendezői, nem is annyira új, mint inkább az utóbbi időben elhanyagolt, számba nem vett művészethez nyúltak vissza s az állandónak bizonyuló értékek publikálására vállalkoztak. Arról van ugyanis szó, hogy a hetvenes évek művészete — legalábbis az, ami ezen a címen a Dokumentán, Velenében a biennálén vagy a különféle tárlatokon látható — lemondott a totalitásról, s első sorban a festészet „vonult vissza” — látszólag sebeit nyalogatva — a nyelvi kísérletezések bátyái mögé. Most, e kiállítás rendezői azt igyekeztek bizonyítani, hogy ez a kép teljesen hamis volt. Nincs itt szó új irányzatokról, sőt még csak a legújabb képekről sem: a rendezők a festők három generációjának jeles alkotóitól választottak képeket, melyek többsége már jól ismert volt. „A kiállítás a művészet olyan helyzetét mutatja be, mely tudatosan és hangsúlyozottan a túlhaladott értékekre helyezi a hangsúlyt — egyéni alkotásra, az érthetőségre, a minőségre —, de amely éppen a megőrzendő, konzervatív momentum által a művészet helyzetét s ezen túlmenően napjaink jelentős társadalmi folyamatait érthetővé teszi és reprezentálja. Ez a látszólag konzervatív művészet ma alapjában véve haladó művészet” — írta Christos M. Joachimides. A művészek — mondja tovább — nem kívánnak többé „kvázi álláspontokat” elfoglalni: arra akarnak reagálni, ami körülöttük zajlik és ezt képek formájában kívánják visszaadni. Ismét olyan művészetről van szó, ahol a művész elsősorban magáról beszél, arról szól, hogyan érzi magát az őt körülvevő világban. A hetvenes évek művészete ugyanis, mely diadalittasan ünnepelte a fotó bevonulását a festészetbe, s amely egy extrém autonómia fogalmat értékelt túl — mint ezt a minimalizmus és egy végsőkéig vitt konzekvencia, a koncept-művészet mutatta — az avantgarde-nak egy túlzottan pozitívista értelmezésében megmutatta egy olyan beszűkített művészeti praxis határait, mely minden érzékelhetőséget nélkülözőtt és amely elvesztette minden kapcsolatát a világgal s kreatív igényeiben is stagnált.

A nagy vitát kavart kiállítás — melyet egyesek az évtized, sőt, az évszázad művészeti eseményeként, míg mások „nem új szellem, hanem régi kacatok” felkiáltással fogadtak, harmincnyolc festő mintegy másfélszáz képét mutatta be. Az új bemutatás révén a régi, hagyományos értékek is új aspektust kaptak. Szerepeltek itt Picasso öregkori művei például: róla az volt a vélemény az utóbbi időben, hogy valamikor a tizes években nagyot alkotott a kubizmussal, de azután nem sokat „tett hozzá” a művészet történetéhez. Most e művek ebben az új kontextusban új értelmezést nyertek, s e zseniális művész — épp e sorok megjelenésekor ünnepeljük szü-

letése századik évfordulóját — késői alkotásait, mint az őt körülvevő világról alkotott friss, agresszív és tekintet nélkül őszinte vallomásokat tekinthetjük. Hasonlóképpen talán egy elmúlt korszak bemutatásának tűnhet az 1908-ban született *Balthus* — főművein, melyeket a negyvenes években alkotott, statikus szobabelsőben démonikus pózba facsart mozdulatlan nőalakok jelennek meg — vagy az 1904-ben született *Jean Hélion* — az Abstraction-Création harmincas évekbeli csoportosulásának egyik főalakja — alkotásainak szerepeltetése: itt egy új érzékenység, a festészet új értelmezésének példái, ne mondjam, példaképei lettek. S a későbbiek, akik ma már a 20. század nagyjai közé sorolhatók, *Bacon*, *de Kooning*, *Matta* olyan pozíciókat hódítottak meg a festészet számára, melyeket már elveszettnek hittünk: Bacon víziói a modern világban elszigeteltté vált individuum, de Kooning absztrakt expresszionizmusa a spontán gesztus, *Matta* szürrealisztikus világa pedig az ideológiai világkonfliktusok kifejezésének specifikumai. S még olyan művészek is, akik a hatvanas évek pop-világához soroltak, tudtak ezúttal újat nyújtani: *Cy Twombly* költői naplója a privát emlékezés szféráját emelte be, míg *Andy Warhol* a hetvenes évek során festett portréival a társadalmi igenlés pozícióját, a társadalom nélküli precíz kommentálásának hadállását vállalta fel.

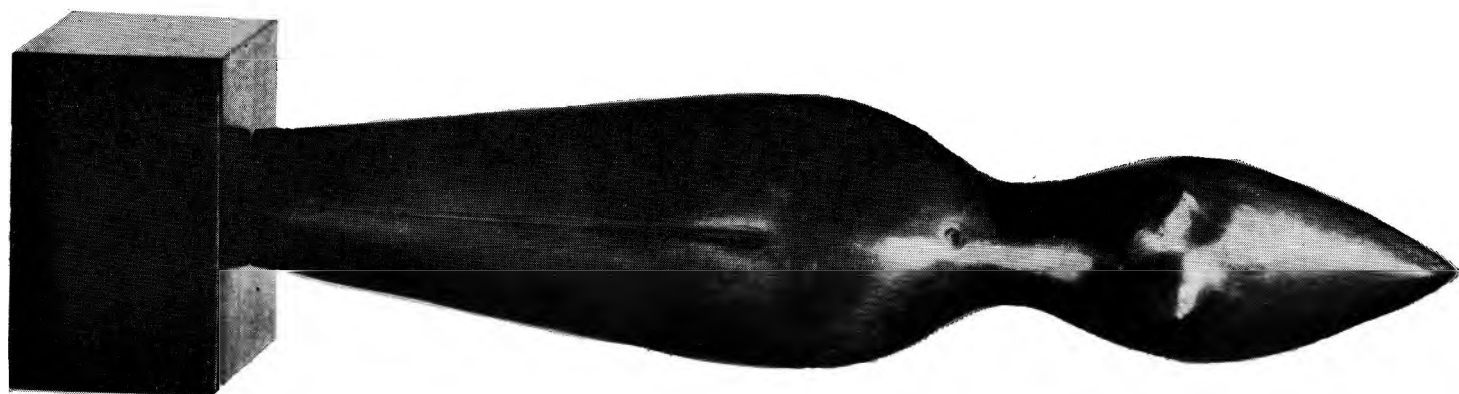
A bemutatott művészek zöme már nem fiatal: túl van negyvenedik életévén, de alkotásaikra az utolsó másfél évtized során nemigen figyeltek. Hiányzott az az érzékenység, mely ezekre a művekre, látás- és gondolkodásmódjukra ráirányította volna a figyelmet. A kiállítás, amelyet ezúttal éppen csak vázlatosan ismertethettem, de amelynek létrejötté az én véleményem szerint is igen jelentős, mert alkalmas lehet arra, hogy a művészetben mesterségesen felállított gátakat és tilalomfákat lerombolja — a látás új-régi módjának felújítását javasolja, a művészetet vissza kívánja iktatni esztétikai létjogába, s a művészeknek ismét a társadalomnak és a társadalomért felelős alkotók sorában jelöli ki a helyét.

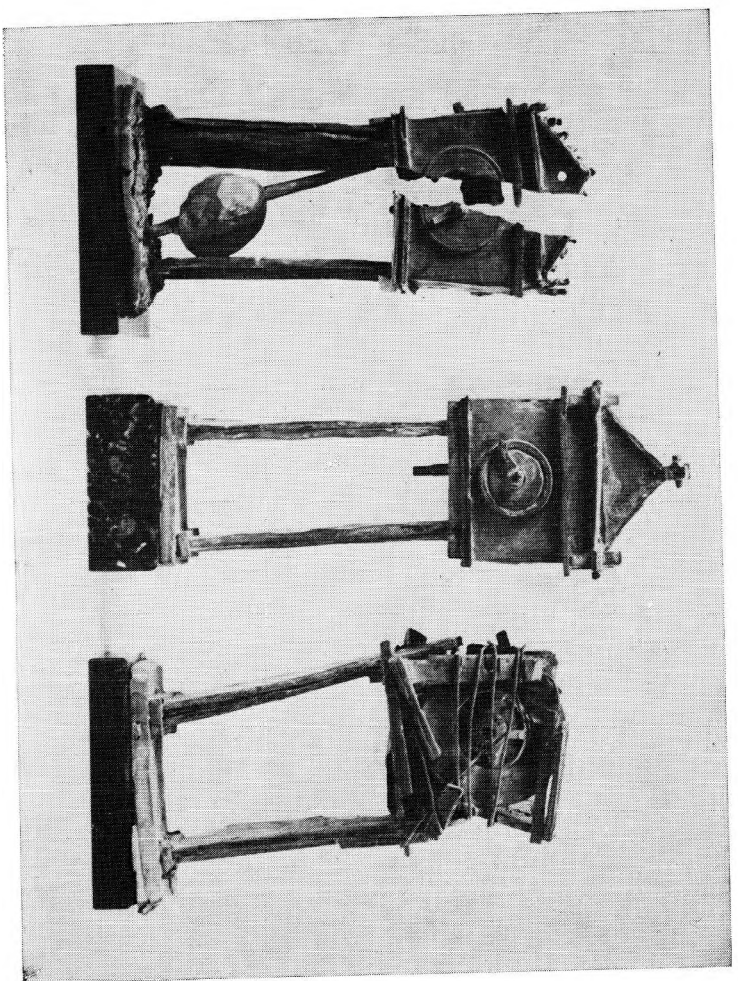
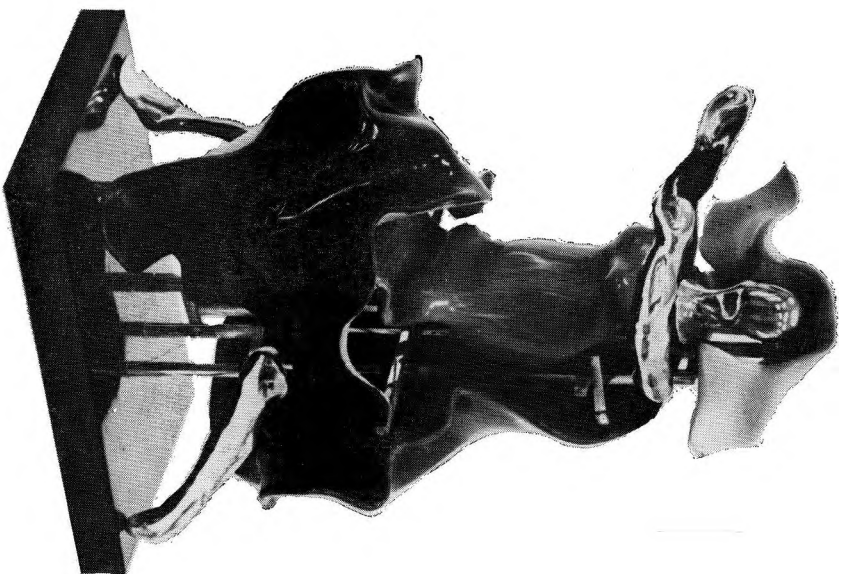
•

A kortárs művészet irányzatait és jeles alkotóit tekinti át az a heves szakmai vitákat kiváltott, Kölnben megrendezett óriási kiállítás, mely ez év júniusában nyitotta meg kapuit „*Westkunst*” (Nyugati művészet) címmel. Méreteire jellemző, hogy a kölni vásár területén mintegy 10 000 m² területen került megrendezésre, közel ezer művet mutatott be: ezeket háromszáz múzeum és magángyűjtő bocsátotta a rendezők rendelkezésére. Az előmunkálatok három esztendeig tartottak s maga a munka egészében mintegy hétmillió márkát emésztett fel. A kiállítás katalógusa a kortárs művészet vaskos kézikönyvévé sikeredett; írója, a müncheni művészetkritikus, Laszlo Glozer, így határozta meg tárgyát: „Nyugati művészet nem a politikától függő művészeti demonstráció, hanem annak a radikális művészetnek egy vitatható vezérszóba egybefoglalt meghatározása, amelyről egyébként különféle mellékneveken, mint avantgarde-művészetről szokás beszélni”. Jelzi ezt a kiállítás alcíme is: „Kortárs művészet 1939-től”. Az időpont megválasztását a szerző azzal indokolja, hogy a második világháború kitörésével a modern művészet klasszikus szakasza véget ért, s egy második periódus bontakozott ki, mely egészen napjainkig tart.

Természetesen nem kívánom részletesen ismertetni a kiállítás anyagát, erre nincs is mód: a katalógus közel négyszáz oldalas terjedelme is mutatja a bemutatott anyag méreteit. Inkább néhány olyan jellegzetes momentumot szeretnék kiemelni, mely talán nem eléggé köztudott. A történelmi folyamatot a szerző négy fejezetbe tagolja, a mindig „elnyűhetetlen” művészi jelenségekre redukálva azt. Kezdi „az 1939-es panorámával”, ehhez csatlakozik a háborús korszak a maga különleges adottságaival, majd áttérve az absztrakció speciális ágazataira (tasizmus, informel, akció-festészet, lírikus és geometrikus absztrakció), a neo-dadaizmus, a décollage, az új realizmus, monochromizmus, színmező-piktúra és a pop-art irányzataira, tovább a minimal-art, a koncept, az arte povera és a land art, a happening és a performance pszichikai önábrázolásával végzi.

Megindító látni, hogy a művészet klasszikusai közt milyen megdöbbenést kel-

tett a háború. Tanguy képében „Az emberiség megsemmisítése” sejlik fel, Chagall „Fehér keresztfeszítés”-t festett, majd egy évvel később megfestette önarcképét „A festő mint megfeszített” című akvarellen, Daliban „A holdfény és lenyugvó nap filozófiája” sejlett fel, Picasso „Macska és madár” agresszív egymásnak ugrásáról szól és Paul Klee „Széttört labirintus”-t lát. Konkréten a háború előtti szituációra vonatkozik Kokoschka „Vörös tojás”-a, a müncheni egyezmény allegóriája, Hitler, Mussolini, a brit oroszán és a francia macska figurájával az égő Prága előtt. A képekben nincs semmi formailag közös — de azonos az életérzés, ami létrehozta őket.

Bemutatja a kiállítás a náciizmus elől menekülni kényszerülő művészeket, a külső és a „belső” emigrációba kényszerült alkotókat: Kandinszky párizsi képeit, Klee „Eidola” sorozatának huszonekét lapját és más késői műveit, ezt az elemi szimbolikus és jelbeszédet, melyekben a múlt varázsigejeként ironikusan szól a jelenről; Max Beckmann amszterdami képeit, köztük a nagyszerű „Színészek” triptichont (1941/42): mikor a náci megszállta városban a festési tilalom parancsa alatt titokban dolgozott tovább, akkor írta e megrendítő sorokat: „Végre jó a Színészek középső képe, remélem, be tudom fejezni. De egyébként — mire is várunk?” Láthattuk Picasso megszállás alatt készült műveit — a művész végig Párizsban maradt a megszállás alatt — melyeket első ízben 1944-ben a Salon d'Automne mutathatott be; s a New York-i emigráció alkotásait, Mondrian, Miro, Léger, Moholy-Nagy, Max Ernst, Duchamp, Masson és Matta műveit, amelyek olyan nagy befolyással voltak a korabeli amerikai művészeti életre. Minden bizonnyal nekik is volt köszönhető, hogy a háború után Párizs helyét New York foglalta el a képzőművészeti életben.

Az informel alakulásának nagyszerű együttesét adja a kiállítás a „Párizs 1944–51” szekcióban: Fautrier Tuszok sorozatának elmosódott „arcai”, amint a Párizs falainál kivégzetteket idézik, Dubuffet „nyers művészetének” ironikus-spröd alakjai, Wols geológiai struktúrái pókhálófinomságú vonalrendszerükkel, a COBRA (Koppenhága—Brüsszel—Amszterdam nevéből rövidítve) csoport alkotásait, melyek az absztrakt-expresszionizmus zászlóvivői voltak Európában. 1949-ben új korszak kezdetét jelölhetjük: ekkor fogott hozzá Lucio Fontana, hogy papírt perforáljon. Egy évtized alatt eljutott oda, hogy monokróm befestett vásznakát átlukasszon és felhasítson, ezzel megkérdőjelezve a táblaképet: alkotásain ugyanis a kép valós téri kommunikációvá vált. A festészettel párhuzamosan a plasztika is kialakította a maga elvont formanyelvét. Jól kitűnt ez az „Ismeretlen politikai fogoly emlékművének” pályázatán, melynek anyagát most — makettekben — felidézi a látlat. A pályázatot a londoni Institute of Contemporary Arts megbízásából bonyolították le, s azon a kortárs szobrászat vezető művészei vettek részt: Max Bill, Reg Butler (az első díj nyertese), Lynn Chadwick, Pietro Consagra, Etienne Martin, Barbara Hepworth, Eduardo Paolozzi, Nicolas Schoeffler, Theodore Roszak és mások.

Amerika hozzájárulását a kortárs művészet alakulásához Jackson Pollock „dripping” (csöpögtetős, folyatós) módszere, Sam Francis színfolytatásai, Willem de Kooning expresszív figurái, Barnett Newman és Mark Rothko meditativ színmezői, Jasper Johns szám- és céltábla-képei és Cy Twomblynak a házfalakra írt sgrafittokra emlékeztető skripturális jelei képviselték, valamint a német emigráns Hans Hofmann expresszív művészete: generációk tanítómesterének alkotásait végre ez a kiállítás tette az őt megillető helyre.

Az ötvenes évek második felétől kezdődik az a folyamat, melyet Glozer „A képből kilépés művészetének” nevez: a fent már említett Fontana is ide sorolható. Ez az alkotómódszer a festészet és a valós tárgyak összekapcsolásának módozatait mutatja be, mely végül is szabadon álló tárgyakhoz vezetett. Eklatáns példája ennek Rauschenberg különböző anyagokból realizált „Monogram” című szobra, egy kecske karikában. Ugyanezt a stílust „alkalmazták” a párizsi collage-készítők, Hains széttépett plakátjaival — plakátmontázsok —, Villéglé, Rotella és Dufrên — az 1961-ben alakult „Új realista” csoport tagjai, akik a francia kritikus, Pierre Restany kijelentése szerint „a szociológiai valóságot minden polemikus szándék nélkül kívánják regisztrálni”: ezalatt az amerikai és angol pop-arttal párhuzamos művészet értendő. A pop azután bőségesen volt képviselve, például Claes Oldenburg „Store” (az üzlet) című

„szobor”-sorozatának 53 darabja volt kiállítva (olyanok, mint a Szabadságszobor-szuvenir, Két gyűrű, Fekete női cipő, Tükrötjás serpenyőben stb.); George Segal életnagyságú alakjai és environmentjei, melyek „befagyott” happeningként hatnak.

Joseph Beuys tárgymaradványai, Georg Baselitz fejre állított motívumú expresszionista képei (ez talán a képbe való visszalépést kívánja jelenteni?) zárták az 1969-es dátummal határolt kiállítást; ehhez még mintegy záróképként Rudolf Zwirner kölni galériatulajdonos 34 művet bemutató részlege csatlakozott „Ma” címmel, amelyen a mai művészet alkotóit mutatta be. Ez volt talán a kiállítás egyik legvitathatóbb része, jöllehet a tárlat egésze láttán is támadnak hiányérzeteink. Sem Glozer, sem a kiállítás koncepciójáért felelős Marcel Baumgartner és Kasper Koenig nem tud mit kezdeni a realista irányzatokkal, még a szürrealizmussal sem, de a fantasztikus, a fotorealizmus is idegen tőlük, nem is szólva a szocialista realizmusról. Így azután olyan alkotók maradtak ki az áttekintésből — csak egyet-kettőt említve —, mint Kitaj, Konrad Klapheck, Staack és Guttuso.

*

Hetedik alkalommal került az idén megrendezésre Pécsen a *Kisplasztikai Biennálé*. Ha a legutóbbiról, ezelőtt két évvel, azt írhattam — hadd idézzem saját magamat —, hogy az általa „nyújtott kép töredékes, semmiképpen sem tekinthető teljesnek”, s jelentősége elsősorban a képzőművészet nyelvi megújulását áttekintő művek bemutatásában rejlik, az idei bemutatkozás egészen más arculatot mutat. Kevésbé uralkodik a megújulás és megújítás szelleme a seregszemlén, sőt, azt mondhatnók, hogy amit e téren láthatunk, már-már kezdi — csak látszólagos ellentmondás — az akadémizmus jegyeit felöltöni. Ezzel szemben viszonylagos teljességre törekvésével, sokrétűségével — amennyire lehet — teljes és hű képet törekszik adni a hazai plasztikai törekvésekről s nem a rendezőkön múlt, hogy ez csak részben valósulhatott meg: a ki-küldött 540 meghívóból csak 130-an jelentkeztek, s végül is 92 művész alkotásai szerepelnek a tárlaton: néhány nagyszerű újdonsággal is szolgálva, felkelti az érdeklődést, ugyanakkor azzal, hogy az idősebb mesterek és fiatal alkotók munkásságát egyaránt bemutatja, bizonyos mértékig történeti áttekintést is ad. Képet ad egyúttal a plasztika, a téralkotó művészet jelen helyzetéről is, mert „festők” és „keramikuskok” (*Schrammel Imre, Polgár Ildikó, Keserű Ilona, Barabás Márton*), egyaránt jelen vannak, valamint figuratív műveket alkotók éppen úgy szerepelnek, mint a szituációt létrehozók. Nem túlzás tehát azt mondani, hogy az idei biennálé évek óta a legjobb szobrászati bemutatkozás — messze sikeresebb, mint a Történeti Múzeum hasonló jellegű kiállítása volt — friss szellemű, s mindehhez ráadásul — *Aknai Tamás* jóvoltából — ele-gánsan is rendezett.

Néhány nagyszerű alkotás — lehetne azon vitatkozni, vajon ezek a remekmű kategóriájába sorolhatók-e? — hívja fel magára elsősorban a figyelmet. Ezek közt is első helyen kell említeni *Berczeller Rezső* Mozdulat című szobrát. A kitűnő, sokáig méltatlanul mellőzött alkotó, mint önvallomásában írja, „olyan szerkezeti és formai megoldásokra törekszem, amelyek alkalmasak lennének a korunkban jelentkező, újra meg újra felbukkanó, általános jellegű »drámai« történések — »kifejezések« — megmutatására... igyekeztem a világot »szerkesztő« erőösszefüggések »egyszerűségét«... jelezni”. Ez a konstruktivista szellemű hitvallás jegyében fogant tevékenység többek közt már a nagyatádi szobrásztelepen is nagyszerű művet hívott életre. Ezúttal a szerkezetes vázra felrakott, kisméretű, műanyagból kimunkált színes hullámzó felületek egyszerre „ábrázolják” a testet és a vétagokat és „sejtetik” a részleteket, s a vörös—kék—zöld színben pompázó konstrukció egyidejűleg játékos és drámai. *Kiss Nagy András* műveit egyik legutóbbi krónikában méltattam nagy kiállítása alkalmából — nem igen tudok új elismerő jelzőket találni kitűnő Kis harcos című, öt elemből álló plasztikai sorozatához, amelyek a héj és a kubisztikusan fogalmazott tömeg kapcsolatáról szólnak. Ismét megragad groteszk bájjával és humorával *Lóránt Zsuzsa*: kiben ne tolnának fel az emlékek Vernissage című, színesre festett, a megnyitón parádésra öltözött, macskájukat is magukkal hozó sznob „műpártolók” kom-

pozíciója láttán? S nem az-e a művész célja és legnagyobb öröme, ha mondanivalója, melyet saját plasztikai nyelvén és önnön eszközeivel mond el, megértőkre talál? Szinte tárgyyszerű objektivitással, részvétlen hidegséggel bemutatott figurái ezt érik el. S már epigonja is támadt *Incze Judit* személyében! Ezerszer fenyegetett világunk, félelemmel teljes jövőnk vízióját vetítik elénk *Schrammel Imre* madarai: agyaglapokba égetett madár-csontvázai mementók, Hiroshima és Nagaszaki fotókról ismert égett csontvázaihoz hasonlatos, azokra emlékeztető, katarzist okozó döbbenetes alkotások. S a nagyszerű művek közé kell sorolnunk *Vigh Tamás*nak Rozgonyi Iván verseihez készült — nem először látott, de a jót és szépet szívesen nézzük többször is — hasított, térben megmozgatott érmeit csak úgy, mint *Vilt Tibor*, *Borsos Miklós* és *Makrisz Agamennon* szobrait vagy *Asszonyi Tamás* Három tondóját.

Külön csoportot alkotnak — a rendezés is együtt tartotta őket — a neo-konstruktivizmus és a minimal art csoportjához tartozó, abból elágazó művészeti tendenciák. Sok bennük a dējā vu, az ismétlés. Mindenképpen kiemelkedik közülük *Nádler István* Malevics emlékére című háromrészes kompozíciója, melyet fotoszekvencia egészít ki: e mű a szuprematista alkotó legfontosabb motívumának a metamorfózisával nem csupán az egyetemes művészet egyik legnagyobb alkotójának kíván emléket állítani, de magának a motívumnak, a keresztnek történelmien sokrétű értelmezésére is épít. *Gulyás Gyula* Dunaújvárosban készült A szobrászat etalonja című, két egyenlő elemből, acélból és plexiből épített alkotása formájával és anyagával egyaránt a befejezettséget, az állandóságot és a nyugalmat sugallja, szöges ellentétben a bennünket a világban körülvevő káosszal. *Friedrich Ferenc* már a dunaújvárosi szimpozionon kitűnt szabatos és átgondolt alkotásaival: ezúttal a kocka struktúrájának feltárásával épített szigorúan végiggondolt, mérlegelt, precíz művet.

Borsos Miklós mondta egy alkalommal, hogy ő egész életén át egy művet készített. E sorba azonban nemcsak ő, hanem több művész is sorolható: *Váró Márton* hullámzó, ritmikusan tagolt felületekkel határolt tömegei, a nagyszerű *Keserű Ilona* tömeget kifejező színsávjaival, *Tornay Endre András* a népművészet világában gyökerező fa-plasztikái, *Polgár Ildikó* csíkos konstrukciói, *Bencsik István* artisztikus, simára csiszolt fa-kompozíciói.

Vizonylag ritkán jelentkezik kiállításon *Bors István*. Plasztikai etikus töltésűek: kvázi-cimerből komponált formái a hatalom és a vezetettek kapcsolatait, viszonyát feszegetik mély emberi-művészi felelősségérzéssel; ezúttal bemutatott munkái azonban sajnos, nem mind egyformán magas hőfokon teszik ezt. *Swierkiewicz Róbert* Ars poeticaja is — három fej — a művész társadalom iránti felelősségének újabban mintha viszonylag kevesebbet hangoztatott, nem mindenkit egyformán megmozgató kötelezettségéről beszél. *Gellér B. István* a Növekvő város helyszínrájában és a Törvények gúlájában egy nagyobb egység elemeit mutatta be.

A kiállításnak a kisplasztikáról adott képét néhány szép érem teszi teljessé.

A KISPLASZTIKÁRÓL

A *Jelenkor* már több ízben alkalmat adott arra, hogy a kortárs művészet fontos műfaji kérdéseiről szó essék. Az V. budapesti nemzetközi kislasztikai kiállítás és közvetlen visszhangja, különösen a kiállítás megnyitását követő nemzetközi vita (melynek anyaga publikálásra is kerül) több irányban is árnyalja a kislasztika műfajának értelmezését. A vitán is kiviláglott, hogy egy műfaji elnevezés vagy jelölés (ez esetben a kislasztikáé) más-más jelentést fedhet a különböző országokban, attól függően, hogy milyen szerepe volt az adott műfajnak a különböző nemzeti művészetekben, vagy kialakulásuk előzményeiben.

E problémákkal – a szóhasználat és a fordítás szintjén – már az 1971-es első budapesti seregszemle előtt is küszködtünk. A mi számunkra egyértelmű a kislasztika terminus, azzá lett a magyar művészettörténet folyamán, különösen a két világháború közötti szobrászat fejlődése nyomán. Szó szerinti és tartalmilag is pontos megfelelője csak a német nyelvben van (Kleinplastik), míg a franciaországi művészeti fejlődés során nem alakult ki maga a fogalom; a „petite sculpture” szó szerinti fordítása nem fed műfajt, a franciaságból „sculpture de petit format” (kisméretű szobor) pedig csak méretre utal. Ez utóbbi vonatkozik az orosz „мелкая пластика” szóhasználatra is; annál figyelemreméltóbb jelenség, amit szovjet művészettörténészek többször is szóvá tettek, hogy a budapesti seregszemlék észrevehető nyomot hagytak a szovjet szobrászatban: tudatosodni kezdett a kislasztika műfajában rejlő lehetőség, összhangban és kölcsönhatásban azzal a szobrászati folyamattal, melynek fő vonulatait a Szovjetunióban a nagyplasztika élte. A legváltozatosabb és legárnyaltabb jelölést az olasz nyelv használja. A reneszánsz óta hagyományozódott a kisbronz, a „bronzetto” elnevezés, ezen túl megkülönböztetnek kisméretű szobrot (piccola scultura), kislasztikát (piccola plastica) stb., amint arról az említett műcsarnoki vitán is tájékozódhattunk.

Egy több nyelvű szakszótár majdnem annyira kínlódná a kislasztika-címszóval, mint az iparművészetével, amely utóbbinak alig-alig van más nyelven pontos megfelelője. Illetve, ha szó szerint lefordítanánk magyarra a másutt használatos terminusokat, azoknak igencsak eltérő jelentésük lenne: Kunstgewerbe, arte decorativa, arti minori, arts décoratifs, prikladnoe iskusztvo stb. (Más kérdés, hogy maga az iparművészet-fogalom sem tekinthető egyértelműnek.) Azért kockáztattam meg ezt a kis kitérőt az iparművészet terminus jóval ellentmondóbb terepére, hogy eleve elhatároljam magam olyan nyíltabban-burkoltabban pedzett hazai vélekedésektől, miszerint: ha a kislasztika nem definiálható nemzetközileg egyértelműen, minek a valóban nagy anyagi áldozatvállalást és erőt igénybe vevő budapesti nemzetközi seregszemle. Az eddigi öt kiállítás (biennálé, majd triennálé) világosan bizonyítja a műfaj folytonos változását, növekvő nemzetközi fontosságát, s így létjogosultságát is.

A részvételi szabályzat csak mérethatárokat köthet ki: maximum nyolcvan centis magasság, fél négyzetméteres alapterület. Viszont nem minden kislasztika, ami a mérethatárokon belül van. Mert abba belefér az emlékmű terve vagy az építészeti makett, az ipari formaterv modellje vagy a portré. És mindenképpen „befér” az érem, amely például az újabb magyar vagy a lengyel szobrászatban egyre többféle, a kislasztikába átcsapó variánst is létrehoz, míg például az olasz szobrászatban alig lépi túl a hagyományos emlékérem vagy akár a pénzérme körét és funkcióját.

Célszerű lenne persze azt elemezni, hogy mi miért tartozik a kislasztika körébe, hogyan alakult a kislasztika kölcsönhatása a többi szobrászati ággal és műfajjal,

miért indokolt éppen a magyar művészetben a kisplasztika hangsúlyozott számon tartása, különös tekintettel a sajátos művészettörténeti előzményekre. (Egy 1948-as kritika állapította meg: a felszabadulás előtt szobrászaink csak fél méteren alul fejezhették ki gondolataikat.) De mert már többször foglalkoztam írásban is ezekkel a kérdésekkel, most inkább azt próbálom körüljárni, hogy az öt budapesti nemzetközi kiállítás tanulságai szerint hogyan ítéltető meg egyfelől a mérethatáron belüli plasztikai gondolkodásnak, másfelől a műfaj értelmezésének a nemzetközi változása.

Olyan nemzeti művészetekben, ahol a történeti előzmények során nem alakult ki szükségszerűen a méret szerinti tartalmi-funkcionális különválás (mint nálunk a XX. század első felében és különösen a két háború között), a kis mérethatárokon belül nem körvonalazódott önálló műfaj, és ebből a szempontból mindegy, hogy negyven, ötven vagy nyolcvan centi a felső határ; az általános méretbeli mérce az életnagyság, illetve az attól lefelé vagy felfelé való eltérés. A kis méret inkább a különböző plasztikai megoldások kísérleti, esetleg javaslattevő terepét jelentette, s nem termékenyítő kényszert arra, hogy a tartalmilag monumentális mondanivalót, más lehetőség híján, kis méretben oldják meg.

A budapesti nemzetközi kiállításokon eleinte (1971-es, 1973-as, 1975-ös biennálék) szembeszökő volt a mérethez való külsőségs igazodás, a maximált méret tiszteletben tartásával küldtek be design modelleket és térplasztikai terveket, nagyméretű szobrok makettjeit stb. Az 1978-as, 1981-es triennálékban már érezhetőbb volt a résztvevők törekvése arra, hogy a mérethatárokon belüli sajátos kommunikációs lehetőségeket keressék és mutassák be. Úgy tűnik, az új törekvések többsége figuratív jellegű, de a rutinosabb nonfiguratív munkák is elmélyültebbek: általános tendencia a minél nyilvánvalóbb emberközpontúság. A kritikák tanúsága szerint is fontos mozzanat, hogy fokozatosan ritkultak, majd el is maradtak azok a kis méreten belüli formaalkotások, amelyek tárgyértelmezési önkénye már művészetén kívüli terepre vezet. És, ha nem is maradtak el, de ritkultak azok a térformáló javaslatok, amelyek – mérethatáron belül ugyan – voltaképpen városképi egységek, sőt tájegységek formálását, tervezését célozták meg.

A kiállítások egymásutánjában az is szembeötlő, hogy egyre kevesebb a szorosabban vett design-javaslat és a díszítő jellegű térforma kezdeményezése. Némelyik művész ugyan irigylésre méltó technikai bravúrral, technológiai rafinériával oldotta meg – mérethatáron belül – a voltaképpen köztérre vagy belső térbe szánt, nagyméretű alkotás modelljét; feltehetően nagyobb visszhangot váltott volna ki korábban, a díszítőszobrászati, térplasztikai jellegű munkák nagyobb versenyében, mint most, amikor a kisplasztika „intim szféra” jellegéből adódó lehetőségek bontakoztak ki hangsúlyosabban.

Számomra különösen zavaró volt, főként az 1978-as triennálé kapcsán, a hazai kritikának az a többször hangoztatott vélekedése, miszerint a budapesti nemzetközi kiállítás „középszerűsége”, „átlagos színvonala” a rendezvény budapesti létével függne össze, vagyis hogy hozzánk eleve „átlagot” küldenének a résztvevők. Igaz, a részvételi felhívást külképviseleteink közvetítik, s a jelentkező országok művészeti életük sajátosságai, jellege szerint döntenek el, hogy ki végzi a válogatást: művészeti szövetség, múzeum, kiállítási intézmény vagy egyszeri (többszöri) alkalomra kijelölt biztos; a Budapest-Műcsarnok végállomás minden bizonnyal elejét veheti az antiművészet szélsőségeinek (habár eleinte ez sem volt érezhető), és nyilvánvalóan animálhatja az újfajta közlés, kifejezés lehetőségeinek a bizonygatását, amire különösen az utolsó két kiállítás a példa. Az 1978 óta meghirdetett, igencsak tágra értelmezhető kerettéma, az „egyén és közösség”, ugyancsak arra ösztönöz, hogy a különböző országokból a művészek közlöképeségének intenzitása szerint válogassák az anyagot. De ha a budapesti kiállítás nem nyújtana is mást vagy többet a magas szintű nemzetközi átlagnál, az is dicséretére válik, és nem jogosít elmarasztalásra. Az utóbbi években más nemzetközi seregszemle sem szolgál művészettörténeti mértékű újdonságokkal, az egyetemes visszhanggal számoló velencei, kasseli programok nyomán sem esik szó „szenzációkról”. A képzőművészeti válfajok világszerte

az erőgyűjtés szimptomáit sejtetik, s a mindent megtagadó antiművészet elméleteivel szembeszegezik a mind nagyvonalúbb és tudatosabb kommunikációs szándékot.

Igen bonyolult folyamatnak lehetünk a tanúi, amelynek ugyan kitapinthatók a főbb komponensei, de minden általánosítási szándék még szükségképpen megreked a jelenségek regisztrálásának szintjén. Ez is elegendő azonban ahhoz, hogy megértsük a növekvő nemzetközi érdeklődést a kisplasztika (vagy akár a kisméretű szobor) iránt. Mert noha a műfaj-jelleg nem méreten múlik, de adott mérethatáron belül a szobrászat sajátos materiális kötöttségei miatt is könnyebb „mozogni”, újat keresni, eljutni a kísérletől a megoldásig. Gondolatok sokasága ölt plasztikai formát a kis méretben, majd onnan kilépve, tartalmilag-formailag átalakulva valósulhat meg nagy méretben, vagyis a kisplasztika műfajilag is adott intim szférájából kiindulva találja meg az utat az állandó nyilvánosságig.

A lehetőségek azonban nemcsak azért kötetlenebbek, tágabbak, mert kis méretben csekélyebb az anyagi ráfordítás, vagy mert az alkotás megszületése nem függ megbízástól, pályázattól, annak kimenetelétől. Igen fontos a már többször említett intim szféra, amelynek szól és amelyben hat. A művész jóval nagyobb tartalmi-tematikai, hangulati-érzelmi skálát fog át, mint az állandó nyilvánosságra kerülő munkák megalkotásakor. S ez nemcsak nálunk van így, hanem minden országban. Az állandó nyilvánosságra (közterre, épületre, épületbe) kerülő alkotás valamiképpen mindig reprezentációs célt szolgál, akkor is, ha viszonylag közvetlenül fejez ki eszmét, akkor is, ha hangsúlyosabban vagy alárendeltebben díszíti, tagolja, súlypontozza a környezetet. Az egyéni emberi feszültségnek, vívódásnak, humorérzéknek, problémalátásnak, válaszkérésnek az a hatalmas érzelmi skálája, amely ma a művészt foglalkoztatja, csak részben juthat szóhoz olyan alkotásokban, műfajokban, amelyek az állandó nyilvánosságnak szólnak. A szobrászatban a kisplasztika az, ahol mindez árnyaltan hangot kaphat, ezért szembeszökőbb itt nemzetközileg is az újat keresés, és ennek folyamatos figyelésére, kitapintására ad alkalmat a legnagyobb mai nemzetközi szobrászati rendezvény, a budapesti triennálé. A műfaj sajátosságaiból adódik, hogy híján van a látványos „kitöréseknek”, de ez nem csökkenti jelentőségét az összművészeti fejlődésben.

A nagyplasztika, kisplasztika, érem stb. mind termékenyebb kölcsönhatásának lehetőségét bizonyítja az újabb magyar művészet invenciózus gazdagsága, sokoldalúsága. Feltételezem, hogy ez nem csak hazai sajátosság, de más ország művészetét aligha ismerhetjük meg annyira, hogy a legújabb szobrászattörténetről ilyen fokon képet kapjunk. Ehhez nem elég néhány kiállítást látni, könyvet, folyóiratot olvasni, hanem egy-egy országot végigjárva kellene látni az emlékműveket, egyéb köztéri szobrokat, épületdíszítő plasztikákat. Nálunk, az ország mérete miatt, a mai szobrászatra specializálódó külföldi művészettörténész is könnyebben tud képet alkotni e folyamatról. Talán nem szerénytelenség elhinni másoknak azt, amit mi magunk is láthatunk, hogy a magyar szobrászat a jelenkorban és különösen a hatvanas-hetvenes években nagyot alkotott.

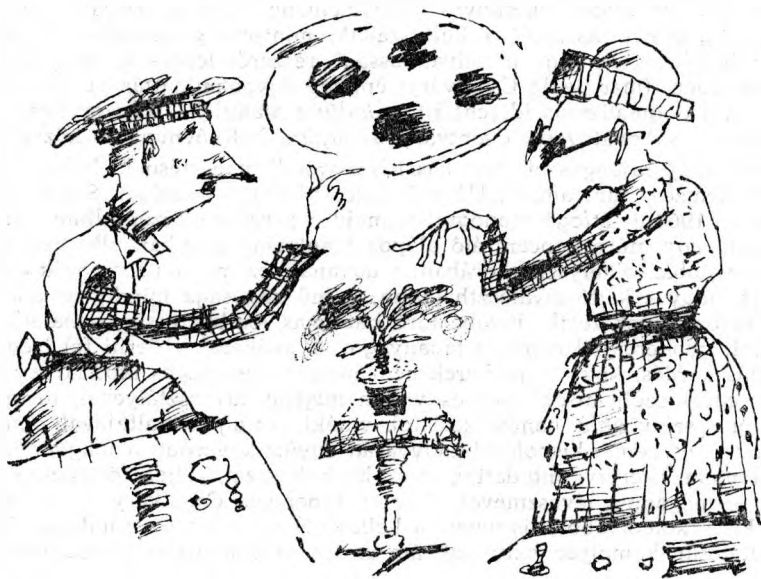
Perdöntő érveléssel szolgál és műfajtörténetileg is egyetemes fontosságú vonulatot példáz az idei műcsarnoki triennálén Schaár Erzsébetnek a seregszemlét bevezető emlékkiállítás. Schaár egyébként még életében szerepelt az első nemzetközi kiállításán (1971), de nem lett díjazott. Aligha lehetne ma már rekonstruálni az okokat, amiért a nemzetközi zsűri akkor nem figyelt fel rá jobban, hiszen már akkor is az egyik nemzetközileg leginkább számon tartott magyar művész volt. Igaz, kis válogatás ritkán lehet annyira meggyőző, mint nagy lélegzetű életmű-kép, de itt-ott, Európa-szerte, néhány kiállított munkájára is nagyon odafigyeltünk, s a művészet érzékeny szellemű és szemű kezdeményezőjét, a szobrászat közlési lehetőségeinek megújítóját látták meg benne.

Lehet, hogy a Schaár-emlékkiállítás „nem tett jót” az idei triennálénak. Az 1975-ben elhunyt művész nem a múlt vagy a közelmúlt hagyományát idézi fel, mint a legtöbb eddigi bevezető emlékkiállítás, hanem a jelenről, a máról szól. A nyitó terem Schaár-oeuvrejének nagy lélegzetvétele mellett óhatatlanul árnyékba szorul a négy-négy alkotásával jelen levő közel száz művész, az új közlendők kifejezése

dadogónak, a járt út követése rutinosnak hathat. A Schaár-mérce túlságosan magas, a legjobb nemzetközi keresztmetszethez mérten is. De éppen itt bontakozik ki az eddigi kérdések lényege. Az, hogy mire képes a kis méretre koncipiált szobrászati mondanivaló (vagyis a kisplasztika), és hogyan árnyalódik, változik ez a mondanivaló a nagyobb méretben; hogyan tágult ki Schaár Erzsébet munkáiban a korábbi felfogás szerinti szobrászati tér, hogyan lett tartalmi mozzanat, sőt, téma, a belső és a külső tér összekapcsolása-szétválasztása, megannyi aktuális érzést fejezve ki, tragédiát, történelmi ítéletet, harmonia-vágyat, nosztalgiát. S a nagyobb méretű szobrok tömörítik a néha csapongó érzelmeket, kiszűrődik az, ami esetlegessé válhat és ami kis méretben korántsem volt esetleges; a szobor arra kényszeríti a nézőt, hogy meglássa benne az egyéni lét kordokumentumát.

A kis és a nagy méret e kölcsönhatása jellemzi szobrászatunk fő vonulatait, függetlenül attól, hogy összetevői egyazon művész munkásságában lehetők-e fel, vagy sem. A legnagyobbak közül is csak kevesen vannak, akiknek oeuvre-jében ennyire világosan lenne követhető az egymásból épülés, a gondolati és formai hatás-visszahatás. Kitűnő szobrászok vannak, akik kisplasztikát is, emlékművet is létrehoznak, de ezek egymástól független alkotói, gondolati folyamatokat tudnak maguk mögött; ha mégis „átnő” nagyplasztikába a kisméretű munkára koncipiált terv, többnyire léptékesztés okozta fiaskóval állunk szemben.

Ismétlem: a méret önmagában nem műfaji meghatározó. De megszabja azt, hogy az alkotás milyen körülmények között tud hatni, hogyan kerülhetünk kapcsolatba vele, hogyan nézhetjük; ez határozza meg gyakorlati társadalmi funkcióját, ami viszont már műfaji jellemző. A kisplasztikának a maga választott mérethatárán belül kell zárt és megoldott alkotásnak lennie, így lehet tartalmilag, tematikailag, formailag nyitott (akár úgy, mint Schaár Erzsébet „nyitott” ablakai, ajtóai, akár másképpen); a kisplasztika nem vázlat vagy terv, nem nagy szobrok javaslata és nem is modellje egyéb plasztikus formáknak. Gazdagítja a képi gondolkodást és kultúrát, tágtítja az egész képzőművészet közlökéességét, de nem egyszerűen azzal, ami kis méretben plasztikai formaként létrehozható, hanem azzal, amit a maga műfaján belül tartalmilag-formailag meg tud oldani.

MINTASZERŰ MŰELEMZÉS

Németh Lajos: *Baalbek*

Nincs műélvezet műelemzés nélkül. De nincs művészettörténet, sőt kritika sem, még kevésbé esztétika. Mégis: nincs még egy ilyen elhanyagolt műfaja a művészetekkel foglalkozó szakirodalomnak. Túlságosan iskolásnak tartják — de hiszen iskolában is alig kerül rá sor, a tankönyvekből is hiányzik az alaposabb elemzés (irodalomban éppúgy, mint képzőművészetben vagy zenében), a művészeti ismeretterjesztésben is csak elvétve, előadók partizán tevékenységében bukkan föl — nyomtatásban alig jelenik meg ilyesmi. A Képzőművészeti Alap Kiadó vállalata nyolc évvel ezelőtt elindított egy műelemzési sorozatot — egypár mű után megbukott: nem volt rá igény... Most újra próbálkoznak, s kíváncsian várjuk az eredményt. Mármint azt, hogy közönség és szakma miként fogadja ezt az első fecskét, amelynek megjelenése önmagában is eredmény. Ha pedig elolvassuk, megállapíthatjuk, hogy a fogadtatás voltaképpen közömbös is: úttörő, s összefoglaló, önmagában szellemi fegyvertény ez a mű, amelynek első közzététele épp a *Jelenkor* érdeme: Németh Lajosnak Csontváry 1906-os Baalbek-jéről írott tanulmányát a mostani fogadtatástól függetlenül helyére teszi majd az idő, mert immár a művészetről szóló magyar művek sorában állandó hely illeti meg.

Úttörő és összegzés — mondtuk s ez annál fontosabb, mert alighanem legnagyobb festőművés�ünkéről van szó. Egy-két évtizeddel ezelőtt még közönség és művészettörténészek szinte mind egyetértettek abban, hogy a legelső magyar festő Munkácsy, legföljebb (halkan) Szinyei emlegettük még mellette, aztán mindinkább Rippl-Rónai-t, majd ötödfél évszázadot visszalépve M. S. mestert, akinek magyarságára azonban voltaképpen nincs bizonyíték. De velük együtt, a kommunista párt II. kerületi kiállítása, 1946 óta egyre emelkedőben van Csontváry Kosztka Tivadar csillaga, s egy-egy olyan tekintélyes ellenvélemény, mint a Bernáth Aurélé inkább ráterelte a figyelmet, használt a kultuszának, mintsem gyengítette azt. Mert mint minden, a beérkezettek vagy a „hivatalosság” részéről lebecsült, vagy éppen tiltott nagyság esetében, (már pedig Csontváryt éppúgy agyonhallgatták volna a két háború között, mint a dogmatizmus idején) itt is *kultusz* alakul ki, sokszor túlzó, egészségtelen rajongás, s hovatovább Csontváry *divatjától* kell óvnunk a közvéleményt...

A divat vagy rajongás ui. sose használ a valódi megértésnek. Ehhez kell a megértetés, az elemzés, mint amivel Németh Lajos új könyve szolgál. Sokat segített már az első is, az 1964-es átfogó monográfia, majd a páratlanul szép album több kiadása — a mostani *egy* műre koncentráló alapos tanulmány azonban alkalmas arra, hogy Csontváryt valóban elhelyezze korában, s ugyanakkor megmutassa örök értékeit, végeztesse azt, hogy a kettő elválaszthatatlan: a mű nagysága mindig az adott korban, s társadalmában gyökerezik, jövőbe törő hatalmas lombja pedig láthatatlan mélységekbe hatolt gyökerekből meríti a tápanyagot. E gyökereket deríti fel Németh tanulmánya. Más kérdés, hogy a gyökerek nem mindig egészséges táptalajba nyúlnak — Csontváry egész szellemisége azonos volt a magyar úri osztályával, mégpedig nem annak európai színvonalú, hanem korlátolt vidéki, sőt alpári válfajával, amelyben egy csomó osztrák és német kispolgári zagyaság együtt kavargott a magyar nacionalista gőzzel, alaptalan gentry öntudattal, üres hőskultusszal, teljes történelmi tájékozatlansággal és megannyi téveszmével. Németh kibogozta Csontváry egész ideológiáját, s mintha kissé komolyabban is venné a kelleténél, amit talán az indokol, hogy maga a festő halálosan komolyan vette azt, ám ennek az eklektikus gentroid ideológiának

bornírságán az átélés mélysége mit sem változtat, noha — és ez a művészet csodája — végül is remekmű nő ki belőle.

De hogy miként, azt Németh sem tudja megmagyarázni, nyilván nem is akarja. Hiszen a helyzetet csak súlyosbíttja Csontváry pszichopata volta. Pedig az egyik kulcs talán épp az ebből következő megszállottság, a művészi aszkézis, az elszántság: hogy valaki csakugyan életét teszi föl arra, hogy kifejezzon valamit, s e *valami* tartalma — ez a meglepő! — szinte mindegy is, mert a felfokozottságból eredő szuggesztivitás közömbösíti az idéetlen eszméket. Merőben más minőség jön létre: ideológiai helyett *esztétikai*, s ez egészen mást sugall, mint Csontváry saját tévtanainak közvetlen szolgálatában szerette volna. Ő valami isteni elrendelés jegyében. Attiláig visszanyúló magyar felsőbbrendűséget óhajtott kifejezni — e helyett a tájnak, természetnek, történeti emlékeknek, s mai életnek az adott helyszínhez (Szíria) és korhoz (századforduló) kapcsolódó, ámde azok fölé emelkedő, páratlan rendbe szerveződő egységét és nagyságát jeleníti meg, s ebben az örök ember egyszerre történelmi és modern lényének mindent átfogó szupremáciáját.

Németh Lajos példás gonddal elemzi Csontváry eszmevilágát és nyilván nem csak azért, amiről már volt szó, hogy ti. mert a festő komolyan vette azt, hanem mert ennek az egész gondolatkörnek korjelző kvalitásai vannak: a művész helyzetét, osztályát, tudati állapotát minden külső fejtegetésnél pontosabban jelöli. Több távolságtartás mégsem ártott volna — hiszen mindez inkább teherként, a megalomániás-patológikus töltés pedig végzetes torzulást is okozhatna, a nevetségesbe vagy teljes dilettantizmusba taszíthatná a művet. De — megintcsak hangsúlyozzuk — épp a túlfűtöttség pszichikai ereje adja a szuggesztivitás energiatöbbletét — ha ti. ez megfelelő irányba hat.

És itt jön a patológikus fölött a zseniális: *minden művé rendeződik* (mindhárom szó hangsúlyos)! Semmi el nem marad tehát, valódi hitből fakadó osztály (tév) tudat, (valódi és ál-) történetiség, földrajzi és látványbeli hitel; az eredmény kulcsa pedig a korszerű képi megvalósítás, amelyet a megfelelő kifejezőkészség, mesterségbeli biztonság és szervezettség-szerkezetiség biztosít. Mert noha Csontváry (csaknem) örült, *mint festőnek* rend van a fejében (erre az összefüggésre az — új — *rend* kritikusa, Bálint György már 1936-ban rámutatott) — különben ez volt a Van Gogh esete is. Emellett megvannak a művészi eszközei. Németh ezeket is átfogóan vizsgálja. Mégis az kaphatna talán valamivel nagyobb hangsúlyt, hogy e művészi eszközök páratlan mai (modern) hatása nemcsak abból ered, hogy Csontváry iskolásan megtanulta (vagy inkább csak megtanulni igyekezett) az akkori festői mesterséget, hanem ugyanakkor (és ebben pszichopata volta is segítette) megmaradt „östehetségnek” is és így látásmódjának korabeli eklektikus sablonoktól meg nem rontott sajátos őszintesége is eszköze rendkívüli és örök hatásának.

Mindez nem kerüli el Németh Lajos figyelmét, még az sem, hogy miként kapcsolódik a közvetlenül megelőző kor (akkor már végképp idejétmúlt) provinciális romantikus és biedermeier közhelyeihez is és épp e megkésettség révén is sajátos, sőt ismét újszerű lesz művészete, de még ehhez is valami plusz kell — szerencse és megintcsak a zsenialitás, ami nélkül egyszerű vasárnapi-festő dilettáns maradt volna Csontváry... Ennyi elemből áll össze végül is egy nagy művészet, s ha ezen elemek értékelése, viszonylataik, „keverési arányuk” megállapítása Németh Lajos e könyvében még nem végleges is, annál inkább befejezettnek mondható a kész kép elemzése. Napmitosz és motívum, az európai festői alaptípusok („ikon” és ábrázolás) összhangja, a koncepciónak megfelelő látvány-korrekciónak, különféle nézőpontok egy síkra vetítése, térrétegek és szerkezet, axonometrikus és naív perspektíva szerepe, bontott és összefogott (atmoszférikus) színkezelés — ebben összegzi azt, ami a *Baalbek*-ről elmondható.

Jó lenne majd olvasni a folytatást, az *igazi* főművek (a két Cédus kép) még behatóbb elemzését — mert azt sem kell elhinni a festőnek, hogy valóban a *Baalbek* a főmű, aminek ő tartotta... De maga a *Baalbek* képelemzés szakmai tekintetben is tökéletesnek mondható, még akkor is, ha a történelmi és (Csontváryra vonatkozó) személyes előzményektől vagy akár a helyszín ismertetésétől függetlenül

olvassuk — emezek azonban még inkább megemelik. Egészen a kor európai művészetében is csúcsteljesítmények közé sorolható, nagy művekhez méltó magaslatra. Mert az sem megvetendő, hogy végre Csontváry európai helyéről is sok szó esik, bár itt is még több figyelmet érdemelt volna romantikus és eklektikus patronok, akadémizmus és naív látásmód, orientalizmus és magyar népiesség, provincializmus és posztimpresszionizmus, letűnő szimbolizmus, előretörő szecesszió, és a korát megelőző zseni számára már ekkor fölsejlő — noha még névtelen — expresszionizmus és szürrealizmus sajátos együttese-egyensúlya.

De mindent egyszerre mégsem lehet: a műelemzés műfajában Németh Lajos műve eddig páratlan teljesítmény és ráadásul egy napjainkra már agyonemlegetett, s divatos, lényegileg mégis kevésbé ismert életművet „világít át” számunkra. Mindehhez hatalmas tudományos (irodalmi) apparátussal él, ám egy pillanatig sem nagyképű. Műve nyilván lehetne valamelyest esszészerűbb; a földolgozott irodalomból is egy „minta-esszé” hiányolható, amely egy kissé még segítségére lehetett volna, úgy is mint stílárius példa, úgy is mint némely (noha vitatható) eredmények, s utalások foglalata: Aldous Huxley *Heaven and Hell*-jére gondolok, amelynek épp Baalbekkel kapcsolatos megjegyzéseit föl lehetett volna használni a vizsgálódás során. Mindez azonban nem fontos: ennek a mintaszerű elemzésnek legfőbb értéke, általános (módszerbeli és esztétikai) eredményein túl a hídverés egy remekmű (s azon keresztül továbbiak) megalkotása és megértése között, Fülep Lajos kifejezésével: „a képzelet kísérlete”.

HERCEG ÁRPÁD

Ősz se, köd se

*Akár a tegnapi hajnal, a tegnap előtti –
talán már évek óta
bandukolok így a városon át
egyetlen utcában,
kettétűrészt jegenyék között
hazafelé
és távolodva
öregesen ma is
mintha valóban ezeréves lennék
és nem lennék szolidáris az ősz
hóhérlegényei előtt vonagló nyárral,
de nem lenne ősz se,
köd se,
vacogás se,
csak az idegekben a sejtés,
hogy így kell kitelelnünk megint:
egyetlen égbolt alatt
én és az ezeréves hajnal
a visszavonuló éjszaka szorításából kiszakadva.*

A KÖLTŐ ÉS MONOGRÁFUSA

Rába György: Babits Mihály költészete

Aligha mondhatjuk, hogy az irodalomtörténetírás elszíette Babits Mihály írói munkásságának monográfikus feldolgozását. Nem számítva a különféle részletpublikációkat, Belia György, Éder Zoltán, Gál István, Kardos Pál és mások alapkutató-sait, tanulmányait, most, halála után negyven évre jelent meg Rába György könyve, az első nagyszabású vállalkozás első része, Babits Mihály 1903 és 1920 közötti költői pályájának alapos, minden részletre kiterjedő elemzése.

Nemzedékem sajátos történelmi helyzetben találkozott Babits nevével. Végső távozása után alig telt el hét év, amikor egyetemre kerültem, de a bölcsészeti tanulmányok négy esztendeje alatt, 1948 és 1952 között az előadásokon sosem hangzott el a neve, hacsak nem pejorativ tartalommal, elutasító megjegyzésként. Ezek voltak azok az évek, amikor a nagy halott törvényalkotó tekintélyét éppen a hajdani hívek közül próbálták néhányan — például Bóka László — megtépázni, de még kezünkbe kerültek a koalíciós idők irodalmi folyóiratainak, a Magyarok-nak, a Válasz-nak remittenda példányai is, amelyekben a hűségben megmaradók — Illyés Gyula, Vas István — védtek meg Babits emlékét a szaporodó bírálatok, a súlyosbodó vádak ellen. Műveivel antikváriumok, magánkönyvkereskedések hátsó polcain talákoztam. Ekkor került kezembe a halála után kiadott emlékkönyv (benne a hajdani ellenfél, Németh László rövid, de emlékezetes búcsúztatója, végén az engesztelő mondattal — emlékezetből idézem: — a kézfogásra nyújtott kéz, ha már nem talál másikra, mi mást tehet, tiszteleg), ekkor vásároltam meg instruálásból egybenélkülözött forintokért a *Haláltitai* Rassay Károlynak, a szociáldemokrata politikusnak dedikált, a *Pávatollak*, a *Divina Commedia*, a *Karácsonyi Madonna* fölvágtatlan, raktáron maradt példányát, ekkor olvastam a *Timár Virgil fiá-t*, a Franklin Társulat kiadásában megjelent *Összegyűjtött versek-et*... Egy kitárulkozó, mohó, fiatal lélek döbbséget és izgatott olvasmányélményei voltak ezek a könyvek. Ezek mélyítették el Babits-tiszteletemet, s nagyjában ekkor alakult ki az a Babits-kép, amely ma is él bennem, s amely sokban emlékeztet arra a másikra, amelyet most Rába könyvében vélek fölfedezni. Ez a Babits Mihály nem játszható ki a kortársak — elsősorban Ady — ellenében, nem marasztalható el enyves hátú címkékkel (dekadens, szecessziós, polgári, formaművész, poeta doctus stb.), életműve épp olyan sajátos, egyedi és eredeti, egyetemesre és általánosra törő, teljes világképet adó, mint a legkiválóbb íróké, s költői jelentősége irodalmunkban Ady szomszédságába emeli. Innét érthető talán, hogy amikor fiatal tanárként Babits diákéveinek városába, Pécsre kerültem, miért kezdtem helykereső mozdulataimat éppen a nagy költő pécsi emlékeinek összegyűjtésével és közreadásával, s halála tizenötödik évfordulóján, 1956 tavaszán miért jelölték meg tanítványaim emléktáblával a házat, ahol a diák Babits Mihály lakott.

Rába György abban az évben fejezte be tanulmányait a budapesti tudományegyetemen, amikor én elkezdtem. Első verseit a Babits szerkesztette Nyugat és az örökébe lépő Magyar Csillag közölte. Első verseskötete 1943-ban jelent meg. A háború után az Újhold körének tagjai, az „elvont tárgyiasság” lírikusai között találjuk. Korai verslátása, lírai megszólalása Babits ihletésében fogant, verseszménye a babitsi modell: a magas érzelmi tartalmú, de az intellektus szűrőjén átbocsátott költészet, tudatfira. Ma már persze költőként sem érzi magán Babits súlyos tekintetét, s ha irodalomtudósként nyúl témájához, akkor sem kell szükségképpen tárgyával mindenben azonosulnia. Kettős kötődése azonban mindenképpen könyvének nyeresége: a költő Rába György igen érzékeny, a lírai mű problémáit belülről érzékelő versértő

és versmagyarázó, a babitsi költő-modell tisztelete és elfogadása viszont az irodalomtudóst az életmű hiteles interpretálására teszi képessé. Rába azok közé a kevesek — a Rónay György, Vas István, Tandori Dezső típusú írók — közé tartozik, akik költők és esszéírók egyszemélyben: a költészet kérdéseit belülről ismeri, s emellett fölkészült tudományos kutató, irodalomtudós; a líra forrásait éppúgy hasznosítja könyvében, mint a legkorszerűbb műelemző eljárásokat.

Könyve költői pályakép, értékezés, egészen pontosan Babits Mihály 1903 és 1920 közötti pályaszakaszának nyomon követése. Munkája célját így fogalmazza meg: „Kutatásaim alapján értékezésem célja feltárni a Babits *első publikációitól* költészetét átható, saját, „elméledését”, más szóval azt a költői modellt, mely verseinek s egész költészettanának filozófiai feltételeit meghatározza, s ezt a költői gyakorlat alakváltozataiban nyomon követem.” Az említett tizenhét év lírai termését — a *Levelek Iris koszorújából* (1909), a *Herceg, hátha megjön a tél is* (1911), a *Recitativ* (1916) és a *Nyugtalanság völgye* (1920) kötetek anyagát — a költészettani vizválasztók mentén három korszakra tagolva tárgyalja: a fejezetcímek pontosan és érzékletesen jelölik a Babits-líra fejlődését, költői poétikájának módosulását. Az induló Babitsra „*A költői megismerés keresése*” jellemző; az első változás, a szellemi találkozás Bergsonnal a „*Líraibb ihletek*” felé tereli; a világháború kirobbanásával nagyjában megegyező belső válság „*igehirdetővé*”, „a szenvedő emberiség szószólójává teszi, s ezekben az években „*A kóruslélek költészetét*”-t teremti meg.

Rába a költőt mindenekelőtt, mint alkotót vizsgálja, s Babitsban nem a közéleti férfit keresi, nem politikai bátorságát, történelmi éleslátását mérlegeli. Rába Györgynek van „látomása”, saját Babits-képe. A cédulák tömkelege sem borítja el, s annak a másik veszélynek sem enged, hogy a korábbi vélemények összegezésével vagy a velük való pusztá polémiával beérné. Babitsban a törvényalkotót, a szintézis-teremtőt, a művészi világkép létrehozóját keresi és mutatja föl. Ez a Babits-kép sokban emlékeztet arra, ami 1950 táján ébredezett-formálódott bennem, a születő elmarasztaló vélemények és a mohó olvasmányélmények hatására, s amikor izlésem, az irodalomról való fölfogásom is kezdett kialakulni. Rába Babitsot a nagy kortárs, Ady mellé állítja: Babits másképpen, más eszközökkel, de ugyanazt a líraforradalmat valószínűleg meg. Eredményesen cáfolja a köztudatba, az iskolai tankönyvekbe átkerült jelzőket: az ifjú Babits nem dekadens, nem szecessziós, hanem lázadó és szimbolista — mondja Rába; Babits az impresszionizmust is meghaladja; stíluskísérletek művelője helyett vates-ként jelentkezik; költészete a legkorszerűbb magyar filozófiai elméletekkel összhangzik. Rába megvédi a fiatal Babitsot az öncélú zenei játékoság vádjától, valamint a lírai tehetség és az értelem kibékíthetetlenlenségét hirdetőkkal szemben. A Rába György által megrajzolt Babits-képet aligha lehetne tömörebben összefoglalni annál, ahogy maga vall könyvéről: „Babits költészetének ez a vizsgálata arra hív, hogy az alkotót és művét másnak olvassuk, mint korábban: érzékletesnek, nem pedig dekadensnek, ihlető filozófiai kérdésekkel szemhatárunkat tágitónak, nem pedig a formával öncélúan játszóknak, életre nyitottknak, nem pedig a világtól idegennek, a közösségi sors iránt érzéketlennek. Fejlődésrajzának ebben a tükrében Babits, költői jelentőségét tekintve, Ady szomszédságába kerül, mint irodalomtörténeti jelenség pedig nem határolódik el élesen az avantgarde-től.”

Rába György mindent ismer, mindent elolvasott Babitsról és Babitsról. Egy-egy könyvoldalhoz átlag hét-nyolc jegyzet, hivatkozás, idézet kapcsolódik. Vizsgálódását mindjárt az első, nyomtatásban megjelent versek fogadtatásával kezdi, az életrajz adatait, a családi gyökerek ismertetését jórészt mellőzi. (A bajai, szegedi, fogarasi és rákospalotai évek életrajzi háttérének megrajzolásában jórészt Éder Zoltán kutatásaira utal.) Kutatási módszere: Babits lírájának fejlődését, „a babitsi költészet élettanát” igyekszik megmutatni. E líra belső összefüggéseire, Babitsnak a líráról vallott felfogása elemzésére, a „költészettani vizválasztók” kitapintására ügyel. Módszerének újdonsága: egyfelől nagy gondot fordít a versek poétikai háttérének vizsgálatára, másfelől e líra bölcséleti vetületének feltárását végzi el. Az előbbiben lírai tehetsége, a vers költői világa iránti érzékenysége segíti; az utóbbiban — a versek filozófiai tartalmának feltárásban — nagy műveltsége a kalauz. Kétségtelen, ebben

a megközelítésben a társadalmi és a történelmi tényezők, a költői alkat, az ihlet „természetének” elemzése halványabb, ugyanakkor Rába minden korábbi Babits-interpretációnál erőteljesebben vonja be poétikai vizsgálódásai körébe a filozófiát. „Az egyetemi éveit kezdő Babits eleinte filozófusnak készült” — ez könyvének egyik első, irányjelző mondata, melyhez mindvégig hű marad, mert a könyv egyik központi gondolata: milyen „eszmeigerjesztő” filozófiai hatások érik Babitsot részben a hazai (Zalai Béla), részben a külföldi gondolkodók (a régi görögök, Bergson) részéről.

Az elemzés kötetről kötetre, versről versre halad. Rába minden Babits-kötetet műegésznek, „teljes világnak” tekint, az alkotó-szerkesztő tudatosság eredményének. A versek jelentését először a köteteken belül vizsgálja, s csak ezután hivatkozik a kronológiai rendre. A költői pályára vonatkozó legfőbb következtetéseit egy-egy kulcvers (*Anyám nevére*, *Esti kérdés*, *Május huszonhárom Rákospalotán*, *Húsvét előtt* stb.) kinagyított elemzéséből vonja le; alkalmanként a versek poétikai hibáit sem hallgatja el. A költeményekből igen takarékosan idéz, ismeretüket adotttnak tekinti. Ugyanakkor jelentésük megközelítésében minden számottevő közlést, a költő nyilatkozatát, levelezését, a versvariánsokat, a magyar és világirodalmi párhuzamokat, Babits más műfajú alkotásait is fölhasználja. Rábának jóformán nincs egyetlen üres-járatú, töltelékszintű mondata. Ilyen nagy munkához roppant türelemre, szerzetesi fegyelemre van szükség, s Rába mindvégig bírja érzékenységgel, gondolattal, kifejezőerővel. Különösen emlékeztetéseket egy-egy hosszabb eszmefuttatást összefoglaló, az árnyalt, dokumentált elemzést lezáró, általánosító megállapításai. Se szeri, se száma a finom, másutt is kamatoztatható megfigyeléseknek, például Babits világirodalmi párhuzamairól, a kortárs költőkhöz, Tóth Árpádhoz, Kosztolányihoz, Füst Milánhoz való viszonyáról, az óda és a himnusz műfaji különbségéről, a szimbólum szerepéről a különféle művészeti alkotásokban...

Célunk a figyelemfölkeltés, ráirányítani az érdeklődést Rába György munkájának kihüvelykezhető legfontosabb „tanulságaira”, irodalomtörténeti megállapításaira és módszertani hozadékára. A polémia a szakfolyóiratokra, a kutatóintézetekre tartozik. Bizonyára lesznek is, akik e tudományos fórumokon majd kifejtik nézetüket, rámutatnak Rába némely vitatható megállapítására. E helyen csupán jelezni szeretnénk néhány metodikai problémát.

Nehéz egyetérteni azzal az állásponttal, hogy a kötetekből a költő által kihagyásra ítélt verseket és töredékeket, a verscsírákat és versfogalmazványokat a kutató is mellőzésre itéli. „Mivel költőjük utóbb közülük sem talált kötetbe iktatásra méltó szöveget, nem tartoznak a tudatos alkotó költői világához, s értelmezésüket mellőzhetjük” — írja Rába egyhelyütt. A vélemény tarthatatlanságát maga a kutató cáfolja, amikor könyvében később az asztalfiókban rekedt verseket, a posztumusz publikációkat, a versfogalmazványokat mégiscsak figyelembe veszi, mivelhogy a sokoldalú elemzés érdekében nem is tehet másképpen.

Rába a kötetkompozíciót és az időrendet egyaránt szem előtt tartja. Köztudott, hogy Babits a kötetekben nem időrendben komponált. Például a *Levelek Iris koszorújából* (1909) c. kötet végén álló vers, *A lírikus epilógja* a költő egyik legkorábbi, 1903 júniusából való költeménye; vagy az *Októberi ájtatosság*-ot 1908-ban írta, de csak a későbbi, *Recitativ* (1916) kötetébe illesztette. Vegyük mindehhez, hogy a versek kronológiájában azért sem könnyű eligazodni, mert emlékezete Babitsot is gyakran megcsalja. E kettősség, a kötetkompozíció és az időrend együttes vizsgálata, úgy látszik, nehezen feloldható, elkerülhetetlen kettősséget, megismétlődő átfedéseket eredményez.

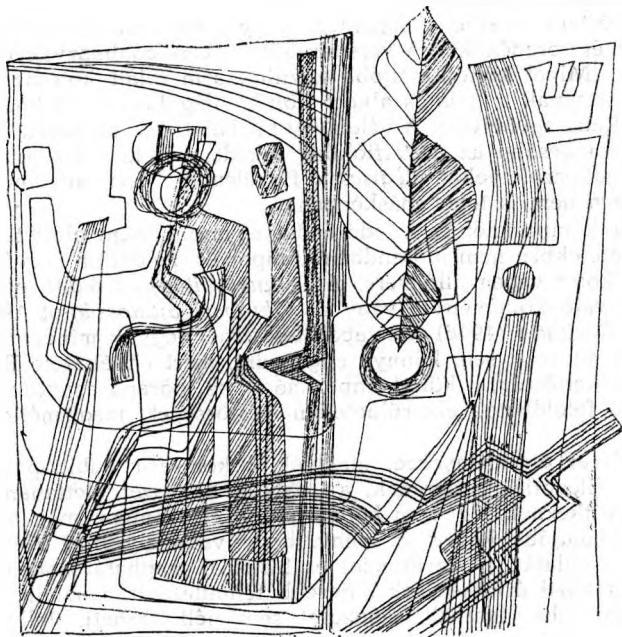
Rámutatunk az eredményekre, amelyek a korszerű Babits-portré kialakításában e költészet filozófiai hátterének, a „babitsi költészet élettanának” hangsúlyos vizsgálatából következnek. Azt sem hallgathatjuk el azonban, még ha holmi földönjáró esztétika gyanújába kever az igény, hogy valamely lírai életmű értelmezése a „gyökerek” vizsgálatát, a szociológiai és történelmi meghatározottság elemzését, az életrajz és a líra közti érintkezések teljesebb felmutatását, valamint a költő alkotásának, pszichológiai adottságainak elemzését sem nélkülözheti. Jellemző mozzanata

Rába György könyvének, hogy vizsgálatát nem a költő születésével, a zsengekkel kezdi, tárgyát csak 1903-tól, Babits első publikációjától tárja föl.

Az irodalomtörténetírás aligha siette el Babits írói munkásságának monográfikus feldolgozását — ezzel kezdtük beszámolóinkat. S vajon hány további évnek kell eltelnie — újabb negyvennek? —, hogy Rába György megállapításai közkinccsé váljanak, felszívódjanak az egyetemi oktatásba és a középiskolai tankönyvekbe, bekerüljenek a köztudatba? Ne feledjük, Rába könyvének terjedelme ötven iv, hatszázhatvannyolc lap. S ez még csak Babits költészetének tizenhét évről szól. Hol van még az érett költő — további két évtized — bemutatása? Hol van a prózairó, az irodalomtörténész, a kritikus, a szerkesztő, az esszéíró teljes munkásságának elemzése? A hatalmas terjedelmű munka olvastán és a még elvégzendő munkán tűnődve óhatatlanul fölvetődik a gondolat: vajon lesz-e elég türelme, ideje a szerzőnek tető alá hozni tervét? S ha rászánja is a munkára a neki szabott időt, lesz-e az olvasónak elég ideje, türelme, kedve végigszállazni ezeket a munkákat? Nem a honi irodalomtörténetírás valamiféle furcsa önnemzésének, ökonómiát nem ismerő „nagyvonalúságának” vagyunk a tanúi manapság? Ha már Adynak, József Attilának, Kosztolányinak monumentális irodalomtörténeti hajlékok épülnek, a szomszédságukban álló, hozzájuk mérhető Babitsnak sem illik kisebb panteont emelni, S a kérdések legfájdalmasabbika még hátra van. Legyünk derűlátók: a költő halála után negyven évre elkészült a Babits-monográfia első része, s reméljük, Rába Györgynek lesz kedve, türelme, ideje a monográfiát befejezni. Aztán eltelik újabb negyven év, s mire megállapításai már tankönyvi igazságokká válnak, jön ismét egy kutató, a huszonegyedik század első harmadának irodalomtörténésze, egy másik Rába György, s ő is megrajzolja majd a maga Babits-képét, megírja a maga Babits-monográfiáját.

Vagy éppen ez a törvényszerű? Ez táplálja minden kor nagyszabású irodalomtörténeti vállalkozását?

S éppen ez adja Rába György könyvének — tartalmi értékein túl — magával ragadó, heroikus szépségét?

KOSSUTH LAJOS AZT ÜZENTE...

Cseres Tibor: Én, Kossuth Lajos c. könyvéről

Mai epikánk prominens témái közül Cseres Tibor azt a fonalat ragadta magához, mely a múltbeli Magyarország általános társadalmi, politikai magatartását meghatározó középrétegek — főleg a hajdani köznemesség és utódaik — göggel párosult gyöngeségét, terméketlen stagnálását, úri becsületnek tisztelt közéleti intoleranciáját stb. a történelmi időben visszafelé épülő folyamatban elemzi és ábrázolja. Többen megírták, hogy a *Hideg napoktól* számítva logikus menetben született meg a *Parázna szobrok*, most pedig az *Én, Kossuth Lajos* az író történelmi oknyomozásából. A források kutatása persze más pontokat is kijelölhet, de a könyv vitathatatlanra teszi, hogy az 1848/49-es időszakban föl lehet mutatni azokat a karaktervonásokat, melyek említett rétegeinkre csekély módosulással a felszabadulásig jellemzők maradtak.

Nem mindegy azonban — a koncepció összefüggései szempontjából különösen, de a művet magában érte sem —, hogy a korszak nemességének magatartása, vagy Kossuth személyének ábrázolása kerül-e előtérbe; még akkor sem, ha Kossuth alakja uralkodó a korban. Az író egyértelműen a személyt állítja elénk már a nyomatékosan önexponáló címmel is (aztán nem említ olyan szövegidezetet, melyben előfordulna), de kiváltképpen a választott műfajjal: az aggastyán Kossuth *fiktív emlékiratát* írja. Ez a forma nagy lehetőség és nagy csapda.

Hasznosnak bizonyul, amennyiben olyan szereplő szájára, tollára adja az események előadását, aki azokról föltétlenül a legtöbbet, legközelebből tudhatott, közvetlenül formálta is őket. Életközeg volt számára az, ami másképpen csak történelmi lecke lehetne (vagy át kellene váltani az írónak a hagyományos fikció módszerére, elvesztve a dokumentumhatást). Ő maga vívta meg politikai és emberi küzdelmeit nemcsak a nyiltan ellenséges erőkkel, személyekkel, de a vele egy táborba tartozók sokkal nehezebben áttekinthető, sosem egyértelmű képviselőivel, akikben a nemesi individualizmus és politikai infantilizmus, lusta óvatosság és kalandor izgágaság, kompenzált sértettség és túlkompenzált önbizalom, erkölcsi erő és méltatlan kicsinyesség, hiú hæv és felelős aggály sokféle árnyalata torlódott, és változó hangulásokkal végül összeolvadt egy ingatag, kissé dilettáns színezetű, érzelmi politika „egységében”, amit az emlékek szorosan a tényekre alapozva bemutatnak. Olyannyira erre koncentrált, hogy bár a 86 éves turini Kossuth emlékezése egész életét végigpásztázza, az 1833 elejétől zajló eseményeknek az 1849 augusztusi meneküléséig terjedő időszakát háromszor akkora terjedelemben mondja el, mint életének addigi, illetve azutáni, emigrációs évtizedeit együttesen. Szinte kizárólag politikai pályafutásával foglalkozik, mely a példátlanul ambiciózus és aktív zempléni táblabíró, a vagyontalan, semmibe vett nemes hamarosan a nemzeti létküzdelmek centrumába sodorta. Események, tények, történések adattömege pereg a dokumentarista hitelesség alapos és steril precizitásával, olykor szinte el is fedve egymást. Pedig a tények tényleg beszélnek, kivált ha gondosan szétszálazzuk és csoportosítjuk őket. Pl. a 40-es évek országgyűlési követeinek dibdáb magatartása, személyes patvarkodása minden érdemi határozat körül — felér egy vádirattal a nemesi országglás ellen; a bécsi kamarilla infernalis aljassága és a politikai kiskorúságban szenvedő nemzetiségek heves akcióegysége sőtét kételyeket támaszt utólag egy-egy sorsdöntő nemzeti elhatározás realitásértékét, főképp a Függetlenségi Nyilatkozat komolyságát illetően; a szabadságharc idejének nagy, hazafias auráját megfakítják a külsőségekben tobzódó lelkesedés Aradig lobogó fáklvászenéi; a honvéd sereg vezérleti problémájának mindvégig obskurus eldöntetlensége pedig egy végzetes belső gyöngeség eltagad-

hatatlan megnyilvánulása és így tovább. Húzódnak-e csillogóbb szálak is az események zsúfolt történetében? A nemzeti, politikai egységet tekintve egy időszak emelkedik ki: a márciusi bécsi forradalom hírére az országgyűlés egyhangúan dönt az évek óta húzott-vont reformkövetelések elfogadásáról, az elfogadtatást pedig váratlan eréllyel viszi keresztül, félretéve ezúttal személyes fontolgatásokat, sérelmeket. Nagylelkűség és bátorság is felvillan, pl. a honvéd sereg nevezetes megajánlásában, aztán már csak egyesek erkölcsi bátorságáról, felelősségérzetéről beszélhetünk. A felemelő példák egyébként majd mind egyéni, erkölcsi vagy érzelmi alapú tettek (utóbbiak olykor a pokolba vezető jószándék sorsára jutva). Minthogy Kossuth emlékezik, a legtöbb egyéni „teljesítmény” természetesen az övé, annál inkább is, mert döntő pillanatokban valóban ő adott sorozatosan választ a nemzetre ért kihívásokra. A látványos, emlékezetes tettek az ő részéről és a nemesi ellenzék részéről is köz tudottan válaszcselekvések voltak — bár nem mindegy, milyen elvi alapokon. Mégis ráillik a kor egész vezető rétegének politikai karakterére az, amit Széchenyi Kossuthról mondott, hogy „... a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik... .. valamirevaló javítási recipe nélkül”, majd — fájdalommal említi az emlékező — „... nem voltam volna soha egyéb, mint indítványozó és projektáns”. A nemesség java nem volt híján belátásnak, haladni törekvésnek, belelkesülve még önzetlen és bátor is tudott lenni, olykor eszes, de elveiben felszínes-provinciális, voltaképp tényleg koncepciótlan volt. Szerette vágyait kivetíteni a lehetőségekre. (Mentségeket sorolhatnánk, de a történelemöréből talán elég is.) Cseres művének egészéből, társadalomrajzából világlik mindez ki, itt lelhető fel a mű ereje, magva (ha különösebb történeti perújítást nem is folytat). A történelmi fordulók iránti mai kíváncsiság így hát igen feszes, szép szövegű irodalmat kapott a kötettel.

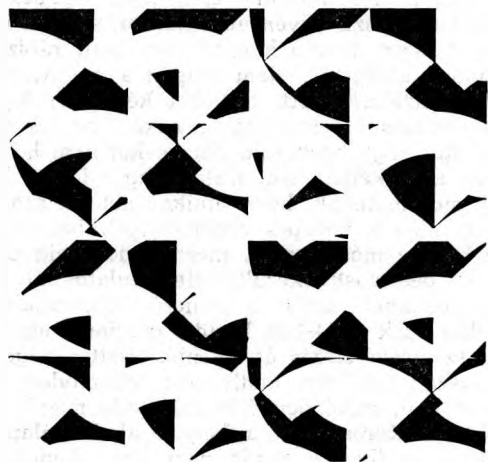
A Kossuth személyiségének, lélekrajzának szóló érdeklődés kielégítetlenebb marad. A memoár természetesen vonja figyelmünket az írójára, akinek alkalmat ad — meg is kívánja tőle — az örökitésre érdemes köz- és magánélmények intenzív megvilágítását, a volt tettek, elhatározások indítékainak belülről árnyalt indoklását. Különösen olyan meghatározó, történelmi személyek esetében él ez az igény, akik egy koráramlat taraján emelkedve, extatikus önátadással, testté lett igeként, szükség-szerűen kissé elvont-eszmeien képviseltek alapvető irányzatot. Alakjuk plasztikusságát a sajátos lelki habitus, értékrendszer, meggyőződés, kedély, politikum belső mozgásainak átvilágítása adja. (Széchenyi *Naplójának* ebben a „titka”.) Cseres Tibor fiktiiv emlékezője (vagyis Cseres maga) azonban nem alakít ki intenzív totalitását személyiségképet, ön- és helyzetelemzésekéből is keveset találunk. A műfaj törbe csalta volna az író? A bevezetésben Kossuth szavával oly elhatárolást tesz, hogy „... csupasz és romló emlékezetre hagyatkozva” mindössze nem vállalkozhat tettei visszamenő mérlegelésére, ilyesmiben amúgyis mindig „az önigazolási viszketeg” nyomait ismerte fel. Furcsa tartózkodás, minthogy az események felidézésében — megvilágításuk által — csakis önigazolással él. Az olvasóban gyanú támad, hogy Cseres tán tudatosan vállalja az önfeltáró elemek kerülését, mert a maga Kossuth-képét ilyen közvetettséggel, kerülő úton jobban megteremtheti. Ám a távolságtartás nem szűnő ellenkezésbe kerül a műfajjal, melynek így csapdájába esik a szerző és a mű.

Természetesen a nem- vagy alig-ábrázolás szikár vonalai is kirajzolnak egyfajta képet (ha tetszik: kitöltendő, tovább rajzolható), persze a módszer folytán — vértelent. Pl. az évtizedekig lázas politikai aktivitásban, cikkírában, tárgyalásban, út-, mód-, jogállás-keresésben, szónoki készültségben és konspirációkban élő Kossuthnak nincs érzékelhető életkora. Csak az életből kiszorult aggastyánnak. Nem nyernek érzéki valóságot másokkal volt viszonyai sem. A higgadt narráció fogalmi síkján értesülünk régi rokon- és ellenszenvéről, érzelmi ambivalenciáról, többnyire meg elhallgatások, kegyes-körülményes stílusfordulatok közül hüvelyezhetjük ki valaha spontán erejű csalódásainak, megaláztatásainak, felmagasztalásának, túlhabzó bizalmának, fojtott gyűlölségeinek sejthetően gazdag, színes motívumait. A reflexiós közlésmód kihűlt helyüket mutatja, pedig elevenen sokszor sors- és történelmi tényezők voltak. Biedermeier szemérmű kitérőkkel siet el magánéletének úgyszólván

minden mozzanata mellett. Nem az intimitások hiányoznak, de az az egyedi-emberi, értékest és gyarlót tartalmazó háttér, mely nélkül az élet valósága elveszti egyik dimenzióját. Elmosódik pl. a feleség, Meszlényi Teréz alakja, akit túlélő férje „angyalnak” nevez, de a szűkös-házias életére és olykori „megjelenéseire” utaló egy-egy mondat bonyolultabb asszonylényt sejtet. — Egészen evidens, hogy Kossuth sem állt pusztán politikai érdeklődésből és ambícióból, amit leírt tevékenysége regisztrál. Olvashatjuk közben megragadóan érett, demokratikus nézeteit (annyi más fölé emelték) mint tételes hitvallást, de alig valamit ezek kifejlődéséről, meggyőződésének alakulásáról. (Mindent mégsem lehet az arisztokrácia iránti gyűlöletből, vagy kompenzált kisebbségből levezetni!) Nyilvánvaló írói szándékra utal az emlékezőnek az a jellemzője, hogy tökéletesen kételymentes magabiztossággal szól; ez védi meg attól, hogy önbírálatba bocsátkozzék. Néha mit sem sejtőn „szólja el” magát — pl. azzal (is), hogy a végső napokban Temesvárnál az öelötte „földig hajtott zászlók” látványa adta vissza önbizalmát — anélkül, hogy utólag önhitető indulatra, esetleg hiúságra gyanakodnék. Összefügghet ez egy számunkra nem ismeretlen erkölcsi karakterrel, mely a teljes jóhiszeműséget abszolút mércének és korlátnak állítja; a ráció vagy logika fontolásaival sem egyezkedik. Később majd — egyre inkább elvont eszményként — ez a közéleti erkölcs a védekezésre és cselekvésre képtelen jószándék inkarnációiban mutatkozott, amennyiben eleven volt, példaként pedig: mint patetikus szobra a múltnak. Nem véletlen talán, hogy történelmünk nagyjai közül épp Kossuth Lajos vált oly maradéktalanul szoborrá. Valóban különös: az élte szívósan túl, ami belőle még életében anakronizmus lett, s ami nagy korszerűsége volt és lehet(ne), az alig-alig része köztudatunknak.

Cseres Tibor egy regény megírását jóval meghaladó, különleges feladatot vett magára, mikor e nemzeti hősz-szoborból embervoltának és így-történetiségének hiteles értékét kiolvasztani törekedett. Művének hatása alighanem azért dől el majd mégis az olvasók előzetes készüllete, várakozása szerint, mert az író saját szemléletét, alakító véleményét úgyszólván elnémitja, visszafogja. Ilyen fajsúlyú személy és korszak megszólaltatásában talán nem ártott volna többet érzékelhetővé tenni az írói teleológiából (nem fogalmi ítéletekre gondolok, természetesen). Ha ez nem teljesült a legmagasabb irodalmi lehetőségek szerint, azért az ennek a műnek az esetében sem szépítgetésre, sem fanyalgásra nem ad okot. Egy Kossuth-regény megírásánál nagyobb epikus vállalkozást ugyanis mai prózáinkban elképzelni sem tudok. — Amit forrón kívánok: vajha ne venné körül csönd és hódolat! — vajha a magot, amit elvetett, úgy tudatosítanánk termő erővé, hogy tőle nemzeti és közéleti önmagunk okosodjék!

Kossuth Lajos a mának csak ezt üzenheti.

EGY BOTCSINÁLTA KATONA EMLÉKIRATA

Bárczy János: Zuhanóugrás

Bárczy János *Zuhanóugrása* szabályos, időrendben haladó önéletrajzi regény, méghozzá abból a nemből való, amelyik úgy tálalja az eseményeket, ahogy azok egykor megtörténtek. A szerző nem akar utólag okosabb, bölcsőbb lenni egykori önmagánál, ahogy írja: „Készakarva alkalmaztam a történés pillanatának perspektíváját, hogy ezzel is éreztessem, megértessem a magam és velem együtt az én generációm vívódását, gyötrő bizonytalanságát, tévelygését.” Ez az „ahogyan én láttam” nézőpont hitelessé, érdekessé és dokumentum-értékűvé avatja Bárczy János könyvét. Rengeteg könyv és tanulmány született nálunk a két háború közötti időszakról, a második világháború éveiről, a magyar hadseregről és tisztikarról. Akad közöttük számos kiváló munka, de egypár hézagpótló mű csak az elmúlt néhány esztendőben jelent meg. Ilyen volt *A Ludovikától Sopronkőhidáig* című kitűnő memoár-regény, az újra kiadott és szinte új könyvnek számító *Lágerek népe*, legutóbb a *Kompország katonái*, amely a *Zuhanóugrással* egy időben látott napvilágot. Ha *Örkény Lágerek népe* című könyvét kivesszük a sorból, a másik három közös jellemvonása azonnal szembeötlő lesz, a tematikai rokonságon túl is. Ezek a könyvek belülről ábrázolják a horthysta tisztikart, annak vezetőrétegét, így például a vezérkariakat s anélkül, hogy ezt az írói célt erőltetnék, a rendszer általános jellege és az egyes ember magatartása, cselekvése, döntése közötti eltéréseket világítják meg. Együttesen *moralizáló dokumentumregényeknek* nevezhetnénk őket, mivel mindegyikben lényeges szerepet játszik a rendszer iránti elkötelezettség, a hűség és a bírálat, sőt az ellenállás ütköztetése, ellentéte s épp ezért, ezek a könyvek nemcsak dokumentum-értékük révén tarthatnak számot érdeklődésünkre, hanem etikai vonzataik miatt.

Ugyanez mondható el Bárczy János *Zuhanóugrásáról* is. A szerző nem rejtí véka alá elmarasztaló véleményét és ítéletét, súlyosan megbélyegző szavakat mond a Horthy-rendszerről, társadalmi igazságtalanságairól, a tisztikar irredentizmusáról, szakmai készségtelenségéről, a hadseregvezetés hibáiról, a katonai kiképzés elégtelenségeiről és így tovább. Éles hangú mondatokat ejt a kormányzóról is. S ahogy könyve bevezetőjében írta, nem a mostani vélekedését tolmácsolja, hanem az akkori — vagyis, akkor, midőn a tisztí egyenruhát hordta, szintén így gondolkodott. Ezzel együtt vagy ennek ellenére, kiváló katona volt, amit rábíztak, nemcsak immelámmal, hanem elsőrangúan elvégezte. Nem csupán a parancsnak engedelmeskedett, hanem kezdeményezett, ötleteket adott, terveket készített; legjobb tudása szerint részt vett a hadseregszervezés és -irányítás munkájában. A maga helyén, persze, nem volt magas rangja, így nagy horderejű döntéseket nem hozhatott, de benne volt a gépezetben és csinálta, amit kellett, sőt, szakmailag a lehető legjobbat akarta elérni. Mai szóval ezt úgy mondhatnánk, hogy amikor neki tetsző helyre került a hadseregben, nem elégedett meg a közepes eredménnyel, hanem igyekezett túlteljesíteni a normát. S erre bizony módja nyílt, mert rövid ideig tartó átlagos szolgálat után, mindig különleges beosztásba került, elitalakulatoknál teljesített szolgálatot, rohamcsapatnál, ejtőernyősöknél, aztán a légierő központjában. Közbevetethetünk itt, hogy harcoló sereghez csak 1944-ben került; megjárta ugyan Ukrajnát, ott meg is sebesült, ám oda is szemrevételezés és jelentéskészítés végett küldték ki. A háborúval tehát Magyarország területén találkozott, viszonylag későn. Addig inkább kiképző és szervező tiszt volt, miközben ő is alávetette magát a különleges adottságokat igénylő kiképzésnek. Kereste azt a helyet, ahol hajlamaival egyező módon élhetett és dolgozhatott, s ha ilyenre akadt, nem győzi hangoztatni, hogy mekkora

kedvvel, energiával és lelkesedéssel vetette magát a munkába, a rá váró tennivalók megoldásába. Így, bár viszonylag rövid időt töltött a harctéren, részt vállalt a hadra kelt sereg ütőképesebbé tételében, épp ezért jogosult a kérdés, amit az előbb már érintettünk, s ez így hangzik: lehet-e rossz célért becsületesen, tisztességesen harcolni? Bárczy János is szembekerült ezzel az etikai problémával, könyve számtalan helyén utal rá ilyen-olyan vonatkozásban. A válasz erre egyértelműen az *igen* lehet, de azzal a megszorítással, hogy különbséget kell tenni a céllal való egyetértés vagy egyet-nem-értés között, továbbá az egyéni jó szándékot, az összetartozás-tudatot is mérlegelni kell. Az egyéni morál tartalma az, ami ebben a kérdésben dönt. 1944-ben vált ennek a magatartásnak a jellege világossá: azokban a hónapokban, amikor az erkölcsi tartás és különbözés politikai értelmet nyert és emberi életet mentett. Bárczy János és sok társa ebben az időben a túlélés, átmentés stratégiáját alkalmazta; a háború értelmetlenségének a belátása indította őket arra, hogy a harc helyett a kitérés és hátrálás módjait keressék. Ha lett, lehetett volna Magyarországon katonai ellenállás 44 márciusában vagy októberében, annak vezetői sorában nyilván Bárczy Jánost is ott találtuk volna.

A *Zuhanóugrás* önéletrajzi regény, a szerző személyes élettörténete, de egyúttal egy kevésbé ismert társadalmi típusnak és rétegnek az ábrázolása is. Családjának a legmagasabb szinten működő államhivatalnoki szakértelmiségi adtak tekintélyt és rangot. A szerzőnek apja korai, váratlan halála miatt kellett az ingyenes tanulást biztosító katonai pályát választania, így került a piarista gimnázium elvégzése után katonai akadémiára, a Ludovika után meg a hivatásos tisztikarba. Az is nagyon megragadó, mert új élettényeket bemutató, ahogyan családja körét, a budai lakást, a budakalászi nyaralót, apját, nagyapját, nagybátyját jellemzi és élénk állítja. A *Zuhanóugrás* igazi újdonsága azonban a tisztikar világának ábrázolásában rejlik — abban a meggyőző, hiteles és kertilés nélküli őszinteségben, ahogyan a tisztet, törzstisztet, a hadseregen belüli állapotokat rajzolja. Az ma már közhely, hogy a magyar hadsereg ugyanolyan szegény és elmaradott állapotban leledzett, mint maga az ország, s hogy ez nemcsak a haditechnika színvonalában, hanem a vezetési módszerekben, a parancsnokok készségtelenségében is szembeszökően megmutatkozott. Bárczy János nem győzi hangoztatni, hogy pályája során, hány és hány hozzá nemértő tiszttel találkozott, olyanokkal, akik rátermettségüket harsogó közhelylekkel, oktan hűsködéssel, de még inkább, az értelmetlen drill-szellem megkövetelésével és terjesztésével próbálták bizonyítani. Számtalan esetet, szereplőt, eseményt örökít meg, amely mind azt tanúsítja, hogy esztelenség volt harctérre küldeni a gyöngén ellátott magyar csapatokat. Mindezt eddig is tudtuk, amit viszont Bárczy János könyve az ismertekhez hozzáad, az az általa tapasztalt vagy legtöbbször személyesen átélt események katonai szakszerűséggel és részletekre kiterjedő alapos-sággal való visszaidézése. Ezeket az adalékokat a hadtörténész is hasznosítani tudja, ám az az olvasó, aki nem adatokat és szempontokat gyűjt, az is tanulságot meríthet ezekből a leírásokból, mert a szerző élményszerű közelségbe tudja hozni a 35—40 évvel ezelőtti eseményeket. Élményszerűség, hitelesség és világosság — ebben jelölhetjük meg a *Zuhanóugrás* írói erényeit. Annak idején Kádár Gyula könyve intellektuális elemző készségével, az okok és okozatok s az ismeretlen vonatkozások megvilágításával aratott sikert. Bárczy János könyve is tele van új ismeretanyaggal, bár ritkábban vet fényt a nagypolitika rejtett összefüggéseire, a látókörébe eső katonai szakkérdésekről bámulatos tájékozottsággal értekezik. A *Zuhanóugrás* emellett méltányolhatjuk írói erényeire is, egyszerűen azért, mert jól pergő eseménytörténetet érdekesen, fordulatosan beszél el, hangulatot teremt és megannyi emberi portrét villant fel. Beavat a kor gondolkodásmódjába, hangulatába, megismertet jellemző magatartásformákkal, az élet rendjét szabályozó szertartásokkal és felidézi egy letűnt világ légkörét, azokkal a bűnösökkel, áldozatokkal és jobbat kereső emberekkel együtt, akik annak az elmúlt rendszernek támaszai és kiszolgáltatóitjai voltak. A könyvnek természetesen mégis a dokumentum-értékét becsüljük igazán, az elbeszélt tények átélte hitelessége, élményfedezete ragadja magával az olvasót. Bárczy János memoárja eleget tesz mindama követelménynek, amit az effajta művektől megkí-

vánhatunk: jelentős személyiség beszámolóját nyújtja fontos, sorsdöntő eseményekről, soha nem tagadva meg az író szubjektivitását, de törekedve egyúttal az elfogulatlanságra, tárgyilagosságra is. A szerző élesszavú elbeszélő, határozott ítélőerővel eleveníti fel a múltat. Mentséget nem keres a menthetetlenre, de igyekszik megértő lenni, amit avégett érdemes hangsúlyozni, mert a mások iránti türelem, belátás nem fölvett póz nála, hanem magatartásának szerves alkotóeleme. A dokumentumot, a memoár-regényt a személyes élményeken átszűrt tények, események és a hozzájuk fűzött értelmezések éltetik.

Történelem — egyéni megvilágításban, ez a nézőpont s a belőle fakadó eseményismertetés ennek a műfajnak felülmúlhatatlan előnye. Az elvonatkoztatás szintjén folyó történetrekonstrukció lehet objektivebb, szélesebb és akár igazabb is — a memoár az egyéni ember történelme, amely némelykori elfogultságaival együtt is, az élmények és az írói alakítás csatornáján másokat is közvetlenül beavat elmúlt dolgokba. A múlt iránti érdeklődés szerencsére nem veszett ki, mindinkább tapasztaljuk, hogy növekedőben van, s ha ezt az igényt olyan könyvek, mint Kádár Gyuláé, Simonffy Andrásé és Bárczy Jánosé elégítik ki, a műfajnak nagy jövőt jósolhatunk.

Kálnoky László:

EGY HIÉNA UTÓÉLETE ÉS MÁS TÖRTÉNETEK

Megtéveszthet bennünket, ami a Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozó kiváló költő új könyvének az elején áll: *Kálnoky László versei*. A kötet ugyanis – hagyományos értelemben legalábbis – nem verseket tartalmaz. A korunkban megszokott műfaji keveredések példáit olvashatjuk. (Vannak persze előzmények Kálnokynál is: 1980-as összegyűjtött kötetének záróciklusában – *Egy magánzó emlékiratai* címmel – már hasonló hangot próbált ki.)

Tandori Dezsőnek igaza volt, mikor nem titkolt lelkesedéssel ajánlotta figyelmünkbe a kötetet a Könyvvilágban: „Regényt tartunk a kezünkben, nem laza versfüzért; ám a legmagasabb rendű költészetet, amely ezeket az egymáshoz kapcsolódó versszövegeket ... villogó feszültséggel élte, az igazi költészet tehát a művek roppantul hétköznapi eszközeiből és témáiból sarjad.” A ma egyre uralkodóbbá váló *objektív líra* hatásait érzékelhetjük itt is. A művek mélyén meghúzódó minőség, az egyes darabokat egymás mellé szerkesztő alkotói elv, a világlátás megnyilvánulásai tudatos költőre vallanak – bár ezen észrevételünkben bizonyára befolyásol az a tény, hogy Kálnoky László nemzedéke egyik rangos lírikusa. S rá kell jönnünk, hogy egy fontos könyv értékelésénél nem a műfaji szempontok az elsődlegesek.

Még egy fogódzó: maga a költő írja, hogy „a költészetnek nem szabad annyira elvonttá válnia, hogy a nem szakmabeli olvasók ne értsék...” Bizonyára sokak által vitatott felfogás ez, de mindenképpen tiszteletet parancsol. S az *Egy hiéna...* szerzője meg is valósítja a közérthetőség követelményeit. Újabb köztöködés: az is igaz, hogy nem egyértelmű, kinek mi a közérthető, s mi az érthetetlen. Értékes szövegként Kálnoky új művei kínálják a többféle értelmezés útjait. Mindegyiknek van cselekménye, így az első olvasat is sokat nyújthat a jártas olvasónak. Természetes azonban, hogy a fordulatok mesék mögött egyrészt ott a nemes szórakoztatás igénye, másrészt egy érett költői pálya számos „hordaléka”. Több témája kívánja az elbeszélő

költészet formáit. Az egyik legfontosabb munka e vonatkozásban az *Egy hiéna Londonban*, melyben Haynau a főszereplő. A hírhedt történelmi figura kiragadott élethelyzete összhangban áll a lírai földolgozással, a feszültség gyors megteremtésével, s az évszázaddal későbbi költői indulattal. Ez az indulat itt és másutt valami sajátos iróniával párosul. S ez már a prózaíró hűvösebb távolságtartása, objektívebb látásmódja. A mű befejezésében jól látjuk Kálnoky alkotómódszerének összetettségét: „Ő maga pedig ágyban, párnák közt, békésen szenderült el / nyolcvanhat évesen, mikor vesztésre állt már / a balgamód indított háború... / Van-e nálad vakabb, te sötét Vaksors? / Miért nem dobod földre a hamis mérleget, / amit mindenki lát, téged kivéve, / öncsaló istennő, bekötött szemű Igazság?” A prózaíró reális tényközlése, a költő bölcselkedő kérdésfeltevése van itt együtt.

Az *N. Egon utolsó utazásának* bizarr ötletei is emlékeztetnek. „N. Egon ugyanis rabja volt a hatalom mákonyának”, s őt ragadják el a hatalmasra nőtt lények, akik a legmagasabb (s leghatalmasabb?) emberek-nél is nagyobbak. A hatalomhoz görcsösen ragaszkodó embert rajzolja meg itt Kálnoky, adott tehát az egyértelműen evilági mondanivaló. Persze ritka az ilyen konkrét utalás. Mint ahogy ritka azon szellemi rokonainál, akikhez külön műveket írt: Mátyás Ivánnál és Tandori Dezsőnél. Ezzel egyébként alaposan megkönnyíti az eligazodást Kálnoky: az olvasó könnyűszerrel jön rá, hogy valóban akad néhány közös vonás ezekben a szerzőkben. Ilyenek pl.: a műfaji határok elmosódása, az ironikus és groteszk elemek nagy szerepe. Ám valószínű, hogy Kálnoky őrzi közülük a legtöbbet a hagyományos költőszerepből, s ebben nem tagadja meg nemzedékét. Egy lírai arcképnek szentelt ciklus, a *Homálynok Szaniszló történetei* igazolja ezt a legmeggyőzőbben. (Bár előbb már a *Jonathan Swift nyomdokain* fanyar sorai is lírai önarcképpé álltak össze.) A „dunántúli születésű”, képzelt költőtárs portréja biztosítja a költői játékot, a más bőrébe bújás adta ötleteket. Itt az első ciklus prózaverseire jellemző hangot folytatja, egyfajta költői életrajzot ír Kálnoky. Utalásai a kor (pl. az ötvenes évek) általános viszonyaira is vonatkoznak. (*Egy könyvtáros hányattatásai*). Szólnunk kell humoráról; talán ez a minő-

ség adja azt a többletet, amiről sokan hallgatnak manapság: a művek olvashatóságát. Mert értékkritérium lehet adott esetben az is, hogy olvasmányként hogyan állja meg a helyét egy-egy könyv. Például a humor eszközeivel nemes modellt szolgáltat Kálnoky. Az irodalmi paródia szándékait érzékeljük modorosságai mögött, s bennük van a fanyar és intellektuális életszemlélet, s nem utolsósorban az önmagával bölcsen szembenézni tudó művész törekvése. Homálynoky Szaniszló történeteibe egy egész világ fér bele: emberi hanyattatásaink, kísérleteink, gyötrődéseink, s a minden korban oly fontos humánus optimizmus. S itt nyer különös érvényt a humor, mely néha csak egy-egy „odaszólás” erejéig funkcionál, másutt viszont az egész történet legfontosabb minősége lesz. Ilyen részlet a *Szaniszló és a végzet asszonyában* a költő és a matematikusnő találkozása, főleg a férfi jellemzésével: „Számítási tudása már csak a négy alapműveletre / korlátozódott. Úgy ült ott tehát, mint a kuka.” Hasonlóan mulatságos *Az elnök beiktatása* c. „költői beszély” kezdése: „... tavasszal, mikor az érzékeny lelkű / költőnk verseiben a távirópóznák rügyezni kezdenek, / és a statisztikai hivatal / mókusszámlálókat küld a hegyekbe...” Friciska az irodalomnak és a statisztikai hivatalnak (a Hivatalnak) – s mindez rendkívül könnyedén, elegánsan. Nem marad el a nyelvi játék sem, kiválóan használja ki a spontán helyzeteket: „Mintha csak a piknikusok piknikjén zabálta volna / dagadtra magát.” Közben tömör portrék egész sorát találjuk: az öreg Homálynokyét, Balga Márton múzeumi örét, Kóka Mihályét, az írói léttel szemben hitetlenkedő rendőrtizedesét stb. Regényfigurák vázlatai is lehetnének ezek az arcképek, jelezvén, hogy újfent nem a műfajok különbözőségének a hangoztatása a célravezető.

Ám, hogy a műfaji gazdagság sajátja Kálnoky új kötetének, azt az epigrammák és a strófák ciklusa igazolja. Újra találkozunk bizarr ötletekkel, groteszk elemekkel, csak éppen a legtömörebb kifejezési formákban. Élet és irodalom kérdéseinek egész sorát villantja föl, s ha más nem, egy-egy bárgyúság megverselése fölkelti érdeklődésünket. „Bárgyúságnak” példa a két postai epigramma: „Nem működik a Toshiba? / Bizony sajnálatos hiba.” És: „Rossz bár, / de crossbar!” Másutt aforizmaszerű bölcsessé-

gek maradandóbb élményt nyújtanak, ám legtöbbször egy-egy ötlet megörökítése csupán a fontos. A költő mintha eleve tiltakozna az örökkévalóság igénye ellen; szándékosan a hétköznapi lét helyzetait mérviti ki, hogy ezzel is tükrözze esendőségünket, emberi gyarlóságunkat, a gondolkodás szüneteit. S mielőtt még arról kezdenénk elmélkedni, hogy lám, a költő szerint is kihalt világunkból az ősi költészet, ott állnak a könyv végén a Ferenczi Noémi gobelinjeihez írt strófák, a zárt és mindenféle formai tökélyt megvalósító alkotások.

Legújabb irodalmunk kivételes művét adta ki kezéből Kálnoky László. Rendkívül széles skálájú alkotóként az írott szó újabb távlatairól tesz tanúságot, s újra visszadja az olvasónak a hitet: mindezen értékek nélkül sokkal szegényebb lenne a földi létezés. (Magvető, 1981)

BAKONYI ISTVÁN

Beney Zsuzsa:

A MÁSODIK SZÓ

Közel tíz év alatt – 1972-ben jelent meg Beney Zsuzsa előző verseskötönyve – harminc szonett. Pontosabban: ezt a harminc szonettet bocsájtotta a költőnő a nyilvánosság elé. Talán azért, mert anyaguk szinte teljesen homogén: bennük egy, a világ alapkérdéseit boncoló, tragikusra hangolt költői magatartás revelálódik, túl minden fölösleges magamutogatáson, túl a szenvedések megpróbáltatásain, az elmélkedésnek abban az állapotában, amikor már csak az élet és az elmúlás döntő tényei az érdekesek. Az „első szó” talán a világ megteremtésének aktusakor hangzott el. A „második”, melyre verseskötetének címével utal Beney Zsuzsa: magában rejtja a végső pusztulás borzalmas lehetőségét, és azt a köztes állapotot, amelyben az elmúlásra nyitott lélek előtt feltárl a jelen és a múlt, de a képzeletét már a jövő bizonytalan képe köti le igazán: „és a parton reszketve kérdezed – az angyalt, aki érted érkezett: kimondható-e, ami láthatatlan?”

Ez az angyal János *Jelenéseiben* tűnik fel először. S a *Jelenések könyvének* túl-

dimenzionált életérzése áthatja Beney Zsuzsa egész kötetét. Sejtelmek és látomások hurkolódnak képzelete köré, melyet megsebzett az élet, s a keserű vég érzésére predestinált a sors. Míg a Jelenések angyala egy végelemzésben diadalmas apokalipszis látványa elől libbentette fel a fátylat, az a pusztulás, a világnak az a megsemmisülése, melyre a költőnő utal, telve van tragikummal, megfejthetetlen szörnyűségekkel: „A halál béke és megtisztulás – volt egykor. A ránk váró pusztulás – más lesz: a megperzselt föld sarkai – már zsugorodnak, megállíthatatlan – vetik ki a csontokat ráncai. – Minden második szó kimondhatatlan.” (A látomás)

Most még a szépség, a túlérett, túlcsonduló boldogság sejtelmét éljük át. De ezek már a kezdődő vég percei. „A szépséget kigyújtó pusztulás” ott lopakodik a világ peremén, s nem lehet tudni az órát, amelyben lecsap ránk. Életünk olyan, mint a hárakleitoszi töredékben: lángja fellobog „mértékre”, és kialszik „mértékre”. Most éljük azt a percet – mely a világ történetében akár századokat is jelenthet –, amikor a haldokló láng még egyszer, utoljára lobban fel, és bearanyozza a látóhatár peremét, melyen ott készülődnek már az enyészet fekete felhői, melyekben – mint erről az *Egy nyártatörzsre* írott szonett-ciklusban olvashatunk – a teremtés minden kinja és szépsége egyszerre revelálódik.

Van-e, lehet-e vigasztalása és reménye az embernek egy olyan világban, melyet Isten elhagyott? Melyben minden a világ-vég tompa dőbbenét sugározza? Beney Zsuzsa egész kötete ezzel a kérdéssel vívódik. Képzeletében kétségtelenül átélte – hőséhez, Simone Weilhez hasonlóan – a félelmes heideggeri látomást; őt is megkísértette több változatban az élet kilátástalanságának keserősége és végletes kifosztottságának látványa, nem véletlenül válik visszatérő képévé a kisebesedett száj, a hiába, visszhangtalanul feltoluló szavak, a perzselt földeken bolyongó lelkek, melyekre rászakadt már a világ, „mert megroggyantak az ég boltjai, – nem bírja Isten tovább tartani – mindazt a kint, amelyet megteremtett.” Bár ezek a képek, s a kötet egyik legjelentősebb ciklusa, a Simone Weil emlékének szentelt *Hat szonett* pontosan a második világháború borzalmához köthető, benne ott lüktet az azóta el-

telt történeti korszak minden bizonytalan-sága is, az a tény, hogy a teremtető erejében bizakodó ember szinte aláaknázza önmaga létét. Ezért mondja a költő: „...halálunkban élünk, temetetlen – megfosztottan a remény csillagától”. De ha e szörnyű présben nem láthatjuk is a távoli csillagokat, ha a keresztfára égett test maradt is az egyetlen jelkép, amely az önfeláldozás nagyszerű példáját sugározta át évezredekben, „még megmaradt szétfoszott emléke a szeretetnek”. Nem a hagyományos szeretet ez. Nem a kifosztottak és az árva felé való odahajlás gesztusában temett, nem a szegények és a gazdagok különbségének kiegyenlítését szolgálja, hanem a szenvedésben és a kínban eggyé forrott emberiség egyetlen esélye a megmaradásra, a tárgyat veszített hit és remény egyetlen megkapaszkodási pontja. Mert a látás immár megbízhatatlan s maga a létezés is olyan, mint a hálóból csalt vad, hiszen mindaz az érzés, gondolat, képzet, amit hagyományosan emberinek hittünk, elveszítette megbízhatóságát, nem hihetünk jelzéseiknek. Van-e hát értelme az önfeláldozás olyan világító példáinak, mint amilyen Simone Weilé volt? Hihetünk-e még az emberi értékek feléledésében, az után, hogy „A hit magát pusztítva lobogott, – kék lánggal hajlongott gyenge kanócán, – amíg, keresztül-kasul Európán – égett, égett és el nem hamvadott”?

Ebben a kiégett, kiüresedett, bemocskolt világban is vannak azonban jelzések, melyek a jó princípiumának jelenlétét, fogható voltát példázzák. Az ártatlanok és tisztaszívűek evangéliumi békessége sejlik föl például a *Vadkacsákról* írt szonettfűzében. s az önfeláldozásnak, az emberiségért hozott nagyszerű áldozatoknak is vannak nem hamvadó példái, melyek azonban kivétel nélkül arra figyelmeztetnek, hogy csak akkor küzdhetjük ki a várt és remélt boldogságot, ha fenéig isszuk ki a szenvedés kelyhét, „És nincs más út az áradó sötétbe – mint eltűnni megcsúszó partra lépve – a szenvedés vak útvesztőiben”.

„Sűrű, örök köd” akadályozza látásunkat, s e gomolygó, a létezés biztonságát minduntalan kikezdő ködfelhő ott árad Beney Zsuzsa egész verseskötetében, anélkül, hogy kikezdené annak elemi erejét, verseinek kristályszerkezetét. Mert ezekben a törékeny szonettekben ott zihál szinte az

egész világegyetem, az emberiség minden felhalmozott szenvedése, mely a remény felé nyitja tört szemét. Vannak azonban ritka pillanatok, a megvilágosodás boldog percei, amikor felismerhetjük a lét igazi rendeltetését, a ködök mélyén mozdulatlanul várakozó bizonyosságot: „Mert hol látunk, a dolgok felszínén – a sors felhői vonulnak – a fény – sűrűbb izzásban a kéreg alatt, – szövedékben, mely kifejezhetetlen, – a lét más rendjében fogant jelekben – a szépség forróbb tavából fakad.” (*Egy nyárfatörzsre.*)

Élég gyakran vetődött fel a kérdés az elmúlt évtizedekben: vajon folytatható-e az a költői út, melyre Pilinszky Jánossal lépett liránk? A végérvényességre való törekvésnek, a kőbe zárt drámai fájdalomnak van-e, lehet-e folytatása még? Beney Zsuzsa kötete azt bizonyítja: igen. Mert ez a verseskönyv kétségtelenül tragikusra hangolt életérzést fejez ki, ugyanakkor azonban aforisztikus pontosságra, végérvényességre való törekvésében tetten érhetjük egy alapvetően természetstudományos korszak gondolkodásmódját is, mely nem elégszik meg légies finomságú sejtelmekkel, hanem az érzés és a gondolat mibenlétét igyekszik fogantatása pillanatától megragadni és természetét minél pontosabban meghatározni. Szépség és olykor döbbenetes rütség, hangulatok és körülhatárolt érzelmek váltakoznak a szonettekben, s ahogy egymásnak feszülnek, ahogy a költő megpróbálja a lehető legszabadosabban és leghitelesebben tetten érni a világ értelmét, az emberi cselekvés egyetlen lehetséges irányát, a különféle minőségek között mindig marad egy apró „rés” – ami egyébként a versek egyik, de nem egyetlen visszatérő képe. Ebbe a résbe, ebbe a szemmel szinte kivehetetlen repedésbe akaszthatjuk reménységünk horgonyát. S ha sikerül bepillantnunk a „mögöttes” világrendbe, megláthatjuk a máglyák lobogását, a soha le nem győzhető fény villódzását, mely olykor fekete füstjeivel hirdeti krematóriumok áldozatainak emlékét és a világ botrányait, ugyanakkor azonban a láng segíti az embert abban is, hogy lásson, hogy megtanulja a dolgokat és a jelenségeket igazi természetük szerint felmérni, értékelni, egy olyan létrend sugallata szerint, „amely szabadabb, mint az élet”. (*Szépírodalmi*)

RÓNAY LÁSZLÓ

Hervay Gizella:

SZÁMŰZÖTT SZIVÁRVÁNY

Evangéliumunk sunyi lényege a megváltás. A magunkénál nagyobb kínok tudása hűsíti sebeinket. Jól tudta ezt Kant, az őszinte filiszter, aki szerint a tragikus fenség esztétikai élményét az a meggyőződésünk táplálja, hogy a főstményen szemlélt tengeri vihar biztosan megkíméli házunkat. Bizonyára nehezebben egyeznénk ki a szenvedéssel, ha egyenlőbben oszlana el közöttünk. Nehezebben minősítenénk kéretlen prófétának, illetéktelen beavatkozóknak, minden lében kanálnak azokat, akiknek a más baja is fáj. Mennyi keserves munka várna ránk, ha társadalmi, nemzeti gondjainknak minket kevésbé sújtó hányadát nem stilizálhatnánk hátrányos helyzetű csoportok lelkesülten támogatott ügyévé. Hogy kizökkentene minket életünk megszokott, nyugodt, tévésorozatokkal korszakolt ritmusából a sietős élniakarás, ha a halál fölfoghatatlan tényeit nem tehetnénk a fekete ruhával megjelölt özvegyek és árvák kizárólagos ügyévé. Lelki higiéniánk érdeke fűződik hát ahhoz, hogy mindig legyenek „hátrányosabb helyzetűek”, hogy az erdélyi költő erdélyi költő legyen, hogy a helyetünk is, értünk is gyászt viselő „fekete menyasszony” ne legyen az, ami: országos elme, szabad szív. Nem hiszem persze, hogy akadna kritikus, vagy akár olvasó, aki tudatosan vallaná e „kanti” esztétikát. Mégis, elegendő a harmincas években felbukkant parasztszenik, vagy akár a hatvanas évek cigány költőinek sorsára gondolnunk, hogy belássuk: öntudatlan várakozásaink finom szálaiból hamar szövődik széttephetetlen háló: „mert van idő arra, hogy egymást belökjük / a kés alá, de aki megérti / hogy működik az egész: szájában a szóval / zuhan, mert a kések figyelnek” (XIII). Óvatosan bánunk tehát megváltónkkal, nehogy e kényes egyensúly felboruljon.

Pedig Hervay Gizellának emberként joga, költőként szüksége van arra, hogy műve megmértesse. Új kötete, a *Száműzött szivárvány*, különösen igényli a kritika, az olvasók figyelmét, lévén *eldöntetlen, beféjezetlen* – és – mint utóbb kiderülhet – *tordulópontot jelző*. A már-már hagyományaiba süppedt erdélyi költészetet moder-

nizáló nagy nemzedékkel indult költő most szigorúan hagyományos képvilágú, sűrűn rimelő, többnyire nyolc-tizenkét soros, számozott versekkel jelentkezett. E formai jegyek mind arra utalnak, hogy a vers teste ez alkalommal semleges közeggé vált valamely fontosabb szándék, cél szolgálatában. E művek egy olyan kísérleti költészet dokumentumai, amit a legkevésbé szoktak annak nevezni, hiszen nem a forma felbontásával jár, hanem éppenséggel a forma-problémák teljes mellőzésével zajlik. A kísérlet – melynek célja a külvilág és az én viszonyának értelmezése, a vállalható értékek sorrendjének és genealógiájának meghatározása, változói pedig egy meghatározott egyén és adott történelem – sűrűn elmentmondó eredményekre vezet. (Azért kísérlet.)

Hol – József Attila-i mintára – történelmi tragikum má oldódik az egyéni kín („nem én vagyok beteg – a világ!”, VII), hol, éppen ellenkezőleg, lételméleti paradoxon alapozza meg a világi szenvedést: „halálos hús hivatalában / szereplőket szülünk az égre / az önkéntes őrangyalok / megmaradásra ítélnék / tudathasadásos / történelemre” (XII). A minden oldalról fenyegetett, személyes és országos léptékű katasztrófától elsötétülő költői világ rendjének megteremtése hatalmas feladat. Ezt belátnunk elég összehasonlítani a válogatott kötet (*A mondát folytatása*) első verseinek hely, idő és személy bizalomteljes megfelelését tükröző sorait („Felfakad az idő a föld alól / és a kutakban felbukkan az arcunk”, vagy: „Ez a táj én vagyok. / A szó nem hasonlat többé”) az *Úrlap*, a *Kettészelt madár* szorongató keserűségével. Nagy Lászlótól kölcsönzött kifejezéssel, ami e könyv lapjain folyik, „kísérlet a bánat ellen”. Bár talán a bánatnál végletesebb szó kíváncskozna ide. Ráadásul e kísérlet körülményei is megváltoztak. Hiszen a kisközöségek normatív szabályozásától a társadalom uniformizáló szabályossága felé tartunk, s ilyen körülmények között veszélybe kerül a belső világ autonómiája is („testünk és otthonunk csak terep már / házkutatás pecsétje rajtunk / a félelem fönnakad / a dadogás rengetegében”, LVII), s a lélek tartalmi előbb-utóbb a lelket meghatározó, noha szűkös társadalmi kategóriákkal helyettesítődnek: „az ajtónállók felügyelnek / lesik, ki figyel ki tapsol / hányszor veri össze tenyerét / hány percig

milyen ütemben” (XXVI). Különösen így van ez Európa swifti zugaiban, ahol az sem mindegy, milyen színű cseréptányérra tesszünk túrót és paradicsomot (XI). S az is igaz, hogy ilyen körülmények között önmagát vesztett énünk kénytelen elviselni olyan történelmet, amilyent ép lélekkel nem tűrhetne el: „a közösség köldökszinórjáról / lemetszettek bennünket sorba / koponyánkat befalazva / védtelenségre ítéltetünk” (LXIV). Igaz, hogy ezzel a történelemmel éppúgy tehetetlenül, fegyvertelenül állunk szemben, mint egy természeti katasztrófával. Hogy a halálra nincsen magyarázat, hiszen a természet törvénye emberelőtti logikáját követi; s, hogy mégis szándékot kutatunk benne, amit az isten nélküli természetre rá nem ruházhatunk, önvád és vád lesz belőle: „a túlsó parton az ártatlanok / örökkévaló néma vádja / megpattant szemekben az utoljára / lefénnyépezett vad igazság” (X). Mindez elkerülhetetlen, mert erőnket meghaladó tényeken alapul. Mégis, felnőttiségünk ott kezdődik, ahol a szabadesés primitív tehetetlenségével alakuló lelki egyensúlyunkról lemondunk: „állj lábra ne félj van erőd / emeld magasra fejedet / tiéd itt minden fájdalom” (XVI).

És ott végződne, ahol fenyegetett autonómiánkat földnánk, megkönnyebbülten válalván az áldozat szerepét. Ám Hervay Gizella mindnyájunk számára példát mutató konoksággal ragaszkodik a felelősség, a választás jogához: „felkötnék vagy meggyaláznék / megölnék vagy gyilkolok / választásra ítéltettem” (XC). Ugyanakkor illúziói sincsenek, tudja, az egyén a *magá jogán* már védtelen („a láthatatlan kivégzést / csak az áldozat látja meg / de már nem segíthet”), és hiába vállalna felelősséget, hiszen „már semmi sem a miénk / hangunk kiverve tátogunk / tehetetlenül” (XVIII). De a megváltók szenvedése is semmis, ugyanezért. A „*fekete menyasszony*” nem áldozat tehát, aki „megkérdezi / a gyilkostól a pontos időt” (III), vagy, ha az is, olyan, aki képes visszautni: harcos („bevonulunk fáradt katonának / bádogkulaccsal kihagyult fényképpel zsebünkben”, XXV), aki egy csatát elvesztett, de a háborút nem. Ha mindenki *névtelen*, és *feje*, akár egy *útlevél*, *bevonható*, éppen e névtelenség vállalása vezethet el az egyetlen igazi közösséghez. A föld szegényeinek térben és időben határokat nem is-

merő közösségéhez. Mert „aki fejemet – a földet jelenti fel / a beszegezett szemű ablakokat / Ady árvaít a kútba lökötteket / bordánk közt a félrevert harangot” (XV), s mit számít annak a térképészet tudománya, aki iszonyú éhségében evett a földből?

A három lépéssel uruk mögött járó, fekete, szikár tövisháti asszonyok, fiukat, férjüket féltő bányászfeleségek, „gumicsizmás Máriaék” nem illusztrációs kellékei Hervay Gizella költészetének. Távol áll ő azoktól a próbálkozásoktól, melyek az itthon el elvesző „jó magyar népet” a szélességben vélik fölfedezni. Az anyanyelv továbbadásával küldetést betöltő névtelen asszony-nemzedékek makacs, megszakíthatatlan sorában keresi helyét, nem pingált világban. Költészetének legfőbb ereje lehet ez. Újabban – egybek közt a Jelenkorban – megjelent verseiből úgy tűnik, el is indult a *Száműzött szivárvány* sok-sok zsákutcája között újra meglett úton.

Az életpálya véletlen, sorsszerű, tulajdon jellemünkben gyökerező, vagy éppenséggel megnevezhető felelősök által ránk mért fordulatoknak mindig kibogozhatatlan szövedéke. Hasonlóképpen, teljesen soha ki nem deríthető, hogy amit általában „helyzetnek” nevezünk, mennyi abból a józan cselekvés alapjául veendő szükségszerűség, s mennyi a jámbor illúzióból, hitetésből, cselekvő rosszindulatból, pillanatnyi magas érdekből származó tévítélet. Napl életvitelünk során arra kényszerülünk, hogy újra és újra a magunk lehetőségeivel és a helyzettel kapcsolatos, többé-kevésbé hibás hiedelmek alapján döntsünk. A kelet-európai irodalmak jellemzője évszázadok óta, hogy esztétikai-érzéki élvezetek mellett magas szintű életprogramot is kínálnak. A magyar költészet legjobb hagyományai sem engedik meg a költőnek, hogy életút és helyzet egységének megvalósításától eltekinthessen. Nemzeti folytonosságunk tudatának és nemzeti tudatunk folytonosságának töredékessége ellenére, vagy éppen amiatt, a töredékes ábrázolás, az értékek viszonylagosságának kultusza soha nem tartozott a magyar poéta licenciái közé. Ami irodalmi érték e hagyományokon kívül mégis létrejött, annak fogadtatása, hatása ma is problematikus. A fő áramlatot változatlanul József Attila mintaszerű megoldása jegyzi: „Im itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat”. Természetesen, József Attilára vonatkoztatva is, ez a két sor

„csupán” költői igazság. Hiszen az emberi szenvedésnek mindig van olyan hányada, amire nincsen szociológiai, politikai, történelmi magyarázat, aminek nincsen *felelőse*, ami ontológiai. Ismerünk olyan – nem akár-milyen érvényű – életművet is, mely ezt az egységet az ellenkező póluson, az elvont én-ben teremti meg (Pilinszky János). De életút és helyzet egysége egy költői életműben alighanem mindig „csúsztatás” eredménye. Ebből a „csúsztatásból” eredhet sokféle hamisság; hiteles eredményre – úgy hiszem – akkor vezet csak, ha mint Hervay Gizella legjobb verseiben is, a biológiai lét elviselhetetlen értelmetlenségére és céltalanságára nem magyarázatot, mítoszt, „filozófiát” kínál a költő, hanem értelmet és célt az emberi szolidaritásban. Mert senki sem fontos a *maga jogán*, de a maga jogán válhat nélkülözhetetlenné: „névtelenül születünk / nevünk: történelem” (LXXXVIII).

CSORDÁS GÁBOR

Bisztray Ádám:

MÁS LETT A BÉKE

Lefegyverzően szerény, megtévesztő módon rejtekező költészet a Bisztray Ádámé; indulatait fegyelmeezé és takargatva, panaszait túlzó tárgyilagossággal kisebbitve nem a prózaiság, az irónia hatásos és népszerű útját választja, nem a gunyoros eszköztelenség vagy tüntető líraiatlanság révén kényszeríti olvasóját a bújtatott bensőség utáni nyomozásra. Vele született látásmódjaként vállalja egyfajta „hagyományos” líra érzékletességét, szenzualizmusát; rész-kolorizmussal, a testek plaszticitására, térbeli kiterjedésére, ízek, szagok, mozgások keveredésére, sűrűsödésére is fogékony emlékezettel ragad meg és ábrázol képeket, pillanatokat, halmozott jelzői egyszerre festenek külsőt és belsőt, jelenetet és érzést. Örökölt kapott és továbbhagyományozni kívánt nyelve ünnepélyesen gazdag, emelkedett, némely modern babonák szerint már-már túlságosan is retorikus és poétikus, megengedhetetlenül „szép”. A szemlélet és stílus tradicionális rétegei becsalogatva megköthetik vagy elidegenítve távoltarthatják a csak rájuk kíváncsi, csak velük

elfoglalt befogadót (tán épp ebben a befolyásolásra való képtelenségben áll e líra cégér nélküli visszafogottsága, tartózkodó jellege), de aki nem éri be a külső forma felület impressziójával, az a kötetet lapozva egy feszültségekkel teli emberi sors belülről-átélője, egy lélek drámájának tanúja és beavatott részese lehet.

A versek háttérében megszakítatlanul folytatódó meditációt hamleti kétely és az üdvös megoldás keresésének hamleti elszántsága táplálja. Bisztraynak is egzisztenciális dilemmája, hogy a tűrő lélek nemesebb-e, vagy a lázadó, hogy az egyszeri, látványos kitörés, demonstráció értékű önfeláldozás ér-e többet, vagy az erő lassú elnyívése, a talán haszontalannak bizonyuló kitartás. Korántsem a személyes halálfelelem, a gyors, végleges pusztulás iszonyata tartja vissza a *Salto mortalétől*, amelyről ha nem is legjobb, de egyik legjellemzőbb elmélkedő versét írja. Nála a halál inkább tolsztojánus módon megnyugtató, visszatérés az elemek közé, beleolvadás a vegetációba és a végtelenbe, Bisztray kedvelt szavaival szólva „átváltozás”, „szabad áramlás”. Másfajta: erkölcsi és közösségi megfontolásokból véli tehát aggályosnak a vakmerő önszejtést; széteső nemzetiségért, rászoruló családért csak élve tehet valamit az ember, a kor nyomása alatt, a fenyegető erőkkal szemben „csak a halálból elősarjadó vessző” életerejébe vetett hit marad meg. Ne téveszen meg bennünket a termékenység, növényi vegetativitásra utaló képek sokasága, a *Zöld levél* nem annyira a biológiai hanyatlás leküzdését, inkább a morális mozdíthatatlanság, kitartás erejét példázza, azt a maximát, sztoikus belátást, hogy „részed a pusztulásból / kövek közt élet falkasztása”.

Első kötetében az „erdőntúli táj” motívuma, az erdélyiség vallomása dominált, s ihletét döntően most is a szülőföldjétől, gyermekkorától, fölnevelő közegétől elszakított ember érzelmei, indulatai mozgósítják. De egyre kevésbé van szüksége (bizonyára az alkalmak is ritkulnak) az élmény közvetlen néven nevezésére, pontos lokalizálására, regionális egyeditésére. Sajátos tegező beszédhelyzetű zsoltáros versek sorában szólít, vádol, védelmez, ítél el és ment föl egy szubjektív, maga teremtette egységet, lelki komplexumot, tájakból és emberekből, hagyományokból, emlékekből és friss tapasztalatokból szőtt személyes látomást, mi-

tosszá elevenített belső képet. Az érzelmek hullámzóan ambivalensek, a szerelmi elköteleződés intimitását („Mintha asszonynak fogadnék hűséget”), valamint a szakrális áhitatot („hogy Őket imádd”) a kegyetlen számonkérés, a tiltakozó bírálat és szabadulni akarás indulatai szakítják meg és értelmezik át. *Szétgurultak*, „a szeretetben fogatkoztak meg”, mondja ki a súlyos szentenciát, áruló Péterként az összetartozást is megtagadná szülőföldje folklórjának fölhangítóival és pénzzé tevőivel, a „ravasz, de becsapott vásározókkal”. Berzsenyi, Ady példája ürügyén a nemzetével elégedetlen, szigorú önostorozó magyarság hagyományát eleveníti föl. Visszhangtalanul, „kiközösítve” is a próféták makacsságával mondja a magáét s hárítja el „a túlélők, a többek, / a könnyebb serpenyő”, a *Felejtés* világát, csábítását. Az elszakadás és függetlenedés vágyának dacos pillanatai úgy simulnak vissza a hűség, a szolgálat szolidabb értékei közé, hogy a transzpozíció, a régi varázs új körülmények közötti föltámasztása igényét erősítik, „veszített otthon mását” ott kell megépíteni, „ahol szabad újra kezdeni”.

Természet, közösség, történelem, magány, szerelem: Bisztray költészetének külső témái, témaváltozatai a lélek ősi és örök alapélményeihez tartoznak, fölfogásuk módját pedig természetszerűleg a mai ember alternatíváinak tudatosítása, korszerű tapasztalatok, eszmék és életérzések színezik. Az önfigyelem, „a szavakra vetett béklyó” nem szüntetheti meg a szorongást, a fenyegetettség léthelyzetét. A történelmet „sáros hullámverésnek” látja, Kölcsey keserű iróniáját folytatva jövendőli, hogy „A nép megváltozik, de a sors nem, / örülj, más fajtát kalapál keményre”. Futurológiai látomásaiban „mérgeinktől elhízott / krumplibogarak uralkodnak” az ember fölött, vagy a technika ráfolyó vas-, kő-, lévegrétege fojtogatja a növényi-állati tenyészetet. Válsághelyzetek, kudarcélmények szegélyezik az egyéni életutat is, s nem mindig a „múlhatatlan háború” vagy „a vaksi lélek foncsorába” irracionális jeleket véső közvetlen következményeiként. Bisztray jellegzetes lírai hőse, alteregója a sehová sem tartozó „elbocsátott katona”, a jó ügy bajtársak nélkül maradt védelmezője; abszurdul határos életérzésének megrendítő kifejezése a *Kártyák* fiktív-metaforikus életképe, ahol a cinkelt mosollyal osztó „három

ördög" között, partnerétől is elárulva kell végigjátszania a játszmát az eleve vesztesnek. Így sem osztozik mai líránk egyik kiterjedt ágának végtelen katasztrofizmusában, bénító rezignációjában. Érzékelve Kelet-Európa újkori lemaradását s a lelki kárt, melyet a sértettség ápolása, „a gondos kifogás" keresése okoz, a paradox előnyre is fölfigyel, hogy csak ezen a tájon lehet tudni, „mit ér Papin fazeka, / legkisebb fiúban a láthatatlan gőz". Számol az élővilág elpusztíthatatlan erejével, az „életforró évszak" hatalmával, a magokban szunnyadó potenciával: „Egy kicsi eső elég a lázadáshoz". Ehhez az élménykörhöz kapcsolódik szerelmes verseinek finom erotikája, családról, gyermekekről szóló vallomásainak megható bizalmassága, közvetlensége is. De mindebben más a fontos, mint az észérveken túli vitalizmus hite: rugalmas intellektus, többféle lehetőségben gondolkodni képes fantázia kell ahhoz, hogy a lekötözött, korlátozott ember a szabadság dimenziójával, a jövő nyitottságával, az esély „hat szemű kockájával" számoljon, amikor aktuális helyzetét mérlegeli, döntéseit meghozza.

A beleélő, tárgyiasuló képzelet ereje határozza meg a kötet jónéhány tematikus és szerepversének milyenségét is. Júdás és Mária, az árulás szimbóluma meg az eszményi jóság egyaránt a maga nyelvén, monologikus formában szólal meg ebben a lírában, Bisztray mégis jobban szereti a történelem mellékszereplőit, az árnyékban maradt kisembereket, az elbukó vagy túlélő tanúkat, azokat, akik – „mindig húsvét előtt" – várják, sóvárogják a megváltást. A *jobbik látor* éppen olyan frappáns példa erre, mint a Bajcsy-Zsilinszky-versben említett hóhér Köhidán, aki „nem akar akasztani". Némelyik történelmi életkép különösen ötletesen játszatja egybe a múltat és a jelen: a trójai faló „dübörög valahol" rossz földutakon a sejtelmetlen város felé, a *Szokratész*ben semmi sincs, ami ne illenék egy modern koholt perre (ítélet egyébként nincs, a bírák „Csak a lábujjadtól/elindult és kúszó zsibbadást/eresztik útjára benned"). A *Tatárok*ban vezérlőasztalról, „gombok ujjhegyén gonosz és boldog jelről" olvasunk. A szerepek, helyzetek másik csoportjában a természetet szorongatott, szerény jelenségei tűnnek föl, szövölpéktől hálóbba fogott fa, megkötözött szőlőtöke, pórázra fogott esz-kimókutya és hasonlók. Az elbeszélő vagy

zsáner-jellegesen átüt a személyes érdekelttség, a földézett helyzet vagy esemény érzést közvetít, lélekállapotot fejez ki; az olyan önletrajzi emlék például, mint a *Buda, 1945*, a képtelenbe, az ésszerűtlenbe vetett hit, a túlélés csodájában való gyermeki bizakodás motívuma révén kapcsolódik Bisztray általános lírai problematikájához, önelemzéscinek centrumához.

Ez az egy tömbből faragott költészet távolról sem egyhangú, a drámai nyitottság és az objektivitás elvéhez képest az átélési módok, a hangnemek nem harsány, de meggyőző, spontán változatossága jellemzi. A vágyódó-vádaskodó lírai monológok fenköltisége a biblikus, vallásos terminológia és jelképrendszer parafrázisával kapcsolatos, litánia- és imaformulák, ó- és újszövetségi allúziók járulnak hozzá a nyelv himnikus vagy ódai szuggesztiojához, bár ezt a hatást a választékos szókincstől az ünnepélyes metaforákig, a körmondatosságtól a gondolatpárhuzamokig, a költészóhalmozástól az ismétlések és ellentétek rendszeréig megannyi más stílusesszék, alakzat sűrű alkalmazása is támogatja. Am a köznapi beszéd egyszerűsége, „prózája", stilizálatlansága sem idegen Bisztraytól: „drótkeretes üveget visel", „visszatűrt, nagy csizmáját / oszlopos láb viszi", „vasútról-gyárból jövet / lapozza Petőfit vacsoráig" – így is tud portrét vázolni, zsánert festeni, nem egyszer a visszafogott fogalmazás, a lakonizmus telitalálataival lep meg (*Trójaiak, Invázió*). Humora vagy inkább ironiája jut szóhoz abban a túlzott, hajbókoló alázatban, ahogyan „a maximális sebesség / elvakító pillanatában" gépkocsin tovasuhanó hatalmasságot szólólgatja, a „csukott arcot" próbálja ajánlkozásával meglágyítani.

Műfajkezelésében, a tettetett gyanútlan-ságban, ahogyan a klasszicista és a népies hagyományt folytatva gyakran már a verscímmel elárulja, hogy virágéneket vagy balladát, invokációt vagy episztolát, dalt vagy portrét ír, van valami ép érzékű messzebbre számítás, olyasfajta remény, hogy a régi edény nem fog ártani az új ital zamatának, talán még fokozza, összetettebbé is teszi. „Leír" egy szitakötőt, szinte mikroszkóp alá helyezi „hártás és feketén rajzolt hálós szárnyát" és a landolásra szolgáló égerfa-tönköt, mígnem a képről egyszercsak kiderül, hogy emléken fogant látomás, amelylyel a más versekből tudhatóan „romló

szembogár" vigasztalja-kápráztatja magát: „még egyszer lássam, mit elveszitek". Az idill elégiává hangolódik át, a dalolás, az öncélú dúdolás motívuma (lásd a „Ta-tam, ta-ta-tam" refrént Az *utcán*ban) groteszk elentétet alkot az illúziótlan számvetéssel, a keserű meditációval. A tárgyon, tónuson, műfajon kívül szubjektívvá válik, bizonytalanlanná és sokértelművé tágul a Bisztray-vers címzettje, elképzelt befogadója is. Önmegszólítás, általános alanyt jelző tegezés, „konkrét" személyhez fordulás váltakozik és keveredik strófaiban, ami egyszerre sugallja a bizalmas, visszaigazolásra számító emberi beszéd igényét és a tényleges recepció korlátaival számoló realitásérzetet. A „néma beszéd világa", „a víz alatti ének" otthonos közlege Bisztraynak; egyhelyütt „válaszolatlan kiáltás kiáltójaként" jellemzi magát, megérinti a természetből is igazolt bölcsesség, hogy a kívül megvalósulónál fontosabb lehet, „mi a mélyben marad".

Verselés dolgában inkább a fölszabadtott és a szabad vers dominál a kötetben, mint a kötött forma. A mezei szerszámokhoz intézett „hosszú szonett" vagy a ritmusdöccentésekkel tarkázott, enyhén groteszk hangulatú népies dalok, „udvarhelyi táncok", a lazítás, sőt deformáció szándékát árulják el. Gyakori a szakozatlan verstípus. Talán az első mondat „lélegzetvétele" határozza meg, hogy a hosszabb, 15–20 szótagos sorok lesznek-e jellegadók, vagy az 5–6 szótagos rövidebbek, pergőbbek (olvassuk egymás után A *föld* vagy meg az *Egyszer* c. verseket). E tág és laza kereten belül a szótagszám szabadon váltakozik, az éles kontrasztok, például a hosszú sorok közé vagy után iktatott nagyon rövidek, rendszerint mondatlanilag is alátámasztott lényegkiemelő szerepet töltenek be. Az *Időpontokban* hosszú, bonyolult sorokból, tagmondatokból álló szerkezetet ellenpontoz csattanószerűen a szintaktikailag hiányos, verstanilag radikálisan rövid zárósor és „főmondat", a nagy betűkkel szedett AKKOR. Paralelizmusai, nagyobb, bekezdésnyi egységek párhuzamossága révén létrehozott sajátos ritmusával a vers Bisztray prozódiajának biblikus eredetét is rávall, erre az egyetemes, „időtlen" hagyományra, amely a modern whitmani, kassáki, sinkai példák mögött mindúntalan fölsejlik, átfűnik.

A *Más lett a béke* a közel húsz esztendősköltői pályán mindössze a második verseskötet, megjelenését egy híján tíz év vá-

lasztja el az elsőtől, az *Erdöntúli tájtól*. Ha a hosszúra nyúlt és könnyűvé éppen nem tett pályakezdés nem ártott meg Bisztraynak, az elsősorban az ő érdeme: a két könyv lapjairól eltökélten a maga útján járó, a maga sorsát vállaló és vallató költő arca tekint ránk, hangja tiszta és eredeti maradt, érzelm- és gondolatvilágát önzetlen nagyvonalúság, ártatlan, hivalkodástól mentes fölülemelkedés teszi félreismerhetetlenné. Várakozással és ösztönzéssel is serkentett prózairói munkásságát a világra rácsodálkozó, de az érzéketek, a külső mozgások mögött a foghatatlan belső valóságot kifejezni akaró szellem, a versekével rokon művészet, ihlet teszi karakterisztikussá, újabb bizonyítékaként tehetsége, alkata eredendően lírai természetének. Rangosztó bizonykodás nélkül állítható, hogy költészete életképes, méltó a figyelemre és a folyamatos jelenlétre, a negyvenévesek nemzedékének és a mai magyar líra egészének hiteles értékei közé tartozik.

CSÜRÖS MIKLÓS

Szepesi Attila:

PITYPANG-KIRÁLYFI

Szepesi Attila ötödik verseskötönyve, a *Pitypang-királyfi* egy észrevétlen csendben gyarapodó-épülő, minden látványos hírveréstől, önreklamáztól irtózó, megszenvedett költői pálya újabb izgalmas dokumentuma. Tematikai sokrétűségében, színeinek, formáinak gazdagságában, nyelvi-stiláris tudatosságában szervesen kapcsolódik az előzőkhöz, egyúttal magasabb szintű, immár véglegesen körvonalazható, szuverén hangú kiteljesítője azok kezdeményeinek.

Szepesi lírájának egyik fő megkülönböztető jegyével, e líra folyamatos megújításának szinte feltételévé váló, az első kötetben még csak jelzésszerűen, embrionális formában meglévő *utazás*-motívum, éppúgy mint a vissza-visszatérő, későbbi kötet-cím-sugalló *éjszaka*-kép a későbbi fejlődés, kiteljesedés lehetőségeit, irányát foglalták magukban. Míg azokban többnyire az élményköltészet eszközeivel rögzítette mondandóját, az újabb versekben ha érzékelhető is a közvetlen,

verset-kiváltó élmény, erre újabb s újabb rétegek rakódnak, filozófiai és mitikus elemek telítik őket általánosabb érvényű jelentéssel. (*Abház emlék, Helyszínváltozás*). A különböző stílusirányokat próbálgató, magáévá-egyenítő költői törekvések külső jegei mögött nem vették észre kritikusai a bontakozó egyéniség jellemző, sajátos jegeit. Egyedül *Vas István* regisztrálta helyesen magvas tömörségű kritikájában annak idején mindazt, ami Szepesi első kötetében biztató kezdemény volt.

Ezekről a kezdeményekről: az üvegöntők, ingázók nehéz sorsával való azonosulástól, magyarsághélményétől Szepesi azóta sem távolodott el, ha kifejezésformái áttételesebbé értek is időközben, s ezzel párhuzamosan megszaporodtak költészetének világirodalmi, zenei, képzőművészeti utalásai, vonatkozásai. Most már lemérhető, hogy mi az az új szín, eredeti vonás, amivel Szepesi Attila gyarapította – mindinkább uniformizálódó, szürkülő-nyelvű pályatársait maga mögött hagyva – újabb líránkat. Megállapítható az a tény is, hogy Szepesi nemzedékének egyik legkulturáltabb, széles körű műveltséganyaggal (beleértve a természettudományos érdeklődést is) rendelkező költője. Ez persze napjainkban nem számít különösebb erénynek, amikor az ösztönösség, a képzavar-halmazozó, formakultúrára fittyet hányó zseniskedés időszakát éljük, mégsem árt talán erőteljesen hangsúlyozni ezt a feltétlenül értékes összetevőjét költői egyéniségének. Attól, hogy költészete éterikussá váljon, megövjä őt a valóság tényei, mozzanatai iránti érzeke, alapos természetismerete, konkrétumokhoz erősen kötődő szemlélete. Benne valóság és látomás szigorúan kikalapált, pontosan megszerkesztett képek rendjében összegeződik, verseinek egyik fő erénye a plaszticitásra, tömörségre törekvés: „a sallangokat elhagyom / és ami megmarad / az is sallang hát elhagyom” – írja *Harlekin töprengéseiből* c. versében. Szepesi verstehnikája rendkívül széles skálájú: a régi magyarság kultúrájához kötődő, Bornemisza Péterig visszanyúló formai ihletéseket (*Régimódi ének*) éppúgy képes lírája szerves részévé hasonítani, mint a klasszikus időmértékes vers nagy mestereinek (Berzsenyi, Hölderlin) megtermékenyítő ösztönzését. (*Ferenchegy emlék, Rézkarok*). Szabadver-

sei – ha beszélhetünk egyáltalán szabad versről az ő esetében – erősen kötöttek ritmikailag, kerül minden szentelenkedést, ami a célratörő kompozíciót megbontaná, a versgondolatot mellékvágányra terelné. S éppen mivel teljesen, szívós alapossággal elsajátította a hagyományos verstehnikákat, a különböző stílusirányok nyelvi, képi vívmányait: válik képessé arra, hogy a mondanódóhoz plasztikusan idomuló, az egyhangúságot kiküszöbölő ritmusképleteket alakíthasson ki. A *Mcheta* ötsoros strófájában:

delelőjén fordul a Nap
cserkesz lovas iramodik
töretlen völgyön át
a Hadiúton birkanyáját
görget az alkony

az addigi lazább, szabadabb ritmusú sorokba észrevétlenül belejátszik egy szabályos adóniszi sor: „görget az alkony”. Akár a Szepesi által bevallottan kedvelt Füst Milán verseiben, ebben a kötetben is rengeteg példát találhatunk hangsúly és időmérték elegyítésére a már idézett módon.

Hogy mit tud kezdeni a kritikusok által legtöbbször másodlagos jellegűnek ítélt műveltségélménnyel, hogyan tudja saját világának szerves részévé tenni az emberi kultúra nagyjainak ösztönzését, arra a kötet kiemelkedően szép verse lehet a példa: a *Brueghel: Ikarosz*-a ihlette költemény, ez a valóban Brueghelhez méltó érzékletességű látomás, melyhez inkább csak ürügy a világhírű festmény. A modern lírában a görög mitológia hősének sorsa szinte szimbólumává vált a művészsorsnak. (*Auden: Musée des beaux arts, Takáts Gyula: Icarus a költőhöz.*) Szepesi verse is ehhez a hagyományhoz kötődik, ezt tölti meg legszemélyesebb érzéseivel, illusztrálva mintegy saját művészetfelfogását. Éles kontraszttal állítja szembe a „birkái közt óg-mógó pásztor” közömbös egykedvűségét a háta mögött észrevétlen zajló tragédiával, a „tenger üvegére lecsattanó” fiú végzetes zuhanásával. Két világ, kétféle sors villan egybe rendkívüli intenzitással a pontos, találó metafora-sorokban: eszmény és realitás, lét és nemlét, vegetáló közöny és egetvivő akarat antonimái feszítik szét a fegyelmetlenül összefogott strófákat:

ki látja ahogy égreszáll
a fiú bordás szárnyain
ahogy megnyaklik odafönn
a ferde sugárnyaláiban
arcán a gyanta lecsurog
vállán viasz patakzik

A dolgát megszokott egyhangúsággal, kö-
zömbösen végző paraszt meglevenítését:

mindig háttal a zuhanásnak
a világító pillanatnak
üzekedő birkák között
madárijesztőként az őszben

érdemes összevetni Auden soraival:

... hogy fordul el minden,

rá sem hederítve, a pusztulástól: hallhatta
pedig
a loccsanást az a pór, s a szörnyű kiáltást,
ám a kudarc néki mit se jelentett;

(Musée des beaux arts)

Az élményazonosság okán önként adódó ha-
sonló végkicsengésen túl éppen a költői
eszközök kiválasztásában, megmunkálásá-
ban tűnik ki Szepesi szemléletének eredeti-
sége, a nagy mintáktól elszakadni tudó ön-
állósága. A részletek gazdagsága, hitelessé-
ge olyan költőről vall, akinek – hogy *Csa-
nádi Imre Csillagforgó* c. versének képeivel
jellemezzük őt: érzékei mindvégig nyitva
maradtak, hogy eltűnődhessen virágon, fel-
hőn, évszakok vonulásán, s rá-rarévedhes-
sen hajdani, alázatosan gondos mesterekre,
nem fogó álmélkodással akik csüggték a
semmiségeken. Ezek a konkrétumok, „sem-
miségek” végső soron nagyvonalúan össze-
fogott verskompozíciókban kapják meg ki-
jelölt helyüket, s válnak egy költői világ
jellegzetes, meghatározó jegyeivé. (*Magvető*,
1980)

KERÉK IMRE

Győri László:

TEKINTET

Csaknem egyidőben jelent meg a kilenc
fiatal költő verseit összefoglaló Elérhetetlen
föld c. emlékezetes antológia és Győri László
első verseskötete: *Ez a vers eladó*. Ezek
voltak a visszavonhatatlan bizonyítékok a

költő jelenlétére irodalmi életünkben. Egy-
szerűnek tűnhetett az út, mégis: tucatnyi
év szelelt el, míg kézbe vehettük második
kötetét, a *Tekintetet*. Az eredmény: egy ha-
tározott arcélű, letisztult, kiküzdött költői
és emberi világkép.

Az első ciklus – *Levél egy költőhöz* – a
költészetről vallott felfogását járja körül.
Mindjárt az első vers leszámol a romantikus
hittel, mely a költészet mindenhatóságát
hirdeti. „A vers kibújik, megdől, / aztán az
ekevas / kivágja gyökerestől” – írja, erő-
sen kételkedve a vers közvetlen hatékonyságában.
Ám a költészetet, mint időben lé-
tezőt szemlélve mégis kell, hogy felmutassa
a reményt, hogy amit csinál, egyszer hasz-
nos lehet: „Csak ő alá szántsátok / az én
verseimet, / a jövő alá, ekék.” Az első vers
illúzióromboló, konokul realista, a pontos
helyet és utat kutató szemlélete érvényesül
az egész kötetben. Nagyszerű illusztráció
a legendás antológia emlékére írott *Levél*
is, mely messze elkerül minden pátoszt, a
valóság „illuzórikus megemelését” – az
allegorikus fogalmazás keményen, pontosan
tudósít egy megváltozott viszonyról, mely
ennek a nemzedéknek lett jellemzője. „Az
árokalj békaporonty, / a török erre se néz.”
Nyilvánvaló: az irodalomnak megváltozott
közegben, változó körülmények között más-
hogy, és másért is kell szólnia. Természe-
tes tehát a tájékozódás, a kitekintés, meg-
keresni önmaga feladatát. Eközben gyako-
ri a kételkedés, a kérdőjellel végződő mon-
dat. „Mi lesz ezekkel a befogott sorokkal?
/ Esőre áll, el is eredhet az eső.” – írja me-
gintcsak a költészetről, hogy aztán egysze-
rűen, túlhevült gesztusokat elutasítva meg-
fogalmazza ars poetica-ját: „Bár össze-visz-
sza hánykódó betűkkel, / síró zárójelekkel,
zörgő felkiáltó- / jelek kíséretében, de még-
is induljunk el, / ők a mi szerszámaink /
jó-jóra válhatnak.” S aztán megidéződik Pető-
fi is: sajátosan egyéni, teremítő pontosság-
tól hiteles kép. Tovább tágitja a problema-
tikát a *Naplóban* e kérdés: „Kinek a nevé-
ben élek / így? Talán a magaméban? /
...Folytatása következik. / Ha majd elké-
szül a nyelvtan. / Ha már a szabályt levon-
tam, / hogy ki művében élek így.”

És ez szinte átvezet a második részhez,
hol a vizsgálódó tekintet az előzményt, egy
eltűnt, az idő füstjével borított világot idéz
– hogy aztán átadja végleg az emlékezet-
nek. Otthon van itt Győri, otthon e folklo-
risztikus tájon a nyelv, minden megneve-

zés, minden megfigyelés mint mással helyettesíthetetlen tűnik föl: „... a nappal / is hidegedik, érzem. / Érzí a rózsá is a / kertben, az az egy, az a / csupa görcs, csupa bogoc, / csupa kötőc.” (*Füst.*) Egyszerűségében meghökkentően pontos minden metafora: „Feldöntött palack, / Borfoltos a rét. / Búza közt pipacs / bugyog szerteszét.” (*Pipacs.*) Hitelesen, egy-egy sajátosan egyéni mozzanatot kiemelve jelenik meg egy eltűnt kor, a falusi disznóölések idillje éppúgy, mint a végrehajtott komor világa. A ciklus végén az ősz lezáró összegzés, és egy szerszind jelképes hangsúlyosságával túlmutat önmagán.

A *fehér közelít* ciklus időbeli és térbeli váltás, közvetlenebbül folytatja az első rész kérdéseinek kibontását, keresi a lehetséges válaszokat. „Költészet? Kő? Bolondság. Azt mondd ki csak, / másokban, magadban ki vagy és mi vagy.” (*Kő.*) Aztán meg is adja a definíciót: „Te vagy a többi. Én is ők vagyok. / Ők is én. Egymásban élünk.” Törvényszerűen nem lehet senki csak a saját életéért felelős. Ezért jogos a költő felszólítása: „nézd meg világod / mélyebb fejteit.” Ez is költészetének egyik erénye: látszólagos evidenciákból is csiholni tud költői mondanivalót. Logikusan következik az eddigi világképből a *Szabadság* c. költemény: „Nincs tekintet egy se / mely a földre sűtve / minket égethetne // Tekintetünk szabad / rabságunk volt a rab // Pillantásaidat / bárki vagy el ne add.” Kulcsvers

ez az egész kötetben való tájékozódáshoz: a tekintet itt már nyíltan jelképes nő: a tudatos, a gondolkodó ember jelképévé.

Ez a kutató – továbbgondoló tekintet rögzíti a befejező részben egy csokor virág sejtelmes csendéletét éppúgy, mint a török vándormunkások életének pillanatfelvételét. És meginvitál egy országos vonatra, hol: ... mindegyik kupé / munka, gond. Fénye hit, / de a lelkesedést a lelkiismeret meg nem engedi, / a fűtést levették, / a szerelvény hidegen halad.” Tisztán, józanul értékel és láttat. Épp ettől rokonszenves a nemzedéktársnak, Péntek Imrének ajánlott *Egyútjárók*, mely az összegzés tárgyilagosságával hívja fel magára a figyelmet: „Begyömszölt a hű vályogvető / a régi ládába, egy vagy: levő / a levőkkel csak egy hű változat / zűrzavarának egy kockája vagy.” Méltó befejezése a kötetnek a *Cigánysírató*: nagyszerűen komponált, a költői eszköztárat is jól kiaknázó költemény.

A kötet Győri László másodszori felfedezése. Mutatványoktól mentes, pontos helyzet- és állapotrajzra törekvő, tisztán az emberi értékre összpontosító, szuverén költői világ bontakozik ki a könyv lapjain – és az olvasó-befogadó előtt. Aki – bizton hiszem – e sorok írójával együtt örülne, ha a következő Győri-kötetre nem kellene tízenkét évet várnia. Hiszen a magyar irodalom érdeke is ez. (*Magvető, 1980.*)

BEZZEG JÁNOS

